

МИР ТА БЕЗПЕКА

КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

(РОБОЧІ МАТЕРІАЛИ ЗА ПІДСУМКАМИ 2019 РОКУ)

За редакцією
**Сергія Корсунського, Євгенії Габер,
Андрія Веселовського, Ганни Шелест**
Грудень 2019

Досягнення успіху на ключовому, російському напрямі вимагає критичного аналізу українсько-російських відносин, бачення реалій та перспектив закінчення російсько-української війни, подальшого існування двох сусідніх держав і суспільств.

Успіхи на економічному напрямі вимагають принципового визначення сфер відповідальності дипломатичного та економічного відомств та сучасного алгоритму взаємодії двох потужних інструментів економічної взаємодії та входження в світові мережі торгівлі і послуг.

Діяльність щодо європейської та євроатлантичної інтеграції віддзеркалює підтримку суспільства на входження в безпековий, економічний, соціальний і правовий простір кола демократичних країн, що вимагає глибокої перебудови українського соціуму.

МИР ТА БЕЗПЕКА

КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

(РОБОЧІ МАТЕРІАЛИ ЗА ПІДСУМКАМИ 2019 РОКУ)

Дана публікація підготовлена в рамках проекту «Концепція зовнішньої політики України», який здійснюється Дипломатичною академією України ім. Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ за підтримки Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі та у співпраці з UA: Ukraine Analytica

Зміст

КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	3
МІСЦЕ УКРАЇНИ В СВІТІ	4
РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ	6
ЄВРО-АТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ БЕЗПЕКИ	10
СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ	13
КРАЇНИ ЄВРОПИ	18
ЄВРОПЕЙСЬКЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я (Португалія, Іспанія, Франція, Італія, Греція, Мальта, Кіпр)	19
БАЛКАНСЬКИЙ РЕГІОН (Словенія, Хорватія, Сербія, Боснія і Герцеговина, Чорногорія, Македонія, Албанія, Болгарія)	23
КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ (Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія)	28
КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ (Австрія, Бельгія, Данія, Ісландія, Люксембург, Норвегія, Нідерланди, Німеччина, Республіка Ірландія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція)	33
ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Болгарія, Румунія, Туреччина, РФ)	38
КРАЇНИ АЗІЇ ТА ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ	44
ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ (ЦА): (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан та Туркменістан)	45
СХІДНА АЗІЯ ТА КРАЇНИ АСЕАН: (Китай, Японія, Республіка Корея, КНДР, Монголія, Індонезія, Таїланд, Малайзія, Сінгапур, В'єтнам, Лаос, Камбоджа, М'янма, Бруней, Філіппіни)	48
КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА	49
АВСТРАЛІЯ ТА НОВА ЗЕЛАНДІЯ	54
ПІВДЕННА АЗІЯ (ПА) (Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Непал, Шрі-Ланка)	55

КРАЇНИ АФРИКИ	59
КРАЇНИ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ	59
КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ (Алжир, Єгипет, Лівія, Мавританія, Марокко, Судан та Туніс)	62
КРАЇНИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ: (Ірак, Сирія, Ліван, Йорданія, Палестинська Автономія, Саудівська Аравія, Катар, Бахрейн, ОАЕ, Ємен, Ізраїль)	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ	69

КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Дана публікація підготовлена в рамках проекту «Концепція зовнішньої політики України», який здійснюється Дипломатичною академією України ім. Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ за підтримки Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі та у співпраці з UA: Ukraine Analytica.

Мета проекту – проаналізувати основні географічні та тематичні напрями зовнішньої політики України та надати рекомендації щодо концептуального наповнення та пріоритетів зовнішньої політики України на середньострокову перспективу до 2030 року.

Проект об'єднав експертів найкращих українських аналітичних центрів та університетів, які спеціалізуються на тематиці зовнішньої політики.

Робота над Концепцією розрахована на два роки (2019-2020 рр.) і включає два етапи.

Протягом першого етапу (2019 р.) були проаналізовані регіональні напрями зовнішньої політики України, двосторонні відносини зі США, Російською Федерацією та КНР, а також місце України в євроатлантичних структурах безпеки.

Другий етап (2020 р.) буде присвячений тематичним напрямам (економічна, енергетична, публічна дипломатія тощо) та підготовці фінального документу, який передбачається представити восени 2020 р.

Пропонований текст є збіркою відредагованих аналітичних доповідей, які були представлені під час серії публічних обговорень за участі експертів-міжнародників, представників аналітичних центрів та неурядових організацій істориків, економістів, журналістів, чинних та колишніх дипломатів, представників центральних органів виконавчої влади. Редакційна колегія проекту узагальнила пропоновані висновки та рекомендації.

За результатами дворічної роботи над проектом, фінальний документ під назвою «Концепція зовнішньої політики України» буде представлений до уваги Офісу Президента України, Міністерства закордонних справ України, Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва Верховної Ради України з метою врахування у практичній діяльності та оприлюднений для широкої громадськості.

МІСЦЕ УКРАЇНИ В СВІТІ

Реалістичне визначення пріоритетів зовнішньої політики України та шляхів їх досягнення є необхідною умовою для обґрунтованого і наполегливого просування та захисту національних інтересів країни. Таке визначення передбачає розуміння місця української держави у світі, її сприйняття з боку інших держав, вивчення поточних світових тенденцій, усвідомлення викликів та перспектив у різних сферах. Беручи до уваги, що Україна довгий час не мала чітко визначених пріоритетів своєї зовнішньої політики, окрім курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, виникла необхідність системного та комплексного визначення, що є пріоритетами України, які теми або країни є перспективними для активізації співпраці, які виклики потребують належної уваги з боку відповідальних за формування та реалізацію зовнішньої політики держави.

Відповідно до класифікації Міжнародного валютного фонду Україна належить до групи Emerging and Developing Europe, до якої увійшли 16 країн,¹ як членів ЄС, так і членів Східного партнерства. ВВП України у 2019 р. становить 150 млрд дол. США, що складає 0,3% від світового ВВП. Посідаючи 32 місце у світі за кількістю населення та 47 місце за розміром території, маючи багаті природні ресурси, Україна займає лише 55 місце у світовій торгівлі, що, за висновками міжнародних організацій та фінансових інституцій, свідчить про неефективне використання існуючого потенціалу та можливостей. Рівень ВВП на душу населення є передостаннім серед держав Європи. Обтяжуючим фактором є вимушені високі оборонні витрати, спричинені агресією РФ (5% ВВП, 14 місце у світі). Обнадійливим фактором є високий рівень освіти та доступу до інтернету (29 місце у світі).

Водночас, Україна є відповідальним членом більшості міжнародних організацій, довгий час посідала провідне місце серед держав-контрибуторів до операцій з

підтримки миру, одним із лідерів серед країн-експортерів зерна, продукції металургійної та авіа промисловості, оборонного співробітництва та торгівлі озброєннями. Досвід, набутий за останні роки російсько-українського конфлікту, зокрема, щодо протидії новим викликам, гібридним загрозам, кібератакам та інформаційним операціям, є важливим фактором безпекового та політичного співробітництва з країнами світу.

Україна формує свою зовнішню політику в умовах складної трансформації ліберального світового порядку, який склався після Другої світової війни. Насамперед, ця трансформація передбачає переосмислення провідними державами світу своїх пріоритетів, концептуальних засад міждержавної взаємодії; завершення переходу від біполярного до мультиполярного світу в умовах економічної глобалізації; збільшення дефіциту безпеки, пов'язаного із загостренням проблем тероризму, екстремізму, розповсюдженням зброї масового знищення. Окрім того, при визначенні пріоритетів зовнішньої політики України, важливо розуміти ті глобальні тенденції, процеси і кризи, які визначають поточний стан міжнародних відносин і впливатимуть на формування зовнішньополітичного курсу України в середньостроковій перспективі. Зокрема, до таких слід віднести:

ТЕНДЕНЦІЇ:

- Тотальна втрата взаємної довіри: виборці, за рідким виключенням, не довіряють політичним партіям і урядам, країни – одна одній, члени світової спільноти – міжнародним організаціям. Внаслідок цього, на внутрішньополітичному рівні спостерігається зростання націоналістичних, правих і популістських рухів навіть у країнах з міцними демократичними традиціями. На зовнішньополітичному рівні – зменшення ролі міжнародних інституцій та поваги до взятих на себе міжнародних зобов'язань.
- Підрив поваги до норм та принципів міжнародного права, ігнорування виконання домовленостей та договорів, що призводить до трансфор-

¹ Албанія, Білорусь, Боснія та Герцеговина, Болгарія, Косово, Молдова, Північна Македонія, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна, Угорщина, Хорватія, Чорногорія. World Economic Outlook Database. International Monetary Fund. October 2019. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx>

- мації системи міжнародного права, особливо в контексті гарантій безпеки.
- Глобальна криза лідерства. Зокрема, спостерігається конкуренція у різних частинах світу щодо регіонального лідерства, а також зменшення рівня довіри до США та інших глобальних гравців.
 - Небачене зростання нерівності як всередині окремих суспільств, так і між країнами та регіонами, що призводить до виникнення протестів та силового протистояння, яке має наслідком зміни правлячих режимів.
 - Новий етап боротьби за ресурси (Африка та Арктика). Серед ключових гравців – Китай, США, ЄС, Росія, Туреччина.
 - Технологічний розвиток, який, з одного боку забезпечує перехід до нового промислового укладу, а з іншого – створює нове поле для агресивних дій, на межі з війною, а у соціальному плані – віртуалізує життя індивідів, суспільств, країн.

ПРОЦЕСИ:

- Самоусунення Сполучених Штатів Америки від ролі лідера демократичного світу, глобальної потуги, яка відстоює ідеали свободи і прав людини.
- Значне зростання ролі Китаю, який протягом останніх тридцяти років здійснив еволюційну трансформацію від країни третього світу до другої за номінальним ВВП світової економіки, яка в економічному, військовому і політичному плані є викликом для домінування США.
- Збільшення випадків агресивної політики Росії у різних регіонах світу, фактичне намагання повернути собі статус глобальної потуги з імперськими амбіціями.
- Зменшення ролі багатосторонніх інституцій, у тому числі ООН, СОТ і ОБСЄ. Вихід США з Паризької угоди по клімату, домовленостей з Іраном. Вихід США та Росії з договору про РСМД, а також останньої з Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів тощо. .
- Зростання нестабільності у країнах Латинської Америки Це стосується, зокрема, Мексики, Болівії, Чилі, Куби, Еквадору, Венесуели, Бразилії.

КРИЗИ:

- Окрім постійної загрози економічної кризи, яка може виникнути за моделлю 2008 року внаслідок торговельних суперечок США з КНР і США з ЄС, у світі об'єктивно спостерігається криза нерівності, коли абсолютна меншість населення планети володіють абсолютною більшістю суспільного багатства.
- Безпекові кризи у Сирії, Лівії, Ємені, протистояння між сунітськими монархіями Затоки і Іраном, продовження арабо-ізраїльського протистояння.
- Безпекова криза навколо КНДР та її ядерної програми.
- Криза навколо ядерної програми Ірану, повернення США до режиму анти-іранських санкцій, фактичне поновлення процесів збагачення урану в ІРІ.
- Криза в Гонконгу та загрози у Південно-Китайському морі через політику КНР.
- Криза Європейського проекту, яка зокрема, обумовлена проблемою біженців, Брекзітом, зростанням впливу популістських рухів і правих політичних сил, неузгодженістю позицій щодо розширення ЄС та поглиблення співпраці у рамках самого Європейського Союзу.

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Зовнішня політика України в цілому критично залежить від російського напрямку, який, в свою чергу, обумовлений подальшим ходом війни, перспективами її закінчення і можливими наслідками.

У війні проти України Росія використовує неспівставний військово-політичний потенціал, перевагу у 12 разів за рівнем ВВП, можливості фінансового забезпечення інформаційного впливу і створення активного проросійського лобі, зокрема, в країнах ЄС та США. Зважаючи на це, головними цілями України у стосунках з Росією є:

- Припинення війни на Донбасі, яке може бути досягнуто лише через комплекс заходів двостороннього та багатостороннього характеру, зокрема, шляхом використання інструментів міжнародної посередницької та миротворчої діяльності (наприклад, взаємодія у рамках Нормандського формату).
- Звільнення окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей, а також їх відбудова та реінтеграція, що є середньостроковою метою.
- Притягнення РФ до відповідальності за збройну агресію та окупацію АР Крим та ОРДЛО, шляхом застосування міжнародно-правових інструментів та санкційного режиму на двосторонній та багатосторонній основі. Формування сприятливого міжнародного середовища для зміцнення суверенітету та вибудовування відносин із союзниками для захисту від агресії РФ, що здійснюється, зокрема, у рамках співробітництва з державами-членами НАТО, насамперед США, а також розвиток відносин в з ЄС, що сприятиме зниженню залежності від торговельно-економічних відносин з РФ, які, попри стан агресії, залишаються важливими.

НЕДОЛІКИ ЧИННОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА РОСІЙСЬКОМУ НАПРЯМІ

Поточна політика України щодо країни-агресора формувалася у критичних умовах незаконної анексії Криму і воєнної інтервенції на сході України, на фоні несприятливих зовнішніх і внутрішніх чинників, що створювали

реальну загрозу українській державності. На сьогодні, експертне середовище констатує відсутність системної державної стратегії дій. Зокрема, політика щодо тимчасово окупованих територій здійснюється значною мірою без достатнього законодавчо-правового забезпечення. Крім того, несформованою залишається ідея миротворчої місії ООН на Донбасі. Відсутність стратегічного мислення та непослідовність дій були наслідками недосконалості і слабкості системи державного управління, проблем у правоохоронній, судовій, оборонній сфері тощо. Відповідно, існує потреба у чіткій, збалансованій, концептуально визначеній державній політиці щодо РФ (включно з планом дій щодо звільнення і реінтеграції окупованих територій Криму і ОРДЛО).

Шість років російської агресії проти України, сучасний характер і спрямованість політики Кремля, геополітична динаміка і розклад сил у регіоні і на світовій арені тощо ставлять під питання можливість швидкого врегулювання російсько-українського конфлікту, принаймні, у середньостроковій (3-5 років) перспективі. Про ворожість політичного режиму РФ до України свідчать останні кроки російської сторони:

- указ В. Путіна про «паспортизацію» мешканців ОРДЛО;
- обмеження поставок енергоресурсів;
- намагання скликати засідання РБ ООН щодо «мовного закону» в Україні;
- попередження В. Путіна офіційному Києву «не чіпати» проросійську опозицію в Україні.

Оголошуючи українську державність «штучним явищем», Кремль не піде на поступки і компроміси щодо окупованого Донбасу. Тема Криму також залишатиметься для РФ «закритою». Крім того, російська сторона обирає ультимативний тон і позицію сили у спілкуванні з Києвом. З усіх варіантів міждержавних відносин найбільш імовірним залишається варіант тривалого конфронтаційного співіснування, жорсткого відстоювання національних інтересів, стримування і протистояння Росії за допомогою міжнародної солідарності і посередництва.

Конфлікт з РФ має довгостроковий і важко прогнозований характер. Україна повинна бути готовою до вій-

ськової, економічної, гуманітарної, інформаційної, кібернетичної ескалації російської агресії.

Оцінюючи проблеми, ризики і обмежувальні фактори української політики на російському напрямі, слід звернути увагу на наступне.

1. Основні проблеми зосереджені всередині країни. Серед них слід виокремити наступні:

- складна соціально-економічна ситуація, корумпованість у владних колах, надмірна монополізація і «тінізації» економіки, проблеми у правоохоронній, судовій сферах, недосконалість системи державного управління, недовіра суспільства і відчуження влади;
- використання Кремлем періоду становлення нової влади в Україні, браку адекватної оцінки можливостей на російському напрямі, проблемність структурно-кадрових трансформацій у зв'язку зі зміною влади в Україні (Офіс Президента, РНБОУ тощо);
- дефіцит комплексної збалансованої державної політики щодо країни-агресора, а також неефективна модель зовнішньої політики, якій досі притаманні: незадовільний рівень координації дій гілок влади на зовнішньополітичній арені, неефективне використання наявного кадрового потенціалу, неналежний рівень матеріально-технічного, фінансового забезпечення дипломатичної служби;
- розбіжності у геополітичних орієнтаціях громадян на регіональному рівні, наявність помітних проросійських симпатій в окремих регіонах країни;
- діяльність на теренах України впливової «п'ятої колони» – проросійської політичної партії «Опозиційна платформа – за життя», яка має чисельну фракцію у Верховній Раді, і підтримується потужною інформаційною корпорацією у складі трьох загальнонаціональних телеканалів.

2. На українську зовнішню політику в цілому і на політику щодо РФ зокрема, впливають **непередбачуваність, висхідна конфліктність геополітичної ситуації** і, водночас, ускладнення зовнішньополітичного становища України:

- Складні світові процеси обмежують готовність Заходу підтримати Україну, послаблюють єдність у протистоянні з Росією і відштовхують тему російсько-українського конфлікту на геополітичне узбіччя. Поглиблюється криза глобальних (ООН) і регіональних (ОБСЄ) структур безпеки, які нині не в змозі вирішити проблему агресії РФ проти України. Ускладнюється ситуація на європейському напрямі. Ключовий партнер України – ЄС перебуває у стадії трансформації, обтяжений внутрішніми проблемами (наслідки Brexit, та міграційної кризи, конфліктність між органами ЄС і країнами-членами). Вибори до Європарламенту (травень 2019 р.) призвели до

фрагментації політичних сил, посилили відцентрові процеси та зміцнили праворадикальні настрої. Небезпечним для України є акт відновлення повноважень російської делегації у ПАРЕ (червень 2019 р.). Таке рішення, ухвалене під впливом Німеччини, Франції та деяких інших країн, містить загрозу ланцюгової реакції в рамках інших інституцій, ризик мінімізації або зняття санкцій і налагодження відносин з Москвою, несприятливо впливатиме на рівень громадської підтримки євроінтеграційного курсу в Україні.

Час грає не на користь України – тема Криму поступово зникає з порядку денного світової політики. Триває відчуження окупованого Донбасу від України, його політико-ідеологічна, соціокультурна русифікація, вкорінення ідеології «русского мира». У двосторонніх відносинах склалася патова ситуація: РФ має можливість зупинити Україну в її намірах – економічне зростання, інтеграція в НАТО і ЄС, але не може примусити до слідування російським інтересам – відмова від незалежності і суверенітету, євразійська «інтеграція», політична підзвітність Москві.

3. Економічні зв'язки України з Російською Федерацією завжди носили асиметричний характер та були визначальними для України у двосторонніх відносинах (понад 40% імпорту та експорту) до того часу, коли РФ почала активно використовувати їх як засіб тиску на українську політику. Ситуація для України була ускладнена тим, що частина вітчизняної продукції призначалася для продажу в країні, де РФ частково контролювала політичну владу або транзитні потоки. Як наслідок вже з 2012 р. частково, а від початку збройної фази протистояння з РФ майже повністю, Україна вимушена була переорієнтуватися на нові ринки.

Політичні та економічні чинники поставили на порядок денний завдання мінімізувати економічні зв'язки з країною-агресором. Зовнішньоекономічний, як і зовнішньополітичний, курс значною мірою відбиває домінуючі цінності спільнот та їх лідерів. Побудувати сталі довгострокові економічні відносини з країною, в якій вони підпорядковані політичній доцільності шляхом встановлення державного контролю над ресурсами, концентрації засобів виробництва та штучним узалежненням приватного сектору, видається неможливим. Брак довіри та політична упередженість партнера постійно загрожуватимуть безпеці двосторонніх економічних відносин навіть у мирний період. В стані війни такі відносини мають максимально скоротитися, якщо не припинитися.

За таких обставин торгівля із РФ може носити лише обмежений характер та зберігатися щодо товарів і послуг, які абсолютно неможливо замінити товарами походженням з інших країн. Подібної торговельної політики слід притримуватися доти, доки влада РФ не припинить агресію та окупацію.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Головною метою політики України на російському напрямі в середньостроковій перспективі є забезпечення умов для припинення російсько-українського збройного конфлікту та повернення незаконно анексованої території АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей до складу України. Ефективна політика на цьому напрямі потребує консолідованих зусиль на внутрішньому і зовнішньому фронтах.

В узагальненому вигляді ефективність політики України щодо протистояння російської агресії може бути досягнута результативними діями влади на наступних напрямках:

- зміцнення обороноздатності країни, сектору безпеки – модернізація і посилення ЗС України, системи правоохоронних і розвідувальних органів, розвиток ВПК;
- соціокультурне, гуманітарне, політико-ідеологічне об'єднання України, зміцнення соборності, єдності громадян країни, подолання міжрегіональних розбіжностей і світоглядних відцентрових тенденцій;
- проведення ефективних, відчутних громадянами внутрішніх реформ – насамперед приборкання корупції, реформування судової системи, забезпечення верховенства права;
- утримання політико-дипломатичної солідарності, фінансово-економічної, військово-технічної, гуманітарної допомоги країн-партнерів. Збереження і за можливості зміцнення санкційного фронту проти РФ;
- забезпечення прискорення і продуктивності європейської і євроатлантичної інтеграції;
- забезпечення сталого економічного розвитку, енергетичної незалежності, диверсифікації експорту, енергетичних ресурсів та форм взаємодії з основними економічними потугами.

Слід орієнтуватися на те, що українсько-російські міждержавні відносини в умовах неоголошеної війни тривалий час здійснюватимуться у режимі конфронтації, обмежених контактів, жорсткого відстоюванні національних інтересів за допомогою міжнародного посередництва. Україна має бути готовою до військової, економічної, гуманітарної, інформаційної, кібернетичної ескалації російської агресії.

З огляду на це на зовнішньому напрямі зусилля української дипломатії, потенціал контактів на вищому і високому рівнях, робота делегацій на майданчиках міжнародних інституцій, діяльність закордонних представництв України мають бути сфокусовані на наступних пріоритетних напрямках:

1. Забезпеченні політико-дипломатичним шляхом (у рамках Нормандського формату, Тристоронньої

контактної групи та інших міжнародних майданчиків) припинення бойових дій на сході України, встановлення стабільного і довгострокового перемир'я. З цією метою необхідно:

- домагатися дотримання відведення військ у визначених «пілотних» точках і далі вздовж лінії зіткнення; забезпечити ефективний контроль у «сірій зоні»;
 - активізувати політико-дипломатичний діалог з РФ за участі міжнародних посередників; ініціювати у рамках «Нормандської четвірки» ухвалення Меморандуму про довгострокове перемир'я, а також можливий перегляд Мінських протоколів (Мінськ III).
 - винести на обговорення ГА ООН питання про перемир'я на Донбасі;
 - ухвалити державну концепцію реінтеграції окремих районів Донецької та Луганської областей, у якій, зокрема, чітко визначити норми і правила дії української влади на звільнених територіях;
 - сприяти «інтернаціоналізації» процесу врегулювання конфлікту на Донбасі – використувати міжнародні механізми і майданчики, підключати до миротворчого процесу різних міжнародних гравців. Зокрема, забезпечити присутність на Донбасі місії ООН, ОБСЄ, ПАРЕ, Комітету Червоного Хреста, Репортерів без кордонів, міжнародних правозахисних і гуманітарних організацій;
 - продовжити процес обміну полоненими; опрацювати схему двосторонніх домовленостей щодо спрощення процедур обміну; ініціювати участь міжнародних посередників у процесі обміну.
2. Ініціювати на переговорних майданчиках (насамперед у Нормандському форматі) план запровадження на всій окупованій території Донецької і Луганської областей військово-цивільної миротворчої місії ООН (включаючи з Міжнародною тимчасовою адміністрацією).
 3. Максимально сприяти зміцненню і розширенню кола країн, що підтримують суверенітет і незалежність України. Використовувати контакти з країнами – світовими і регіональними лідерами для розширення підтримки України у протистоянні агресії РФ в найбільш проблемних регіонах – Центральна та Південно-Східна Азія, Африка, Близький Схід, Латинська Америка. Розширювати групу підтримки України в ООН.
 4. Відстоювати і просувати на міжнародному рівні, у т.ч. шляхом народної, культурної, бізнес-дипломатії ідею спільного протистояння загрози агресивної зовнішньої політики РФ. Сприяти формуванню уявлення у світової спільноти, серед політичного істеблшменту провідних країн світу реальних цілей геополітики Кремля. Використовувати мож-

ливості української діаспори та економічної еміграції для забезпечення широкого реальної інформації про злочини і наслідки російської агресії в Україні.

5. Забезпечувати утримання нинішнього рівня політико-дипломатичної солідарності, воєнної, фінансово-економічної, гуманітарної підтримки з боку провідних країн світу і міжнародних інституцій. У рамках воєнно-політичного партнерства з провідними країнами світу і міжнародними організаціями створювати умови для зміцнення і модернізації оборонного потенціалу України шляхом поглиблення співпраці з НАТО у рамках Річних національних програм, Комплексного пакета допомоги і Програми посилення можливостей, активізації двостороннього військово-технічного співробітництва, насамперед із США, Канадою, іншими країнами-членами НАТО, розширення співпраці з оборонними та безпековими структурами ЄС (Європейське оборонне агентство, центри протидії гібридним загрозам, PESCO).
6. Сприяти утриманню і зміцненню санкційної політики Заходу проти Росії. Координувати насамперед з ЄС і США українську політику санкцій (у т.ч. у рамках відповідного рішення РНБОУ від 19 березня 2019 р. про застосування обмежувальних заходів щодо РФ);
7. Забезпечувати координацію дій з країнами-партнерами для ефективного опору спробам РФ нав'язати власний порядок денний, послабити санкційні заходи, відновити режим відносин Кремля з західними країнами в форматі «business as usual» у рамках міжнародних організацій. Наголосувати на неприйнятності нав'язування Україні різних варіантів нейтралітету, що не передбачають створення реалістичного механізму забезпечення безпеки та попередження агресії;
8. У рамках чинного енергетичного діалогу з ЄС просувати вироблення спільного підходу до зниження споживання російських енергоносіїв та електроенергії та згортання атомної енергетики, залежної від російських постачань і технологій.
9. Максимально сприяти всіма можливими засобами утриманню на актуальному світовому порядку денному теми незаконно анексованого Криму і окупованого Донбасу – активно просувати ці теми на майданчиках ООН, ПАРЕ, ОБСЄ, ЄС, НАТО, на інших міжнародних заходах, у ЗМІ.
10. Вживати політико-дипломатичні, міжнародно-правові, інформаційні та інші заходи для визнання світовою спільнотою, міжнародними судовими інстанціями, провідними міжнародними організаціями, насамперед ООН, Росії в якості країни-агресора, сторони міждержавного російсько-українського конфлікту. З цією метою:
 - адресно та цілеспрямовано просувати цю ідею на високому рівні у рамках двосторонніх відносин з країнами-партнерами (насамперед із групою країн, які утрималися під час голосування за Резолюції ГА ООН по Криму), а також
 - відстоювати позицію засудження російської агресії у відносинах з пострадянськими країнами;
 - намагатися переконати «нейтральні» країни-члени ООН щодо підтримки ідеї визнання Росії стороною міждержавного конфлікту та засудження порушення норм міжнародного права та Статуту ООН;
12. Забезпечити фінансове і професійне юридичне супроводження позовів проти РФ, що розглядаються у різних міжнародних судових інстанціях. Максимально сприяти міжнародному судовому процесу щодо катастрофи літака MH-17, збитого російською системою «Бук».

ЄВРО-АТЛАНТИЧНІ СТРУКТУРИ БЕЗПЕКИ

Членство України в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) як запорука безпеки держави, зокрема, в умовах агресії РФ та інших регіональних безпекових загроз, визнано пріоритетом державної політики (зокрема, закріплено у Конституції України) та підтримується переважною більшістю громадян. Реалізація цього стратегічного наміру залежить від бачення Україною свого місця на європейському фланзі НАТО та від здатності довести членам Альянсу нагальність і перевагу такого рішення.

На відміну від часів Холодної війни, зараз країни Європи дуже по різному бачать виклики та загрози власній безпеці. На додаток до цього, увага США змістилась на Китай, що зменшило вагу європейських справ. Саме цим можна пояснити здебільшого реакційний характер дій Альянсу в умовах кардинального погіршення безпекової ситуації на європейському континенті, спричиненого збройною агресією Росії проти України, незаконною анексією Криму, агресивною зовнішньою політикою та гібридною війною Кремля проти європейських країн та їх трансатлантичних союзників. Показовим є те, що Стратегічна концепція оборони і безпеки членів НАТО від 2010 року залишається незмінною.

Усвідомивши факт і масштаби агресії РФ проти України, Альянс здійснив певну переоцінку викликів та загроз з боку Москви та розпочав реалізацію заходів щодо посилення власної безпеки (оборона), безпеки союзників та партнерів (стримування). Вже на Уельському саміті 2014 р. НАТО ухвалило План дій щодо забезпечення готовності комплексу заходів у відповідь, зокрема, збільшення кількості навчань, зростання кількості винищувачів і кораблів для патрулювань повітряного та морського простору (у Балтійському, Чорному та Середземному морях), розбудову сил реагування НАТО та створення Об'єднаних сил підвищеної готовності. На Варшавському саміті 2016 року для підсилення гарантій безпеки країнам Балтії та Польщі ухвалено рішення щодо розміщення на їх території 4 багатонаціональних груп на ротацийній основі. На Брюссельському саміті 2018 року Альянс затвердив Ініціативу щодо посилення готовності, яка передбачає здобуття до 2020 року країнами-членами

спроможності сформувати упродовж 30 днів боєздатні сили з 30 додаткових батальйонів, 30 важких механізованих батальйонів, 30 ескадрилей ВПС та 30 великих кораблів ВМС.

Швеція та Фінляндія активізували безпекову взаємодію як одна з одною, так і з НАТО. Криза солідарності (острах, що гарантії колективної безпеки не спрацюють) підштовхує **Польщу та Румунію** здобути додаткові запевнення та ще більше залучити на свій бік США, закуповуючи американську зброю та техніку і пропонуючи розміщення на своїй території додаткового контингенту ЗС США (понад 5 тис. у Польщі). Авіацію СРСР/РФ замінюють на американську/європейську Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія.

Після обрання Дональда Трампа президентом США Білий дім доволі жорстко стимулює європейських союзників виконувати свою частину зобов'язань, зокрема, у частині фінансової відповідальності перед Альянсом – досягнення рекомендованих 2% витрат свого ВВП на оборону, а також спрямування щонайменше 20% своїх оборонних бюджетів на основні види озброєння і техніки, у тому числі на пов'язані з цим науково-дослідні та конструкторські розробки.

Попри наявні позитивні зрушення та прийняті високі рішення, більшість європейських держав-членів НАТО не виконують в повній мірі взяті на себе зобов'язання та не відповідають встановленим критеріям, що безумовно створює проблеми із здатністю адекватно реагувати на наявні виклики та загрози. Так, лише 5 країн виконують обидві рекомендації для країн-членів – щодо фінансування оборони та придбання озброєння і техніки (США, Сполучене Королівство, Польща, Латвія та Литва). Естонія та Греція виконують рекомендацію щодо 2% ВВП, а Люксембург, Румунія, Туреччина, Норвегія, Нідерланди, Франція, Іспанія та Словаччина – рекомендацію щодо 20% по озброєнню. Після певного росту витрат на придбання зброї та техніки у 2015-2017 рр. у 2018 році відбулось суттєве зменшення цього показника.

Найпотужніша держава ЄС і європейської частини НАТО – **Німеччина** планує подолати 1,5% бар'єр ли-

ше у 2024 році (53% німців взагалі виступають проти збільшення витрат на оборону, у той час коли лише 43% – за). При цьому, згідно зі звітом Бундесверу за 2018 рік, менше третини військових активів є доступними для використання, а плани стосовно збільшення особового складу ЗС ФРН неодноразово зривалися. Окрім кращих умов у приватному секторі такий стан спричинено хибним відчуттям безпеки, необґрунтованим пацифізмом, а також тривалим занедбанням питань оборони.

Навіть більш боєздатні збройні сили **Сполученого Королівства** зіштовхуються з серйозними проблемами. Так, плани щодо збільшення особового складу ЗС три роки поспіль зриваються, відбувається скорочення Королівського флоту та ядерного потенціалу країни.

Викликає занепокоєння стан боєготовності центрально та східно-європейських країн. При цьому, на відміну від “старої” Європи, ці країни мають обмежені фінансові та виробничі ресурси, аби виправити положення у найближчій перспективі. Тож, можна констатувати, що номінально адекватні загрозам сили європейських союзників не є такими з точки зору критичної оцінки їх боєздатності. Зближення Москви і Анкари погіршує не лише ситуацію для чорноморських країн, а й ставить під загрозу південно-східний фланг та нестабільні і вразливі до російських впливів Балкани.

В умовах виходу Британії з ЄС не сприяють подоланню кризи ідеї Франції щодо «стратегічної автономії» та Німеччини стосовно необхідності протидіяти як Росії й Китаю, так і Сполученим Штатам (останнім – принаймні в економічній сфері). Прагнення Берліну і Парижу «компромісно» вирішити «українську кризу» аби повернутися до нормального стану справ з Росією, готовність радше враховувати московські «аргументи» (щодо ненадання ПДЧ Україні), аніж легітимні вимоги Києва не допустити відновлення сфер впливу, викликають стурбованість демократичних країн Центральної та Східної Європи.

Іншу важливу проблему становлять суспільні настрої: неадекватне сприйняття загроз, слабе бажання захищати союзників, неготовність протистояти Росії та антиамериканізм. Проблематичною виглядає підтримка ідеї членства України в НАТО низкою країн Альянсу.

Підтримка членства Німеччини в НАТО з 68% у 2017 році знизилась до 54% в 2018 р., у Франції – з 54% до 39%. Готовність захищати союзників перевищує половину опитаних європейців: 66% британців, 58% німців та 53% французів. Втім, якщо доведеться йти на допомогу американцям, то свою готовність висловили лише 27% німців, 42% французів та 45% англійців. Якщо Росія є стороною конфлікту з одним з її сусідів-членів НАТО, то 48% німців, 38% французів та 30% англійців не вважають за потрібне прийти на допомогу.

Згідно з опитуваннями громадської думки, з тим, що Україна має стати членом НАТО погоджуються 50% німців (проти – 50%), 49% французів (проти – 50%), 49% голландців (проти – 50%), 76% поляків (проти – 24%), 72% литовців (проти – 27%). З думкою, що надання членства може спричинити війну з Росією, погоджуються 53% литовців, 48% німців, 47% поляків та 39% французів. В цілому проти розширення Альянсу виступають 40% німців, 38% французів та 37% італійців.²

Навіть найбільші прихильники України серед колишніх іноземних урядовців та дипломатів, а також співробітників аналітичних центрів, доволі скептично оцінюють перспективи членства України і шукають «прийнятні» формули на його заміну. Аналітики Brookings пропонують утворення зони нейтральних держав від Швеції й Фінляндії до Чорного моря і Кавказу (включаючи, Україну і Грузію). Згідно з цією формулою, Росія має вивести свої війська з територій України, Молдови та Грузії, а НАТО – відмовитись від планів щодо їхнього членства в Альянсі. Лунають пропозиції Україні, Росії та НАТО погодитись, що українське членство в НАТО зараз є не на часі, поширюються ідеї обмеженого суверенітету («фінляндизація»).

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Державна стратегія України щодо НАТО має фокусуватися на таких постулатах:

- Повернення України до сфери російського впливу означало б кардинальне погіршення безпекового середовища та появу нових ліній поділу на континенті, загрозу втрати Україною суверенітету, незалежності, територіальної цілісності, демократичного розвитку, прав і свобод громадян, а також унеможливлення зростання добробуту через запровадження неефективної політико-економічної моделі російського зразку. Членство в НАТО та/або гарантії безпеки з боку Сполучених Штатів є єдиними інструментами недопущення цього сценарію.
- В умовах триваючої агресії Росії, неготовності низки європейських держав бачити Україну у якості невід’ємного елемента трансатлантичного безпекового простору, а також враховуючи фактор Трампа, що слугує подразником для європейців та прагне «укласти угоду» з Путіним, перед Україною постає завдання з чотирьох складових. По-перше, реальні зміни у політичній та економічній площині, боротьби з корупцією, а

² Разом з тим, серед позитивів членства України в НАТО відзначили відповідність стратегічним інтересам Альянсу 50% німців та італійців, 47% голландців, 44% британців та 38% французів. З думкою, що Україна в НАТО сприятиме захисту від Росії погоджуються 49% поляків, 39% литовців, 34% британців, 23% німців, 20% французів і лише 17% італійців.

також трансформація сектору безпеки і оборони у відповідності до цінностей та цілей Заходу є необхідними для посилення стійкості суспільства та держави у протидії агресивній зовнішній політиці Кремля. Вони ж слугуватимуть підставою для наших партнерів до наближення (approximation) та у кінцевому рахунку – повноцінної інтеграції.

По-друге, сусідні держави та окремі країни північної та західної Європи мають стати пріоритетом взаємодії за принципом «все що можливо, аж до рівня членства». Це означає усунення перешкод до поглиблення взаємодії у безпековій та оборонній сфері, відновлення та посилення довіри, поглиблену взаємодію у питаннях оцінок безпеки та опрацювання скоординованих зовнішньої та безпекової політик, відкритість для партнерів оборонно-промислового комплексу як передмови для реалізації спільних проектів.

По-третє, пріоритетне залучення Сполучених Штатів в українську економіку, енергетику, ОПК та інші сфери створюватиме сприятливі умови для набуття статусу найбільшого союзника поза НАТО (що дає розширені можливості, але не гарантії безпеки) та, у перспективі, союзницьких відносин (з гарантіями безпеки). У цьому

контексті ефективно працює польська модель особливих відносин (надійного та корисного партнера – американського форпосту в Європі).

По-четверте, окрім просування загального нарративу щодо цінності України в НАТО для країн-членів, необхідно запровадити цільові посили та кампанії для окремих країн, зокрема, тих, де поширені скептичні настрої щодо членства України в Альянсі.

Попри заяви про «найефективніший оборонний союз усіх часів», непорушність принципу колективної безпеки, адаптацію до «нових викликів та загроз», майбутнє Альянсу, його здатність проактивно діяти та концептуальне майбутнє не виглядають безхмарними. Втім, це зовсім не означає недоцільність прямувати до членства в Альянсі. Реформування сектору безпеки і оборони у відповідності до стандартів НАТО (навіть за умов віддаленої перспективи членства), здійснення трансформацій у суспільно-політичній та економічній царинах (політична частина критеріїв щодо членства) сприятиме перетворенню України на потужну, у тому числі у військовому плані, державу. За таких умов Україна з безпекової проблеми може перетворитися на невід'ємний елемент європейської архітектури безпеки.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

Сполучені Штати беззаперечно є провідною і вирішальною силою НАТО як у політичній, так і у військовій сферах. В українському дискурсі США часто фігурують як стратегічний партнер та союзник. Формальними підставами для таких заяв виступають українсько-американська Хартія про стратегічне партнерство від 2008 року та діяльність американсько-української Комісії стратегічного партнерства. Змістовних підстав для того, щоб вважати українсько-американські відносини стратегічним партнерством все ще бракує. Востаннє президент США відвідував Україну в далекому 2008 році. Україна отримує вп'ятеро менше допомоги від США, ніж Ірак; втричі менше за Афганістан, Ефіопію чи Південний Судан.

У відносинах між Вашингтоном та Києвом давно вже помітний дефіцит конструктивного порядку денного і дієвих інструментів співпраці. Тому надто оптимістичний погляд викривлює справжній характер відносин між Україною та США – відносин асиметричних, в яких сторони переслідують різні цілі на різних рівнях, і де інтереси лише частково й, можливо, тимчасово збігаються на окремих напрямках.

Реалізація глобального лідерства залишається основою великої стратегії США. Гасло Дональда Трампа «Америка понад усе» стало органічною складовою Стратегії національної безпеки, яка побудована на традиційній для американської стратегічної культури тезі – сильна Америка відповідає інтересам не лише американців, але й тих по всьому світу, хто хоче співпраці із США в реалізації спільних інтересів і цінностей.

Геополітичне середовище реалізації американської великої стратегії постійно змінюється. На сучасному етапі його ключовими рисами є виклики з боку Китаю та Росії на глобальному рівні, а також дестабілізуючий потенціал КНДР та Ірану на рівні регіональному. Поряд із цими загрозами, що витікають із несумісності інтересів окремих держав, існують більш загальні процеси, що змінюють контекст реалізації довгострокових американських інтересів. До них насамперед належать послаблення та навіть ерозія демократії у світі,

криза режиму нерозповсюдження ядерної зброї та загострення нетрадиційних безпекових загроз, наприклад, у сферах кібер-простору та транснаціональних відносин. В цілому міжнародне середовище стало для США менш сприятливим, що вносить корективи у глобальну стратегію Вашингтона.

Довгий час ставка на розповсюдження норм та інститутів демократії була прикметною рисою американської стратегічної культури. Частково вона обумовлена неоліберальною теорією «демократичного миру», згідно з якою демократії майже не воюють одна з одною. Збільшення кількості та зміцнення демократичних режимів по всьому світу, таким чином, виглядали як концептуальний шлях до глобальної стабільності, у якій США – держава із найбільшою мірою відповідальності і ексклюзивним статусом в міжнародній системі – була зацікавлена більше за інших. Важливість цього інструменту зберігається і сьогодні, але реалії змінилися: останніми роками помітним є зворотній тренд до зменшення питомої ваги демократичних режимів та наростання їхньої слабкості. Для деяких регіонів, наприклад, Східної Європи, ці процеси стали визначальними. З огляду на це розігрування «демократичної карти» може стати вдалим рішенням для України, але за умови, якщо вона сама зможе перетворитися на стабільний демократичний режим.

«Нетрадиційні безпекові загрози» за останні два десятиріччя вже стали доволі традиційними. Вони відрізняються від класичних загроз з боку інших держав тим, що мають транснаціональний характер, не можуть бути локалізовані на території конкретної держави, а також активно експлуатують вразливість людей до сучасних технологій. Доволі знайомі виклики, пов'язані із високим рівнем загроз міжнародного тероризму, доповнюються активізацією контрабанди, торгівлі людьми, загостренням проблем біженців. Дедалі більшого значення набувають виклики кібербезпеці та війна за «інформацію». Протидія такого роду викликам вимагатиме від США специфічних зусиль і нового погляду на роль інших держав, включно з Україною, у власній стратегії.

В цій оптиці стосовно України США, як за попередньої, так і за нинішньої адміністрації, розв'язують т. зв. «дилему патрона». Вона полягає в тому, щоб знайти правильний спосіб підтримати слабку державу в складній безпековій ситуації, але при цьому не втягнутися в конфлікт надто глибоко. Слабкі гарантії безпеки можуть підштовхнути слабких учасників регіональних конфліктів до поступок або капітуляції; надто сильні гарантії можуть збурити безпідставний оптимізм та спровокувати ризиковані дії. За будь-яких обставин «дилема патрона» не має простого розв'язання. США відчувають її вплив, формулюючи свою стратегію відносно країн-сусідів Китаю, малих держав на Близькому Сході, а віднедавна і стосовно держав Східної Європи, зокрема – України. Кроки України на шляху до перетворення на демократичну, правову та економічно розвинену державу матимуть вплив на остаточне розв'язання дилеми Вашингтоном, а отже і на те, **чим стане Україна у великій стратегії США – інструментом чи союзником.**

Однак українські успіхи чи невдачі є не єдиним фактором. Готовність США поширювати власні гарантії безпеки чи активно втягуватися в регіональні конфлікти визначається також загальним станом міжнародної системи, концентрацією та розподілом силових ресурсів в ній, інтенсивністю конфліктів між великими державами і тому подібним.

Найбільш поширеними інструментами в арсеналі Вашингтона залишаються формальні гарантії безпеки та постачання озброєння. Надання перших перетворює країну на справжнього союзника США. Але відбувається це тоді, коли Вашингтон не наражається на надвисокий ризик постати перед вибором: воювати за союзника чи підірвати довіру до власних безпекових гарантій. Коли з якихось міркувань гарантії безпеки не надаються, на порядку денному з'являється опція постачання озброєнь. Серед держав, що отримують найбільшу частку безпекової допомоги США, є, приміром, Ізраїль, Єгипет, Пакистан, Ірак. Постачання американської зброї допомагають їм стримувати геополітичних противників, але не допомагають вийти із хронічно кризової безпекової ситуації.

Постачання озброєнь протягом кількох років були й залишаються одним із ключових пунктів порядку денного українсько-американських відносин. В березні 2018 року Державний департамент схвалив продаж Україні ПТРК Javelin: було обрано найпростіший та найменш ризикований для США варіант. Присутність американських ПТРК в Україні призведе до того, що вести війну на сході України агресорові стане складніше та дорожче. В той же час Україна залишається вразливою до інших можливих кроків Росії, яка продовжує контролювати рівень ескалації в зоні конфлікту. Будуючи стратегію подальших відносин із США, варто пам'ятати, що одноразове постачання зброї на

незначну суму ніколи не створює сильного ефекту.³ В більшості випадків вибір на користь постачань зброї означає відмову від альянсів, тобто довгострокових гарантій безпеки. Отримання американських ПТРК може розглядатися як крок не в бік членства в НАТО, а в протилежному напрямку.

Уявляється, що зброї, яка зможе вплинути на динаміку конфлікту та загальне безпекове становище України, слід відмовитися від словосполучення «летальна зброя» і навіть замінити більш коректне «захисна зброя» більш ефективним «будь-яка зброя». Надійне стримування – а саме цього можна досягти за допомогою постачань зі США – будеться тоді, коли номенклатура зброї різноманітна та включає в себе зброю різних типів та призначень. Далі ефективне стримування потребує систематичних постачань великої кількості зброї, хоча б протягом кількох років. Зброя одного типу в малих кількостях дозволить противнику швидко пристосуватися до нової ситуації або навіть спровокує його на агресію. Зброя різних типів, що надходить постійно, матиме зовсім інший ефект. Крім того, такі постачання дозволять всерйоз вести мову про залученість США до конфлікту на території України. Постачання зброї не є гарантією безпеки, але частина репутації країни-експортера все ж таки ставиться на карту, якщо тільки такі постачання достатньо великі.

Одним із шляхів розв'язання дилеми патрона для США є надання статусу «основного союзника поза НАТО» (Major Non-NATO Ally, MNNA), яке обговорюється в Україні вже протягом кількох років. Цей статус відкриває розширені можливості для співпраці із Міністерством оборони США, придбання озброєння та обладнання, фінансування оборонних замовлень з боку США та ін. Де факто на сьогодні такий статус мають 17 держав. Він не надає жодних гарантій безпеки і залишає відкритим питання співвідношення союзників та інструментів.

Протидія російській агресії, що визначена як один із пріоритетів двостороннього партнерства, втілюється в позиції США по Криму, режимі антиросійських санкцій та протидії Північному потоку-2 і, в цілому, прагненні послабити російські позиції на європейському енергетичному ринку. Кримська декларація від 25 липня 2018 року, посилюючи на декларацію Уеллеса 1940 року, ще раз окреслила позицію США щодо невизнання спроби анексії Росією Криму. Принциповість американ-

³ Сукупна вартість американських ПТРК, призначених для постачань в Україну, оцінюється у 47 млн. доларів. В грудні 2017 року було також санкціоноване постачання в Україну снайперських гвинтівок та супутнього обладнання на 41,5 млн. доларів. В той же час загальний обсяг експорту американської зброї у 2017 році склав біля 42 млрд. доларів; а Ізраїль – країна-лідер з отримання військової допомоги за заявкою Державного департаменту у тому ж році – отримав такої допомоги на більш ніж на три мільярди дол.

ської позиції відповідає інтересам України, але обумовлюється не ними, а власними геополітичними розрахунками Вашингтона. Дух і букву декларації потрібно вміти використати; цей документ – лише можливість. Він не відмінняє можливості американсько-російського діалогу, так само, як радянсько-американському діалогу не надто заважала згадана декларація Уеллеса.

Ще одним полем діалогу з США має стати тема енергетичної безпеки. США теж хочуть послаблення енергетичного впливу Росії на Європу, як і Україна, Вашингтон хотів би зашкодити реалізації Північного потоку-2. Енергетична безпека є важливим компонентом спільного порядку денного в НАТО, і в інтересах України про це нагадувати.

Підходи адміністрації Обами і адміністрації Трампа щодо України не надто відрізняються. В обох випадках помітне бажання підтримувати Україну так, щоб залишатися поза формальними зобов'язаннями в конфлікті. В цьому є частина відповідальності Києва. За п'ять років конфлікту з Росією Україна не перетворилася ані на ефективну, ані на демократичну державу. Тим самим було закрито можливості більш глибокого і змістовного партнерства з Вашингтоном, в якому членство в НАТО є суттєвим елементом. Між тим, сильна демократична Україна, як і раніше, відповідає стратегічним інтересам США.

В безпековій ситуації, що склалася на сьогодні, інтересам США відповідає також відновлення територіальної цілісності України; але при цьому ризики Вашингтон намагатиметься тримати низькими. Україна сприйматиметься крізь призму довгострокової російської політики США, і це варто мати на увазі при розробці порядку денного двосторонніх відносин.

США зацікавлені в контрольованому послабленні Росії і при цьому залишаються готовими до діалогу з Кремлем з цілого ряду питань порядку денного глобальної політики. Американська тактика щодо Москви залишатиметься максимально прагматичною – і Україні варто це враховувати, ставлячи питання про членство в Альянсі. Імовірно, що шлях до нього лежить через домовленості про систематичне постачання зброї, дипломатичну та фінансову підтримку та ситуативні коаліції з широкого кола питань – від енергетики до стримування Росії.

Важливим фактором є також і позиція країн – активних союзників США в Європейському регіоні: насамперед Польщі, а також Румунії, Чехії, Угорщини, країн Балтії. Їх спільний, послідовний, аргументований (зокрема завдяки українському нарративу) тиск на Вашингтон не дозволить залишити питання поза увагою, створить позитивний політичний фон для його розв'язання у сукупності з іншими складовими.

Об'єктивними підставами для розгляду питання про прийняття України в НАТО є наступні.

Ревізіоністська політика Російської Федерації є однією з найскладніших проблем на порядку денному Північноатлантичного Альянсу. Задля відновлення статус-кво часів холодної війни РФ, зокрема, проводить цілеспрямовану політику щодо політичної дестабілізації країн євроатлантичної спільноти, надаючи підтримку популістським рухам, а також активно використовуючи засоби інформаційної війни. Ревізіонізм Москви посилює конвенційну загрозу внаслідок нарощування військової присутності РФ шляхом інтенсивної мілітаризації Криму, Чорноморського басейну та Калінінградського анклаву.

Викликом для безпеки євроатлантичних країн залишається невизначеність **питання лідерства Сполучених Штатів.** Питання витрат на оборону, специфіка німецько-американських протиріч, зростання антиамериканізму у зовнішній політиці Франції, переорієнтація уваги США з Європи на Азійсько-Тихоокеанський регіон призводять до послаблення традиційних зв'язків між європейськими країнами та США.

На тлі змін, що відбуваються в євроатлантичній архітектурі безпеки, виникає **загроза єдності НАТО** через відсутність системного концептуального переосмислення ролі Альянсу в сучасному світі. Політика подальшого розширення Альянсу на схід, проблема адаптації до нових форм загроз, певна «регіоналізація» викликів, питання застосування статті 5 Вашингтонського договору – ці фактори ускладнюють вироблення нових засад спільного існування держав у рамках Альянсу.

Окремим викликом для союзників є **розширення функцій НАТО** з огляду на виникнення безпекових загроз нового формату в різних регіонах світу. Перед Альянсом стоїть завдання врегулювання функціональної діяльності, класифікації нових викликів, узгодження стратегічних напрямів політики в умовах актуалізації традиційної військової загрози на континенті з боку Росії, а також можливості ескалації нестабільності в Західних Балканах.

Гібридні загрози залишаються серйозним викликом для Альянсу. Анексія Росією Криму в 2014 р. та її агресія на Сході України є типовим прикладом спільного використання нетрадиційних методів (пропаганди, підривної діяльності та кібератак) і традиційної військової сили для досягнення стратегічних цілей. Об'єктивна реальність вимагає від НАТО розробки відповідних засобів протистояння та попередження гібридної агресії.

Україна безпосередньо пов'язана з зазначеними викликами та загрозами, мимоволі опинилася у становищі полігона гібридної війни новітнього часу.

З огляду на зазначені виклики регіональному безпековому середовищу питання євроатлантичної інтеграції

України, включно з його головною складовою, НАТО, є об'єктивно необхідним. В політичному вимірі євроатлантична інтеграція України – це **безальтернативний вектор зовнішньої політики для Києва**. Після подій 2014 р., коли Україна зазнала російську гібридну агресію, реалізація політики євроатлантичної інтеграції стала екзистенційною потребою для Києва та, водночас, викликом для Брюсселя.

НАТО розглядає Україну як контрибутора безпеки у трьох основних якостях – геополітичній, «фізичній» та практичній. **Геополітичний вимір** питання стосується розташування України на зламі двох цивілізацій, що історично сповідають різні цінності та моделі – ліберальної західної та авторитарної російської. Україна займає цінне стратегічне положення, адже дозволяє Заходу контролювати Росію з малого периметру, натомість для Москви контроль над Україною відкриває вікно можливостей для широкої європейської експансії, передусім в напрямку Балкан. Для Заходу належність України до ліберально-демократичного суспільства не є критичною необхідністю, радше зручним є нинішній статус Києва в якості прозахідного буферу. Якщо станеться масштабна військова ескалація між Заходом та РФ, краще мати простір, де вона може відбутись. Головний інтерес НАТО – не підпустити зону військової нестабільності, утворену сьогодні за тисячу кілометрів на Донбасі, до своїх кордонів.

Що стосується **«фізичного» виміру**, то Україна залишається найбільшою європейською країною за територією, що має одну з найпотужніших армій на континенті. За кількістю літаків, танків, артилерійських систем, засобів ППО Україна входить до числа найбільш спроможних збройних сил в регіоні. Питання викликає лише якість озброєння, основна частка якого є радянською спадщиною. Тим не менш, українська зброя може надати необхідний рівень спроможності для НАТО на першому рубежі оборони. Не варто мати зайвих ілюзій щодо планів використання українських збройних сил, які є технологічно нерозвинутими, а отже дешевими.

У практичному вимірі досвід протистояння модернізованій армії РФ є надзвичайно актуальним для НАТО, зокрема у контексті використання потужних засобів РЕБ, безпілотної авіації, структури батальйонних груп, протидії танкам та важкій броньованій техніці. Ще більш істотним є досвід протистояння операціям психологічного впливу, масштабній пропаганді, кібер-атакам тощо. Саме Україна має бути країною, що генеруватиме нові ідеї та напрямки активної протидії гібридним загрозам й наставлятиме союзників – країни-члени НАТО. Потенціал зазначеної сфери взаємодії досі лишається не використаним, в тому числі через політичні моменти.

Останні здебільше стосуються того, що Київ знаходиться де-факто у стані війни з Москвою, відповідно діалог з Україною для функціонерів НАТО розгляда-

ється як провокування Росії, тоді як навіть надання Плану дій щодо членства (не говорячи вже про членство) потенційно може призвести до відкритої конфронтації двох військових блоків – ОДКБ та Північноатлантичного Альянсу.

Таким чином, Україна та її прагнення отримати членство в Альянсі – це істотний виклик для Брюсселя. У подібній ситуації знаходиться також Грузія з її замороженими конфліктами та окупованими територіями в Абхазії та Південній Осетії.

Основоположними документами, що продовжують визначати відносини між Україною та НАТО на сучасному етапі, є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору від 9 липня 1997 р., а ключовим інструментом – Комісія Україна-НАТО. У своїх євроатлантичних прагненнях Київ орієнтується на визначальне рішення Бухарестського саміту Альянсу 2008 р. про те, що Україна стане державою-членом НАТО.

На сьогодні в рамках взаємодії України з НАТО існують належні практичні механізми підготовки України до членства в цій організації. Мова йде зокрема про Річну національну програму (РНП) під егідою Комісії Україна-НАТО, яка набула якості стратегічного документу з комплексного реформування країни, наближення її до європейських та євроатлантичних стандартів. Однак важливо відзначити, що РНП не замінює План дій щодо членства (ПДЧ), надання якого є, передусім, важливим політичним сигналом РФ. Не надаючи ПДЧ Україні Брюссель відправляє інший негативний сигнал Москві, що спонукає її до активних дій по закріпленню регіону у своїй сфері впливу. Крім того, отримання ПДЧ має для України вагомий внутрішньополітичний значення. Якщо Україні не нададуть ПДЧ протягом найближчих трьох-чотирьох років, українці розчаруються не тільки в Альянсі, але й у владі, яка ставить для країни нереальні цілі (членство в НАТО, входження в Шенгенську зону тощо). Відсутність досяжних орієнтирів, якими можна вимірювати прогрес євроатлантичної інтеграції є найзначнішим викликом для української влади.

При цьому важливо обирати реальні кроки, відмовляючись від «хибних шляхів». Так серед попередніх цілей, яких Україна прагнула досягнути на саміті НАТО в 2018 р., була участь у програмі «Партнерство розширених можливостей» (Enhanced opportunity partnership – EOP), до якої сьогодні залучені Австралія, Фінляндія, Грузія, Йорданія та Швеція. Справа в тому, що в НАТО не раз заявляли про два шляхи: для країн, що прагнуть членства в Альянсі, та для партнерів, які не мають подібних амбіцій. Прагнучи приєднання до EOP, Україна свідомо потрапляє в пастку партнерства, позбуваючись перспективи членства.

В такому становищі вже 5 років перебуває Грузія, яку поступово перестають сприймати як претендента на членство. Тому важливим є не практичні переваги

участі у ЕОР, а сигнали, які Київ надсилає до столиць країн-членів НАТО.

Таким чином, основною дилемою відносин Україна-НАТО є співвідношення статусів партнера та аспіранта. Україна має замінити партнерство/співробітництво на більш ефективний інноваційний механізм багатосторонньої взаємодії, який би враховував специфіку російських впливів в регіоні, геостратегічне положення країн (Україна, Молдова, Грузія) і реалістичні умови гібридної та конвенційної війни. Політика євроатлантичної інтеграції має будуватися на специфічних інструментах, що надаватимуть державам-учасникам можливості ЕОР, але під іншим «ім'ям» – з перспективою членства для держав-учасниць, що представляють східний фланг НАТО.

Зважаючи на потребу посилення обороноздатності України та ключову роль, яка в цих процесах відводиться відносинам з партнерами, доцільно також поглибити військово-оборонне співробітництво з країнами «Бухарест 9», що репрезентують Східний фланг НАТО, за рахунок створення субрегіональної платформи для держав-аспірантів – Грузії та України, а потенційно й для Молдови. Таке об'єднання необхідне для прискорення реформування національних секторів безпеки та оборони за стандартами НАТО, набуття відповідності критеріям членства в Альянсі. Співпраця з форматом «Бухарест 9» сприятиме синхронізації політики, зокрема – щодо протидії гібридним загрозам з боку Росії. Це створить новий механізм комунікації між країнами, які напряму зацікавлені в посиленні безпеки ЦСЄ. Для України буде забезпечений інституційний майданчик для відпрацювання практичних дій (військові маневри, співпраця ОПК, військово-політичні консультації, обмін розвідданими тощо) в контексті реалізації євроатлантичної перспективи.

Ідея створення платформи для країн-аспірантів НАТО в регіоні відображає позицію США щодо зміцнення регіональної безпеки через створення нових локальних альянсів, яку вона вже впроваджує на Близькому Сході (так зване «Арабське НАТО») та в Сахелі. Тому платформа під егідою об'єднання «Бухарест 9» напевно отримає всебічну підтримку США.

Субрегіональна платформа може стати наступним етапом розвитку відносин України, Грузії, Молдови з Альянсом, форматом регіональної взаємодії, підготовкою для отримання ПДЧ в контексті досягнення фінальної мети – членства в НАТО. Такий формат існував у Вишеградській групі в 1990-х роках для країн ЦСЄ, які прагнули євроатлантичної та європейської інтеграції. Забезпечуючи статус країн-аспірантів, стимулюючи виконання річних національних програм (або ПДЧ після його надання), платформа стимулювала б розвиток відносин України, Грузії та Молдови з Альянсом.

Символізм створення у Чорноморському регіоні інституційного безпекового об'єднання, базованого на

євроатлантичних цінностях, в умовах наростання російської загрози важко переоцінити. Москва побачить чіткий сигнал щодо наявності червоних ліній для своєї поведінки. Зі свого боку Захід отримує важливий інструмент стримування агресивної політики Російської Федерації.

Акцент співробітництва України з Північноатлантичним альянсом має робитися не на посиленні загрози конфронтації з Росією, а на зміцненні спроможностей НАТО. Цьому сприятимуть реалістичні ініціативи із чіткими індикаторами виконання на субрегіональному рівні за сприяння близьких партнерів України зі Східного флангу Альянсу. Лише за цих умов євроатлантична інтеграція для Києва стане не утопічною абстракцією чи мрією, а реальною перспективою, яка допоможе ефективно реалізувати стратегічні інтереси України та захистити свою національну незалежність і суверенітет.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Крім головного завдання – утворення згаданої стратегічної платформи України, Грузії та Молдови в межах співробітництва з НАТО, – Україні доцільно:

- актуалізувати питання безпеки в Чорному морі через агресивні дії Російської Федерації. Дипломатам треба привертати увагу до нинішнього статусу Керченської протоки, фактичної анексії Азовського моря Росією. Уваги потребує використання РФ українських економічних зон у Чорному морі як потенційної причини для дестабілізації, зокрема в Південних регіонах України;
- запропонувати НАТО розглянути можливість залучення України до розробки Стратегії Альянсу в Чорноморському регіоні;
- розвивати співпрацю аналітичних центрів, державних та недержавних установ, що займаються проблематикою збройних конфліктів та новими загрозами на кшталт гібридної війни, зокрема у контексті розробки системи раннього попередження та знешкодження певних дестабілізуючих тенденцій в регіонах, які можуть стати джерелом для розвитку російської гібридної агресії;
- ініціювати збільшення кількості навчань ВМС за підтримки НАТО із сценаріями спільного патрулювання прибережної зони, відпрацювання протидесантних і десантних операцій, відпрацювання дій на мілководді;
- розглянути можливість використання досвіду країн-членів НАТО (зокрема країн Балтії, Польщі) щодо створення національної системи територіальної оборони. Запросити радників, інструкторів НАТО для розробки нормативно-правової бази, налагодження взаємодії територіальної оборони з Нацгвардією і ЗСУ.

КРАЇНИ ЄВРОПИ

В рамках Концепції зовнішньої політики України країни Європи умовно поділені на субрегіони: Європейське Середземномор'я, Країни Західної та Північної Європи, Центральна-Східна Європа, Балкани. Йдеться про певні спільні підходи у межах цих субрегіонів щодо проблем, їх позиціонування у міжнародних організаціях, об'єднуючі історичні зв'язки і культурні традиції. Водночас це не обмежує українську сторону у виборі методів та підходів до поглиблення співробітництва в залежності від субрегіону, що, зокрема, стосується інформаційної, культурної взаємодії, гуманітарної та релігійної сфери.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

ПОРТУГАЛІЯ, ІСПАНІЯ, ФРАНЦІЯ, ІТАЛІЯ, ГРЕЦІЯ, МАЛЬТА, КІПР

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Регіон Європейського Середземномор'я, який складається з семи країн Європейського Союзу (Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Мальта, Португалія та Франція) перебуває в епіцентрі перетину інтересів декількох глобальних та регіональних гравців.

- Насамперед, зберігається потужна військова присутність США: 6-й флот США в Італії, бази в Іспанії, Португалії та Греції.
- Одночасно, в останнє десятиліття зростає активність Китаю щодо придбання стратегічних підприємств та об'єктів інфраструктури в Португалії, Греції та Італії (у 2018 році Італія стала першим членом G7, яка приєдналася до ініціативи Пекіну «Один пояс – один шлях»).
- Російська військова присутність у Сирії та підтримка Кремлем антиурядових сил у Лівії дозволяють Москві впливати на стабільність регіону, зокрема, міграційні потоки. Крім того, спостерігається тісний зв'язок Росії з правими партіями регіону.
- Важливу роль для Східного Середземномор'я також відіграє Туреччина (суперечка з Грецією, кіпрський конфлікт, війна у Сирії, історичний вплив у Північній Африці, суперечка навколо газових родовищ у Східному Середземномор'ї).
- Провідну роль у субрегіоні намагається відігравати Франція, яка виступає за політико-безпекову консолідацію ЄС та створення автономних від НАТО європейських збройних сил. Франція є прихильником обмеження впливу США та Китаю в Європі, і наполягає на формуванні незалежного європейського центру сили.

Головні виклики безпеці країн Європейського Середземномор'я походять переважно з Африки та Близького Сходу. Серед топ-загроз: нелегальна міграція (Греція, Мальта, Італія, Іспанія), міжнародний тероризм (Франція, Іспанія), регіональний сепаратизм (Іспанія, Франція, Італія) та заморожені конфлікти (Кіпр).

Держави Європейського Середземномор'я найбільше відчули на собі вплив світової фінансової кризи

2008 року. Найгірша економічна ситуація склалася в Греції, яка у 2009 році була змушена звернутися за допомогою до країн ЄС та МВФ. За останні 10 років державний борг Греції зріс з 127% до 180% ВВП, а взяті урядом цієї країни зовнішні зобов'язання сягають 2060 року. Італійська економіка, фактично, не зростає вже 20 років, і державний борг цієї країни складає 132% від ВВП. На третьому місці за борговими показниками в Єврозоні знаходиться Португалія (118% ВВП).

Серед великих інфраструктурних проектів, що реалізуються у регіоні, необхідно відзначити два газопроводи, які матимуть вплив на європейський газовий ринок.¹⁾ Проект Південного газового коридору, який передбачає постачання природного газу до Європейського Союзу з Каспію та Близького Сходу. До нього входить Південнокавказький газопровід (Баку-Тбілісі-Ерзурум), турецький Трансанатолійський газопровід та Трансадриатичний газопровід через Грецію, Албанію та Італію. Передбачається, що ця система газогонів, вартість якої оцінюється у 40-45 млрд. дол. США, вже з 2020 року почне постачати каспійський газ до Італії. Головним постачальником газу буде Азербайджан, а не Туркменістан та Іран, як вважалося раніше. Початкова потужність складатиме лише 10-16 млрд. кубометрів газу на рік, або 2% від загальних потреб країн Європейського Союзу. У разі припинення російського транзиту газу через територію України після 2020 р., Трансанатолійський газопровід розглядається як можливий маршрут постачання газу з Каспію до нашої держави через території Болгарії та Румунії. Ризик складає той факт, що згідно Третього енергопакету ЄС, російський Газпром має право отримати 50% ємності зазначеного газопроводу.²⁾ Газопровід EastMed, яким планується постачати газ, що видобуватиметься у Східному Середземномор'ї на шельфі Ізраїлю та Кіпру через Грецію до Італії та інших країн Південної Європи. Цей проект потужністю 10-16 млрд. куб. м. потенційно може стати альтернативою російському газу в цьому регіоні, насамперед з «Північного потоку-2». Найбільший опір даному проекту чинять РФ та Туреччина, які зацікавлені замкнути на себе усі шляхи постачання енергоресурсів зі Східного Середземномор'я.

ВИЗНАЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ, ПРІОРИТЕТІВ ТА МОЖЛИВИХ ВИКЛИКІВ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ У СУБРЕГІОНІ

У жодній з країн Південної Європи питання відносин з Україною не перебуває серед внутрішньо- чи зовнішньополітичних пріоритетів і стосунки з нашою державою розглядаються здебільшого через призму відносин з Російською Федерацією.

Ці країни скептично ставляться до перспектив вступу України в ЄС та НАТО. Натомість їх відносини з Російською Федерацією навіть після проголошення анексії Криму у 2014 році та окупації частин Донецької та Луганської областей залишаються порівняно міцними. Саме країни Європейського Середземномор'я у різний час загрожували заблокувати подовження санкцій ЄС проти Російської Федерації (Греція, Кіпр та Італія). Кремль також зберігає тісні зв'язки з популістськими політичними партіями країн Південної Європи та навіть надає фінансування для їх діяльності (скандали з «Національним фронтом» Марін Ле Пен у 2014 р. та «Лігою» Маттео Сальвіні у 2019 р.).

На додаток, Україна конкурує з цими державами через їх сільськогосподарську спеціалізацію в Європейському Союзі. Франція, Іспанія та Італія відверто не зацікавлені у збільшенні квот української аграрної продукції до ЄС.

Інтереси України у Середземноморському регіоні Європи лежать, насамперед, в економічній площині, оскільки він розглядається у якості ринку збуту для української аграрної та металургійної продукції. Після набуття чинності угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС щорічні обсяги торгівлі з країнами регіону стабільно зростають. Водночас спостерігається випереджаюче зростання імпорту у порівнянні з експортом.

У зовнішній торгівлі товарами на країни Європейського Середземномор'я за останній період сумарно припадає близько 10% українського експорту (3 млрд дол. США) та 8% українського імпорту (2,8 млрд дол. США). Негативне торговельне сальдо в Україні існує лише з Францією (-700 млн дол. США). Торгівля послугами з цими країнами має також незначне позитивне сальдо.

У структурі українського експорту до регіону провідне місце займають експорт чорних металів, зернових культур та рослинної олії. В імпорті переважає продукція хімічної промисловості, продукції машинобудування, лікарських засобів та продуктів харчування.

Країни Європейського Середземномор'я є одним з осередків української заробітчанської міграції. В Італії лише офіційно мешкають близько 250 тис. українців, більшість з яких – жінки (загальна кількість україн-

ських мігрантів оцінюється в 400-600 тис. осіб). В Іспанії мешкає близько 100 тис. українців, у Португалії – приблизно 50 тис., у Франції – 40 тис., Греції – близько 40 тис. (за деякими оцінками близько 100 тис.) та на Кіпрі – близько 20-30 тис. Міграція до цих країн спостерігалася з самого початку 1990-х років, і велика кількість українців в цих країнах вже отримала громадянство країни проживання. Втім, значна кількість українців першої хвилі міграції до Південної Європи, після фінансової кризи 2008 року, переїхала до більш заможних країн ЄС – насамперед, Німеччини та Великої Британії.

За оцінками Національного банку України, у 2018 р. офіційними та неофіційними каналами з країн Європейського Середземномор'я було переказано: з Італії – 492 млн дол. США, Кіпру – 341 млн дол. США, Греції – 191 млн дол. США, Іспанії – 88 млн дол. США, Португалії – 57 млн дол. США (близько 10% від усіх переказів в Україну з закордону⁴). В даній статистиці у випадку Кіпру та Греції значну частку займають саме банківські перекази, пов'язані з господарською діяльністю.

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ З КЛЮЧОВИМИ ДЕРЖАВАМИ СУБРЕГІОНУ

У субрегіоні Східного Середземномор'я Україна найбільше зацікавлена у розвитку відносин з двома країнами «Групи Сімки» – Францією та Італією.

Франція, як країна-учасник «Нормандського формату», залишається одним із ключових партнерів України в умовах російської агресії. У той же час, політика Франції стосовно Російської Федерації дедалі більше спрямована на відбудову «діалогу та порозуміння». Зокрема, завдяки дипломатичним зусиллям Парижу було поновлено участь російської делегації в ПАРЕ у червні 2019 р. Під час традиційної зустрічі з послами 27 серпня 2019 р. президент Макрон заявив про невідворотне закінчення західної гегемонії у світі та необхідність переоцінки відносин з Російською Федерацією. На його думку, перспектива створення альянсу Росії та Китаю не відповідає європейським інтересам та вимагає створення спільного фронту між Європейським Союзом та Росією. Зокрема, процес зближення ЄС з РФ може розпочатися внаслідок закінчення конфлікту на Донбасі.

У принципових для України питаннях вступу до НАТО та ЄС Франція не підтримує амбіцій нашої держави. Така позиція потребує додаткових зусиль, спрямованих на зміну існуючого у Парижі підходу.

⁴ Згідно з методологією Світового банку (KNOMAD, the Global Knowledge Partnership on Migration and Development) у 2017 р. з Італії до України було надіслано 323 млн. доларів переводів, Іспанії – 121 млн. євро, Португалії 69 млн. доларів, Франції 24 млн. доларів та Греції – 20 млн. доларів.

Перспективною залишається економічна співпраця між двома країнами. Згідно Дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі України на 2017-2021 рр. можливості розширення українського експорту до Франції сягають близько 800 млн євро на рік. Україна також зацікавлена у збільшенні французьких інвестицій та виділенні кредитних ліній, особливо для реалізації проектів з відновлення Донбасу. У 2018-2019 роках урядом Франції було надано два кредити – 475 млн євро для закупівлі 55 гелікоптерів, а також 64 млн євро для інвестиційного проекту у сфері питної води міста Маріуполь. Також ведуться переговори щодо закупівлі у Франції патрульних катерів для Державної прикордонної служби України.

Незважаючи на значну за кількістю українську діаспору в **Італії**, відносини Києва та Риму залишаються асиметричними, як в економічній, так і політичній сферах. За результатами торгівлі товарами у I півріччі 2019 року Італія стала сьомим торговельним партнером України, натомість, у зовнішній торгівлі Італії наша держава займає лише близько 1%. Двосторонні відносини потребують активізації, насамперед в інвестиційній сфері.

Італійські уряди традиційно прихильно ставляться до Російської Федерації. Для популяризації України в Італії необхідні, зокрема, проекти культурної дипломатії і більше залучення експертних кіл.

Так само недостатньо використовується потенціал української діаспори у **Португалії**. У двосторонніх відносинах найбільш перспективними є налагодження співробітництва у сфері авіабудування, а також проекти з відновлювальної енергетики.

Хоча Україна зберігає позитивне сальдо у торгівлі з **Іспанією**, економічні відносини між двома державами завжди були обмеженими, і ще більше звузилися з початку збройного конфлікту на Донбасі. Для Мадриду пріоритетом залишається вирішення внутрішніх проблем – подолання політичної нестабільності та загрози сепаратизму (Каталонія та Країна Басків). Чинником, що може сприяти активізації відносин України та Іспанії, є фактор втручання Російської Федерації (під час проведення незаконного референдуму в Каталонії спецслужби Кремля підтримували сепаратистів). Саме через паралелі з внутрішньою ситуацією від початку російської агресії в Криму і на Донбасі Іспанія стала на бік України і надає фінансову й матеріальну підтримку.

Відносини України та **Греції** спираються на досвід спільної історії та наявність значної грецької діаспори у нашій державі. Вимагають активізації торговельні відносини, які значно скоротилися після фінансової кризи 2008 року та початку збройної агресії Росії проти України у 2014 р. Перспективними є проекти з розвитку логістичних послуг та транспортної інфраструктури (налагодження поромних перевезень), розвитку туризму.

Одночасно в українсько-грецьких відносинах варто враховувати фактор **Туреччини**. Наразі найбільшою зовнішньополітичною проблемою для Афін є дії Анкари в Східному Середземномор'ї (кордони в Егейському морі та блокування видобутку газу на шельфі біля Кіпру), а також в Сирії (можливість повторення міграційної кризи 2015 р.).

Унікальне місце у грецькій політиці займає православна церква. Позиція грецької Церкви у православному світі тривалий час вважалася консервативною та частково проросійською, але змінилася внаслідок неприхованого тиску РФ та продуманої політики новоствореної Православної церкви України. Церква Греції стала першою, яка визнала право Константинополя надавати автокефалію та власне ПУЦ.

Кіпр залишається провідним інвестором в економіку України (близько 25% всього обсягу прямих іноземних інвестицій), і одночасно найбільшим реципієнтом українського капіталу (більше 90%). Згідно даних НБУ, за такою схемою у 2010-2018 рр. з Кіпру в Україну було вкладено 4,1 млрд дол. США. Використання українськими компаніями юрисдикції Кіпру для податкової оптимізації може нести значні ризики для української економіки. Наприклад, через те, що Національний банк України вважав кіпрську філію Приватбанку національною, власникам банку вдалося вивести на її рахунки 5,5 млрд дол. США напередодні націоналізації банку у 2016 році.

Перспективні напрями двосторонніх відносин будуть на розвитку фінансових послуг та сфери туризму. Україну та Кіпр об'єднують конфлікти, пов'язані із зовнішнім військовим втручанням, що дозволяє розраховувати на підтримку Нікосії у рамках міжнародних організацій.

Українсько-мальтійські відносини мають певну специфіку: обсяги торгівлі послугами значно перевищують обсяги торгівлі товарами. Серед перспективних двосторонніх проектів варто відзначити розвиток ІТ-галузі. **Мальта** є унікальною країною, де близько 12% ВВП складає сектор азартних онлайн ігор (gambling)⁵. Україна може переймати досвід Мальти у розробці та впровадженні технології «блокчейн» у сфері послуг. Існує проект створення логістичного центру авіаконцерну «Антонов» на Мальті задля обслуговування афріканського ринку українською авіацією.

Окремої уваги заслуговує **Ватикан** з огляду на його вплив на українську греко-католицьку церкву, до якої належать мільйони виборців-українців та переважна частина заробітчани/діаспори за кордоном. Важливим питанням є значимість церковної дипломатії, особливо у стосунках з Росією, використання останньою релі-

⁵ Схема, яку при цьому екстериторіально використовує Мальта, вважається шахрайською в ЄС і оскаржується в судах.

гійного фактору для поширення впливу у Європі. З визнанням ПУЦ Церквою Греції та імовірним її визнанням іншими автокефальними православними церквами в Європі та на Близькому Сході постає потреба у додатковій увазі до релігійної дипломатії як чинника захисту національних інтересів України в субрегіоні (тут містяться керівні інституції обидвох християнських деномінацій) та в світі в цілому.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

1. Поточна структура експорту до країн Європейського Середземномор'я свідчить про необхідність переходу до диверсифікації продукції з метою створення коопераційних виробництв, пошуку інноваційного наукомісткого експорту, високотехнологічних товарів та послуг.
2. Незадіяним уповні резервом є розвиток гуманітарного співробітництва, особливо зважаючи на значну українську діаспору в цих країнах. Регулярні культурні, громадські, наукові заходи, комунікація з італійською, іспанською та французькою аудиторією за участі натуралізованих українців мають сприяти підвищенню іміджу України у цих державах.
3. Важливим викликом для України є протистояння впливу Російської Федерації на країни субрегіону. Наразі майже повністю відсутня українська інформаційна діяльність, спрямована на грецьку, італійську, іспанську, французьку та португальську аудиторію. Необхідна активізація діяльності Українського інституту для закріплення України у суспільній свідомості громадян субрегіону, у т.ч. в частині інформування про російську агресію.
4. Потребує вирішення проблема функціонування так званих «представницьких центрів ДНР/ЛНР» у країнах Південної Європи. Зокрема, їх відкриття анонсувалося в Афінах, Туріні, Вероні та Марселі. Незважаючи на відсутність офіційного визнання, їх активність широко висвітлюється російською пропагандою та шкодить двостороннім відносинам України з Грецією, Італією та Францією.

БАЛКАНСЬКИЙ РЕГІОН

СЛОВЕНІЯ, ХОРВАТІЯ, СЕРБІЯ, БОСНІЯ І ГЕРЦЕГОВИНА, ЧОРНОГОРІЯ, МАКЕДОНІЯ, АЛБАНІЯ, БОЛГАРІЯ⁶

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Попри традиційні уявлення, субрегіон Балкан не є однорідним ні за етнічно-релігійними факторами, ні за приналежністю до міжнародних організацій, ні за ставленням до основних процесів в Європі, світі та Україні.

Релігійний фактор та ставлення до НАТО – два основні фактори, які необхідно брати до уваги Україні при формуванні своєї політики в регіоні. Більшість населення цих країн належить до різних релігійних конфесій, що першочергово має враховуватися під час визначення принципів релігійного та культурного співробітництва.

Усі країни Балканського регіону входили до «соціалістичного табору» в часи «холодної війни». На сьогодні більшість країн вже набули членство в ЄС (Словенія, Болгарія, Хорватія) та НАТО (Словенія, Болгарія, Хорватія, Албанія, Чорногорія, Північна Македонія), або ж є кандидатами на вступ до цих організацій..

- Балканські країни, які ще не набули членства в ЄС, перебувають у процесі приєднання до Євросоюзу: Чорногорія і Сербія – розпочали переговори про вступ, щодо Північної Македонії та Албанії Єврокомісія рекомендувала розпочати переговори про вступ, БіГ має статус потенційного кандидата. Можна говорити про наявність політичної волі у Брюсселі щодо вступу держав регіону до ЄС, однак при цьому проблеми окремих балканських країн можуть уповільнити процес інтеграції.
- До НАТО увійшли майже усі країни регіону, за виключенням Сербії, яка офіційно дотримується статусу «воєнного нейтралітету», та БіГ, яка є

аспірантом на вступ, але через жорстку протидію керівництва Республіки Сербської не має реальної можливості наблизитись до членства в Альянсі.

Процеси інтеграції країн до ЄС і НАТО визначають вплив обох організацій на розвиток ситуації в регіоні. Втім, історична близькість Сербії і частини БіГ (Республіки Сербської) до Росії та прагнення їхнього керівництва підтримувати партнерські стосунки з Москвою уповільнює рух цих двох країн до членства в ЄС та перешкоджає їхньому членству в НАТО. Сам Альянс має обмежений вплив на процеси, перш за все, в Сербії, але його місія в Косово (KFOR) та низка програм невійськового співробітництва спонукають Белград до співпраці з НАТО.

Важливим питанням регіонального порядку денного є вирішення проблем, які залишилися після розпаду Югославії і війни 1990-х років, перш за все, пост-воєнне примирення. З цією метою у регіоні була створена низка форматів регіональної співпраці, які дозволяють підтримувати діалог з різних питань з країнами регіону, шукати компромісні рішення та розвивати регіональну співпрацю:

- Рада регіонального співробітництва,
- Пакт стабільності,
- Процес співробітництва у Південно-Східній Європі,
- Адріатично-Іонічна ініціатива,
- Центральна-Європейська ініціатива,
- Процес дунайського співробітництва,
- Міжнародна комісія по річці Сава,
- Південно-Східна європейська ініціатива співробітництва та деякі інші.

Однак ці формати не викоринили усіх проблем у двосторонніх відносинах, найбільш критичними з яких є незавершеність визначення кордонів, майнові права внутрішньо переселених осіб та питання реституції, невизнання Сербською православною церквою православних церков в інших екс-югославських країнах, взаємні позови до міжнародних судів щодо воєнних злочинів, визнання частиною країн регіону неза-

⁶ Остання дедалі частіше асоціює себе з Балканським субрегіоном як з метою отримання допомоги в якості країни проблемного і бідного кластеру, так і в якості лідера, ментора від ЄС для країн аспірантів і кандидатів. Словенія заперечує свою належність до Балкан і в класифікації МВФ, на відміну від решти, віднесена до розвинутих економік Європейського регіону.

лежності Косово. Таким чином, у регіоні відсутній спільний підхід до зовнішньої і безпекової політики, хоча ситуація може покращитись у разі вступу усіх країн регіону до ЄС і НАТО, але навряд чи це станеться у середньостроковій перспективі.

Незважаючи на низку регіональних організацій та зусилля ЄС, НАТО, ОБСЄ, міжнародних фінансових інституцій, численних європейських НУО щодо стабілізації Балканського регіону, рівень безпеки залишається низьким, оскільки країнам не вдалось повністю подолати історичні протиріччя та врегулювати усі міждержавні проблеми. Найбільш нестабільним залишається Косово через неврегульованість косовського конфлікту та невизнання незалежності держави з боку Сербії. БіГ залишається джерелом регіональної нестабільності через внутрішні протиріччя між трьома ентитетами – базовою нацією боснійців, етнічними хорватами та сербами (у складі Республіки Сербської).

Ключовими загрозами регіональній безпеці можна назвати: косовський конфлікт; збереження міжетнічної неприязні; незавершений процес визначення кордонів; деструктивну політику Росії в регіоні; майнові спори; енергетичну залежність від імпорту енергоресурсів; транскордонну організовану злочинність. Крім цього, через регіон проходить основний канал нелегальної міграції із Близького Сходу та Північної Африки, що суттєво впливає на європейську безпеку в цілому.

Серед важливих регіональних інфраструктурних проєктів варто згадати міжнародний транспортний коридор 10, який пов'язує Центральну та Південно-Східну Європу, розвиток судноплавства по річках Дунай і Сава, спорудження газопроводів на продовження газопроводу «Турецький потік». Міжнародний транспортний коридор 10 проходить через більшість країн Балканського регіону – Словенію, Хорватію, Сербію, Македонію, Болгарію і Грецію, сприяє торгівлі, економічному розвитку та туризму. Басейни річок Дунай і Сава стали основою для спільних ініціатив та проєктів. Вони переважно вписані у формат Стратегії ЄС для Дунайського регіону і, перш за все, стосуються судноплавства, розвитку логістичних центрів, туризму, екології, відновлювальної енергетики та мають підтримку з боку ЄС. Україна, попри можливість, долучається до цих проєктів в незначній мірі. Газопровід «Турецький потік» є проєктом Росії, яка прагне продовжити його через Болгарію і Сербію до інших західно-балканських країн та Центральної Європи. Цей проєкт є шкідливим для України, тому що перебирає на себе частину обсягів транзиту російського газу з української ГТС ТА викликає критику з боку ЄС через порушення вимог Третього енергопакету ЄС.

США фокусують увагу на регіоні не тільки у рамках НАТО, але й у контексті економічного розвитку Балкан. Втім, ключовим питанням для Вашингтону залишається безпека. Натомість, для Китаю на першому плані розвиток інфраструктури в регіоні, оскільки Балкани

підпадають під китайську ініціативу «Один пояс – один шлях», а тому Китай переважно інвестує через пільгові позики у транспортні та інфраструктурні проєкти, наприклад, міст через р. Дунай у Сербії, автошляхи у Сербії та Чорногорії, щоб забезпечити швидке транспортування китайських товарів до європейських споживачів. Для Росії Балкани мають більш геостратегічне значення – для впливу на політику ЄС та його окремих країн-членів.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ РЕГІОНУ. ІНТЕРЕСИ УКРАЇНИ ЩОДО БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ.

Між Україною та балканськими країнами немає відкритих політичних питань, що сприяє подальшому розвитку двосторонніх зносин з ними. Політичний інтерес України до Західних Балкан знаходиться на невисокому рівні і має фрагментарний характер за секторальним підходом з переважним акцентом на протидію російській агресії та європейській і євроатлантичній інтеграції.

Субрегіон в цілому не входить до стратегічних пріоритетів України, за частковим винятком Хорватії, з якою розвиваються глибокі зв'язки. Окрім міжнародної підтримки, питань європейської та євроатлантичної інтеграції відносини з **Хорватією** спрямовані на розвиток військово-технічного співробітництва, реалізацію спільних енергетичних проєктів, зокрема, щодо будівництва LNG-терміналу на хорватському о. Крк, вивчення досвіду гуманітарного розмінування та постконфліктної трансформації. У свою чергу, Україна включена до Національної стратегії Хорватії зі співробітництва на 2017-2021 роки.

Україна також зацікавлена у розвитку співпраці з іншими балканськими країнами, які є членами ЄС і НАТО, зокрема – Словенією і Болгарією. Важливими складовими є протидія російській агресії та реабілітація військових і жителів тимчасово окупованих територій. **Сербія, Північна Македонія, Албанія і Чорногорія** цікаві для України у контексті вивчення активних заходів РФ із дестабілізації ситуації в субрегіоні та їхнього руху до членства в ЄС. У цьому ж контексті керівництво України проявило підвищений інтерес до Сербії з метою протидії російській агресії.

Дипломатичні представництва України присутні не у всіх країнах Західних Балкан: за розвиток відносин з Албанією відповідає українське посольство в Греції, з БіГ – посольство у Хорватії. Диппредставництво у Чорногорії вже протягом трьох років очолює тимчасовий повірений у справах. Це позначається на активності в означених країнах у порівнянні з тими, де функціонують повноцінні посольства.

Більш активно розвиваються міжпарламентське і міжрегіональне співробітництво, що надає додатко-

вого стимулу для міждержавних відносин України з Балканськими країнами.

Країни субрегіону не входять до переліку головних торгових партнерів України, а економічне співробітництво з ними має вузько секторальний характер – переважно чорна металургія, целюлозо-паперова промисловість, туризм, машинобудування та хімічна промисловість. Найбільшим торговельним партнером України серед балканських країн вірогідно залишиться Болгарія, за якою із суттєвим відривом ідуть Сербія і Словенія.

Можна виділити такі перспективні напрямки співробітництва з країнами регіону:

- протидія агресії РФ на міжнародному рівні, у тому числі протидія російській пропаганді;
- подолання наслідків агресії РФ в Україні (гуманітарне розмінування, вивчення досвіду балканських країн);
- європейська і євроатлантична інтеграція;
- економічна співпраця;
- енергетична безпека;
- міжпарламентська співпраця;
- захист прав національних меншин.

Протидія агресії РФ на міжнародному рівні є найважливішим, але й найбільш складним напрямком відносин України з Балканами. **Сербія** залишається близьким партнером Росії і підтримує усі її ініціативи на міжнародній арені. З огляду на наявність дотичних інтересів, метою України може бути формування нейтральної позиції Сербії. Інші балканські країни у більшості випадків підтримують Україну у протидії російській агресії, але демонструють великий інтерес до розвитку економічної співпраці з РФ. Це, перш за все, стосується Болгарії, БіГ і Словенії.

Важливе значення у відносинах з субрегіоном має протидія російській пропаганді. Поширеність російських ЗМІ у Балканському регіоні, таких як «Russia Today» та «Спутник», а також використання національними медіа російських ЗМІ як першоджерела при щодо інформації про події у пост-радянських країнах, включаючи й Україну, перешкоджає ефективній взаємодії України з країнами Балкан. Саме тому співпраця в інформаційній сфері набула важливості у контексті протидії російській агресії (дезінформації і пропаганді) та покращення міжнародного іміджу України.

Європейська інтеграція має залишатись пріоритетним питанням у відносинах України з країнами регіону. У цьому контексті найбільш активну взаємодію варто розвивати з Хорватією, Словенією і Болгарією як країнами, що набули членства в ЄС, та Чорногорією, Сербією, Албанією і Північною Македонією з метою вивчення їхнього поточного досвіду переговорного процесу та виконання вимог членства в ЄС. На відміну від країн Центрально-Східної Європи, балканські країни мають більш свіжий та актуальний досвід, а також

велику кількість схожих проблем, з якими їм доводилось зіткнутись на шляху до членства – від корупції до пост-воєнного відновлення. Україні варто більш активно використовувати можливості регіональних ініціатив ЄС, які відкриті і для України, що сприятиме процесу євроінтеграції та відкриватиме нові формати двосторонньої і багатосторонньої співпраці.

Євроатлантична інтеграція України у контексті співпраці з Балканським регіоном має значення не тільки у сенсі підтримки курсу України на членство в НАТО, але й практичного виміру з адаптації стандартів Альянсу, використання досвіду вступу Хорватії й Албанії до НАТО, участі у багатонаціональних навчаннях в регіоні та місії Альянсу в Косово (KFOR). Варто також опрацьовувати можливості допомоги балканських країн-членів НАТО Україні у військовій сфері, що стосується надання матеріально-технічного забезпечення, передачі досвіду і практичної допомоги з організації гуманітарного розмінування територій, де велись бойові дії. Україна має активно вивчати досвід балканських країн з пост-воєнного відновлення, медичної і психологічної реабілітації військових, оздоровчих програм для дітей вимушених переселенців та учасників АТО.

Держави регіону для України, як і Україна для них, не є пріоритетом в економічній площині. Зовнішньоекономічні інтереси і Балкан, і України спрямовані на держави Центральної і Західної Європи. Визначальними факторами для ефективної економічної співпраці України з балканськими країнами є: географічна близькість країн; схожість мови; сталі українські громади в балканських країнах; наявність транспортних комунікацій; схожість структури національних економік; подібність проблем у сфері реформування економіки; інтеграція країн до ринку ЄС.

Серед негативних факторів можна назвати відсутність ефективного залізничного та авіаційного сполучення, суттєвий вплив країн Західної і Центральної Європи на економіку країн регіону, традиційну орієнтацію окремих країн на співпрацю з Росією, першочерговість для Балкан ринку Євросоюзу. Пріоритетними для розвитку економічної співпраці України з країнами регіону є наступні сектори: чорна металургія, нафтопереробка, хімічна і фармацевтична промисловість, машинобудування. Україна має розвивати сільськогосподарський сегмент в економічних відносинах з балканськими країнами з акцентом на імпорт фруктів та експорт товарів переробки, зокрема, соняшникової олії та цукру.

В енергетичній сфері ключовими завданнями України у відносинах з Балканами є забезпечення сталого транзиту російського газу до країн регіону, зокрема, до Болгарії, Сербії, Хорватії, Північної Македонії і БіГ, та можливість альтернативних поставок газу в Україну. У світлі спорудження Росією газопроводів «Північний потік 2» і «Турецький потік», які можуть перебрати на себе увесь обсяг газу, що зараз поставляється через

українську ГТС, важливим завданням для України є переконання цих країн у тому, що український маршрут є дешевшим та більш надійним. Останнє аргументується не лише повністю наземним шляхом транспортування газу, але й наявністю в Україні підземних газових сховищ, які балканські країни можуть використовувати для створення запасів газу на зимовий період. При цьому, Україна має апелювати до виконання країнами правил ЄС в сфері енергетики, адже усі балканські країни є або членами ЄС, або країнами-кандидатами на членство, чи членами Енергетичного Співтовариства, тобто взяли на себе зобов'язання дотримуватись енергетичних правил ЄС. У якості альтернативного шляху постачання газу до України варто опрацювати можливості майбутнього терміналу скрапленого газу на о. Крк у Хорватії, з його подальшим транспортуванням через Угорщину.

Міжрегіональне співробітництво має очевидні перспективи подальшого розвитку, враховуючи наявність стимулюючих форматів, більшість з яких мають підтримку з боку ЄС, зокрема: Стратегія ЄС для Дунайського регіону; Центрально-Європейська ініціатива; Процес співробітництва в Південно-Східній Європі, Рада дунайських міст і регіонів тощо. Активізація України у таких ініціативах підвищить присутність держави у субрегіоні та можливість впливати на окремі аспекти діяльності, зокрема: розвиток інфраструктури; транспортні перевезення; малий і середній бізнес; туризм, екологію; безпеку (судноплавства, транспортних перевезень, протидію оргзлочинності); освіту і культуру.

Національні меншини країн регіону та українська спільнота в цих країнах є зв'язуючим ланцюгом для спонукання подальшого розвитку міждержавних відносин, зокрема, у сферах культури та освіти. Водночас, захист прав національних меншин є невід'ємною складовою переважно двостороннього діалогу. Надання підтримки діяльності українських громад та захист прав етнічних українців у країнах субрегіону, включно з використанням релігійного фактору, забезпечить підтримку ними політики України у регіоні та сприятиме підняттю авторитету України. У ряді балканських країн (та ЦСЄ) традиційно фіксують дві етнічні групи: українців та русинів. Україні слід до цього підходити з розумінням, прагнучи до об'єднання/зближення українців і русинів як вихідців з однієї країни аби заручитися підтримкою обох. Водночас, в Україні історично мешкають значні албанська та болгарські меншини, відносини з якими є вкрай важливими для відповідних держав.

ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА МОЖЛИВИХ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

Більш активне включення України до справ регіону не несе суттєвих ризиків, але при реалізації політики України на Балканах необхідно враховувати окремі чутливі питання.

1. Більше залучення до регіону може викликати негативну реакцію з боку Росії та активізацію заходів з протидії. Тому активізація України має супроводжуватись якісними інформаційно-роз'яснювальними діями.

2. Неврегульоване косовське питання та незмінна позиція України щодо невизнання косовської незалежності може гальмувати розвиток відносин з Албанією та, частково, з Північною Македонією. Зміна ж позиції України на користь визнання незалежності Косово суттєво погіршить і без того незадовільні відносини з Сербією, а також може вплинути на російську риторику щодо Криму та Донбасу. Тому до остаточного врегулювання відносин між Косово та Сербією, або щонайменше визнання незалежності Косово з боку всіх країн-членів ЄС (зараз Кіпр, Іспанія, Румунія та Словаччина не визнають) варто дотримуватись статус-кво.

3. Прагнення членства України в НАТО може негативно сприйматись Сербією, тому у відносинах з нею варто ретельно пояснювати причини інтересу до євроатлантичної інтеграції та співпраці з Альянсом.

4. Впливова Сербська православна церква (СПЦ) не визнає Православну церкву України, оскільки побоюється, що не визнані на сьогодні Македонська і Чорногорська православні церкви використовуватимуть цей прецедент. Крім того, СПЦ є у традиційно тісному контакті з Московським Патріархатом.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Збільшення ефективності зовнішньої політики України у Балканському регіоні посилить економічне співробітництво, сприятиме європейській і євроатлантичній інтеграції України, підтримці України у протистоянні російській агресії на міжнародній арені, зміцненню міжнародного іміджу держави.

Для досягнення цих цілей Україні варто вдатися до таких кроків:

1. поставити інтеграцію до ЄС в основу подальшого розвитку відносин України з країнами Балканського регіону;
2. залучатись до розвитку форматів безпекової співпраці у регіоні, особливо під егідою ЄС, у вимірах людської безпеки, протидії надзвичайним ситуаціям, безпеки інфраструктури та транспортних сполучень, екологічної безпеки;
3. долучатись до програм навчання, підготовки і взаємодії, які НАТО проводить у Балканському регіоні;
4. підняти рівень участі та залучення України до регіональних ініціатив співпраці, особливо які мають підтримку з боку ЄС;

5. у рамках міжпарламентського співробітництва налагоджувати міжпартійні зв'язки з країнами регіону для розширення підтримки з боку національних парламентів балканських країн на міжнародній арені, особливо з країнами, де на сьогодні немає повноцінного дипломатичного представництва;
6. активізувати участь українських підприємств та компаній у виставкових заходах у країнах регіону;
7. завершити перемовини про створення зони вільної торгівлі із Сербією та Албанією;
8. віднайти сегменти для налагодження спільного промислового виробництва з країнами Балкан для виходу на ринки ЄС, і з країнами ЄС для виходу на ринки балканських країн;
9. розвивати сільськогосподарський сегмент в економічних відносинах з балканськими країнами з акцентом на експорт товарів переробки;
10. включатися в проекти розвитку енергетичної інфраструктури та постачання енергоносіїв, які можуть сприяти зміцненню енергетичної безпеки України (першочергову увагу приділити проекту будівництва терміналу скрапленого газу в Хорватії);
11. активізувати діяльність у рамках Енергетичного Співтовариства та взаємодію з ЄС з метою перешкоджання реалізації проекту будівництва газопроводу на продовження обхідного для України газопроводу «Турецький потік»;
12. більш активно використовувати історичну близькість народів для покращення відносин з країнами регіону та нейтралізації наративів, які нав'язує Росія;
13. посилити інформаційну присутність України в регіоні. Поліпшити ситуацію може комплексний підхід, який має включати виконання наступних завдань: започаткування нових та розвиток існуючих контактів між ЗМІ України та країн регіону; створення та поширення у країнах регіону медіа-продукту про Україну на мовах країн регіону; проведення спільних медіа-форумів; створення корпунктів у країнах регіону; взаємні поїздки журналістів; включення українських телеканалів у місцеві ТВ-пакети; підтримка періодичних видань українських громад у балканських країнах. Україна могла б виробляти медійні продукти на болгарській та сербсько-хорватській мовах як альтернативу до інформації РФ. Україні варто робити акцент на шкідливості інформаційного впливу на країни Балкан та схожість їхніх проблем з українськими у цьому контексті.
14. підвищити рівень підтримки діяльності українських громад та захист прав етнічних українців у країнах регіону для підтримки ними зовнішньополітичних цілей України;
15. популяризувати у регіоні українську мову та культуру, демонструючи її близькість до мови та культури народів регіону.

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ

ПОЛЬЩА, УГОРЩИНА, ЧЕХІЯ, СЛОВАЧЧИНА, РУМУНІЯ⁷

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Всеосяжний процес європейської інтеграції став визначальним чинником політичного і соціально-економічного розвитку держав Центральної та Східної Європи в останні 25 років. Переживши болісні трансформації на шляху до членства в ЄС та наслідки світової фінансової кризи 2008-2012 років, регіон ЦСЄ демонструє здатність постійно генерувати імпульси економічного зростання. За прогнозами світових фінансових структур, економічна ситуація в країнах Центральної і Східної Європи у найближчій перспективі залишатиметься сприятливою, зберігаючи стабільний ріст ВВП на рівні 3% і вище. Ключовими чинниками зростання визначено сфери споживання, прямі іноземні інвестиції, цифрові трансформації, фонди ЄС; значний потенціал спостерігається у банківському секторі.

Разом з тим, необхідно зазначити нерівномірність темпів економічного розвитку та різний ступінь залученості країн регіону ЦСЄ до процесів європейської інтеграції. Рівень доходів у країнах регіону все ще відчутно нижчий середнього по ЄС, структури національних економік істотним чином відстають від західноєвропейських (велика частка переробної промисловості та АПК, значно нижчий відсоток наукоємного виробництва і високотехнологічних галузей).

Характерною особливістю економік країн регіону ЦСЄ є їхня орієнтація на зовнішні інвестиції та ринки, в першу чергу ЄС. Подібна залежність робить національні економіки надзвичайно чутливими перед загрозою нової хвилі фінансово-економічної кризи в Європі, пов'язаної з поглибленням торгових і політичних протиріч між ЄС та США, виходом Великої Британії з Євросоюзу, торговельною війною між США та КНР тощо.

⁷ В рамках субрегіону ЦСЄ Румунія розглядається як частина загальноєвропейського простору, що має багато спільних особливостей з іншими країнами Центральної та Східної Європи. Відповідно, визначаються і пріоритети української політики щодо країн регіону. Водночас, відносини з Румунією і Болгарією більш детально розглядаються в контексті безпекової співпраці та взаємодії з Україною в регіоні Чорного моря.

Стандартизовані підходи центральних органів ЄС не передбачали врахування цих відмінностей, чим сприяли появі національно-популістичних політичних сил, орієнтованих на активний захист національно-державної моделі політичного та економічного розвитку (Польща, Угорщина, Чехія). На тлі радикалізації настроїв всередині країн відбувається наростання опору національних урядів централізованій політиці керівництва Євросоюзу. Прикладом є консолідований виступ країн Вишеградської групи щодо міграційної політики ЄС, зокрема проти введення обов'язкових квот прийому біженців з країн Північної Африки та Близького Сходу.

Російська агресія проти України актуалізувала питання колективного захисту країн ЦСЄ, виявивши одразу кілька проблемних моментів:

- Країни ЦСЄ по-різному сприймають чинник російської загрози. Для країн Балтії загроза з боку РФ є реальним фактом (мілітаризація Калінінградської області, військові маневри і навчання в прикордонні, дестабілізація внутрішньополітичної ситуації через використання російськомовної меншини тощо). РФ на даному етапі визначена Польщею як найбільша зовнішня загроза – через триваючий українсько-російський конфлікт, концентрацію військових потужностей поблизу польських кордонів. Інші держави регіону ЦСЄ перебувають в руслі політики Євросоюзу щодо російської агресії, хоча Угорщина і Болгарія кон'юнктурно висловлюються за відміну європейських санкцій проти РФ, акцентуючи на їх невідомості і втратах для власних економік.
- Незаконна анексія Криму та збройна агресія РФ проти України засвідчили невідповідність міжнародних правових важелів, порушивши питання як про актуальність гарантій безпеки, що їх надає країнам регіону ЦСЄ Північноатлантичний альянс, так і про можливості виникнення (відновлення) регіональних конфліктів і суперечностей, зокрема через взаємні національно-територіальні претензії.
- Ініціативи лідерів ЄС, зокрема Франції, створити сучасний європейський оборонний проект з метою

посилення автономії ЄС у справі колективної оборони не викликають підтримки у країн ЦСЄ. Держави Балтії, Польща, Румунія традиційно політично орієнтовані на євроатлантичне союзництво у рамках НАТО і з упередженням ставляться до альтернативних ініціатив, що в перспективі мало б негативні наслідки у випадку реального просування європейської безпекової єдності.

Зростання політико-економічної активності КНР в регіоні Центральної і Східної Європи може стати ще одним чинником, що в перспективі загрожуватиме політичній єдності об'єднаної Європи. Програма фінансово-економічної взаємодії КНР з країнами ЦСЄ та Балкан («17+1»), що обіцяє багатомільярдні інвестиції в економіку найбільшого регіону ЄС, у політичному вимірі може стати загрозою консолідованій політиці ЄС як в межах об'єднання, так і на міжнародній арені. Прагнення китайського бізнесу увійти до стратегічних галузей європейської економіки (насамперед інфраструктурні проекти, залізниці, порти, автомагістралі тощо) піднімає питання безпекових перспектив Європейського континенту. І хоча поки основні інвестиції програми зосереджені на Балканах, намагання центральних органів Євросоюзу контролювати доступ китайського капіталу через інвестиційні стандарти ЄС викликають незадоволення національних урядів.

Проголошені принципи політики США щодо країн Центральної і Східної Європи традиційно сформульовані як: підтримка іміджу провідної світової демократії; протидія геополітичним суперникам і очікування такої ж політики від європейських союзників, зокрема в енергетичній сфері (протидія «Північному потоку-2»); непорушність принципу територіальної цілісності і суверенітету держав. Тим часом політичні зрушення в ЄС, в першу чергу, вихід Великої Британії з Євросоюзу, та схильність лідерів ЄС (Франції та Німеччини) до подальшої «суверенізації» та автономії Європи у сфері безпеки і оборони, дають підстави для посилення зв'язків США із державами ЦСЄ, насамперед Польщею, Румунією, країнами Балтії. Саме це спонукало Брюссель погодитися з підтримкою такої «сепаратної» ініціативи як «Тримор'я», проектів, пов'язаних із зміцненням енергетичної безпеки регіону при одночасній обережності до просування американського СПГ на європейський ринок.

У регіоні Центральної і Східної Європи діє декілька міждержавних ініціатив, які по суті є дискусійними форумами та платформами для обговорення проблем регіону.

Оновлений порядок денний Вишеградської групи (Польща, Словаччина, Угорщина та Чеська Республіка – V4), констатує необхідність продовження регіонального співробітництва, орієнтованого на конкретні проекти, пов'язані із енергетичною безпекою регіону, покращенням транспортної інфраструктури тощо. У

політичному плані V4 одноставно підтримує надання європейської перспективи для країн-кандидатів, вбачаючи в подальшому розвитку процесів євроінтеграції запоруку стабільності і безпеки всього регіону ЦСЄ. Демарш членів Вишеградської групи щодо міграційної політики керівництва ЄС 2018 року став першим резонансним виступом групи, що засвідчив серйозність намірів країн четвірки щодо відстоювання суверенітету в політично чутливих питаннях, що в перспективі може істотно ускладнити процес досягнення консенсусу в ЄС в цілому.

Важливою тенденцією вбачається входження держав регіону ЦСЄ до ряду ініціатив, які можна розглядати як осучаснені модифікації історико-геополітичної концепції «Міжмор'я».

Формат «Бухарестської дев'ятки» (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) оформився у 2014 році за ініціативи Румунії і Польщі з метою консолідації східного флангу НАТО та просування позицій країн в його межах. Зокрема, прохання про додаткові заходи безпеки у зв'язку із російською агресією в Україні були сприйняті керівництвом Альянсу, внаслідок чого на саміті НАТО 2016 року було прийнято рішення про розміщення додаткових військових контингентів у Польщі і країнах Балтії. Члени «дев'ятки» заявили про зобов'язання збільшити видатки на оборону до 2024 року до 2 % ВВП, а також про підтримку європейських перспектив України, Молдови, Грузії і Балканських держав. Важливим моментом є те, що попри заяви окремих політиків, країни «Бухарестської дев'ятки» демонструють єдність поглядів в оцінці безпекової ситуації в Європі, зокрема щодо агресивних дій з боку РФ в Чорному і Азовському морях.

Формат регіональних консультацій з питань безпеки («Бухарестська дев'ятка») був використаний при створенні ініціативи «Тримор'я» («Three Seas Initiative – Intermarium»), розширеної за рахунок Австрії, Словенії та Хорватії, і спрямованої на поглиблення співробітництва у сфері інфраструктури, транспорту, створення сприятливих умов для ведення бізнесу тощо. Оформлення і розвиток цих ініціатив дає підстави говорити про поступове формування альтернативного простору політичної і ділової активності в межах ЄС, який має власне бачення ролі керівних органів Євросоюзу, демонструє відданість принципам євроатлантичного партнерства та виявляє схильність до автономізації та навіть опору процесам посилення централізації в ЄС.

Основною формою взаємодії України з державами регіону Центральної і Східної Європи залишається традиційний формат двосторонніх відносин.

З поверненням до влади у 2015 р. партії «Право і справедливості» **Польща** демонструє стриману позицію щодо перспектив подальшої політичної інтеграції у

рамках ЄС та одночасне відновлення амбіцій регіонального лідерства, декларуючи одним з головних пріоритетів – зміцнення зв'язків з державами Центральноєвропейського регіону. Ініціатива «Тримор'я» стала важливим елементом зовнішньої політики Польщі в регіоні ЦСЄ, поєднавши основні позиції, важливі для субрегіону: м'яке дистанціювання від процесів жорсткої централізації в рамках ЄС; розвиток інфраструктурних проектів, зокрема пов'язаних із енергетичною безпекою (використання СПГ-терміналів Польщі і Хорватії, протидія «Північному потоку 2»); зацікавленість у США, як запорука подальшої залученості американської сторони в європейській справі та підтвердження євроатлантичного партнерства, особливо важливе після виходу з ЄС Великої Британії.

Польща є одним з найбільш послідовних європейських союзників України у справі протидії російській агресії, відстоюючи необхідність подальшого тиску на РФ (продовження санкційного режиму, невизнання анексії Криму) та наголошує на неприпустимості «замороження» конфлікту на Донбасі як потенційного джерела військової загрози для всієї Європи.

Активна зовнішньополітична позиція Польщі поєднується із помітним економічним зростанням, що упродовж останніх п'яти років вдвічі вище, ніж в середньому по ЄС. За різними даними, в Польщі працює від 1,2 млн до 1,5 млн українських громадян; 55% іноземних студентів у Польщі – українці; перекази українських заробітчан у 2018 році склали 3,626 млрд дол. США.⁸

Нинішній етап українсько-польських відносин позначився підвищенням рівня конфліктності і напруженості через питання історичної пам'яті. Очевидним є внутрішньополітичний запит (як в Польщі, так і в Україні) на виведення цієї емоційно вразливої проблематики на рівень політичних і міждержавних дискусій, що створює сприятливі підстави для використання питань національної пам'яті в інформаційній пропаганді з боку проросійських сил, підвищує рівень ксенофобських проявів проти українців, чинить загальний деструктивний вплив на двосторонній порядок денний.

Економіка **Болгарії і Румунії** останніх років позначається доволі високими темпами зростання, вищими за середні по ЄС (3,8% і 4,5% відповідно), проте рівень життя залишається найнижчим у ЄС. Високі макроекономічні показники не зумовили якісне зростання економік і кардинальну зміну соціально-економічної ситуації. Ключовими проблемами обох держав залишаються низька конкурентоздатність, не-

достатність і неефективне використання зовнішніх інвестицій, високий рівень корупції та незавершеність реформування судово-правової системи, бідність населення. Обидві країни переживають демографічний спад, пов'язаний із високим рівнем міграції населення до інших країн Євросоюзу, як наслідок – нестача професійних кадрів у виробничій сфері.

Незаконна анексія Криму та агресивні дії РФ проти України в акваторії Чорного і Азовського морів безпосередньо наблизили Болгарію і Румунію до зони протистояння, з одного боку, підвищивши їх стратегічне значення для НАТО і ЄС, з іншого – підштовхнувши до пошуку гарантій безпеки у США, інтенсифікації співробітництва у рамках Північноатлантичного альянсу та міждержавної взаємодії з питань безпеки.

Румунія, прагнучи закріпити статус провідної держави Чорноморського регіону, активно підтримує ініціативи регіональних альянсів та масштабних проектів типу «Тримор'я» та акцентує увагу на важливості євроатлантичного партнерства як запоруки безпеки і стабільності регіону. Важливим кроком у питанні гарантій національної і регіональної безпеки можна вважати досягнення угоди із США щодо розбудови ракетної бази в Девеселу як одного з елементів американської системи ПРО в Європі, а також розміщення на території Румунії багатонаціонального контингенту т.зв. адаптованої присутності НАТО в регіоні Чорного моря (Tailored Forward Presence).

На даний момент українсько-румунські відносини знаходяться у конструктивній стадії: румунська сторона демонструє підтримку українських позицій у міжнародних організаціях, відстоює продовження санкційного режиму проти РФ, виступає проти побудови «Північного потоку-2» тощо. Разом з тим є достатньо чутливих питань, які, в залежності від політичного моменту, можуть бути використані з метою спровокувати кризу взаємин: забезпечення прав румунської меншини (критична реакція на ЗУ «Про освіту»), реалізація українського проекту в гирлі Бистре та врегулювання судноплавства на р. Дунай в цілому, видача румунських паспортів громадянам України на Буковині.

Упродовж кількох років поспіль відносини України з **Угорщиною** мають ознаки серйозної кризи, найглибшої з моменту встановлення дипломатичних відносин. Конфлікт, що виник через впровадження мовних положень ЗУ «Про освіту» у районах проживання угорської національної меншини на Закарпатті, підсилений оприлюдненням фактів роздачі угорських паспортів, взаємною висилкою дипломатів та скандалом з призначенням угорського урядового «уповноваженого з питань розвитку Закарпатської області» підняли на поверхню цілий комплекс проблем, що сформувалися за роки незалежності України. У випадку з Угорщиною ці проблемні питання переросли місцевий та регіональний контекст, завдавши відчутного удару на міжнародному рівні – блокування Угорщиною роботи Комісії Україна-

⁸ Після приєднання Польщі до ЄС у 2004 році її залишило 2,5 млн поляків; за 2013 рік виїхало близько 0,5 млн поляків. Продумана міграційна політика дозволила пом'якшити ефект від проблеми та відобразилася на зростанні економіки (Див. більше: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/8/652359/>)

НАТО та погрози щодо перешкоджання євроінтеграційному поступу України.

Конфлікт з Україною доцільно розглядати як один з проявів «неліберальної демократії» угорського лідера В. Орбана, який активно критикує політику ЄС за «розмивання традиційних цінностей Європи». Головним предметом протистояння залишається міграційне питання – Єврокомісія звинувачує Угорщину у недотриманні європейського законодавства щодо надання притулку біженцям, натомість угорський уряд вважає, що міграційна політика ЄС несе пряму загрозу угорській національній ідентичності. Особливо небезпечним для єдності ЄС є те, що позицію Угорщини підтримують впливові політичні сили у країнах ЦСЄ (Польща, Чехія, Словаччина, Австрія).

Незважаючи на перманентну кризу у відносинах з керівництвом ЄС, малоімовірним вбачається вихід або ж виключення Угорщини з Євросоюзу. Досягнувши стабільного економічного зростання в останні роки, Угорщина залишається одним з найбільших реципієнтів дотацій ЄС – до 4 млрд євро щороку, 82% угорського експорту припадає на ринок держав ЄС. При цьому конфлікт з Брюсселем надає Будапешту простір для зовнішньополітичних маневрів, зокрема щодо відносин з РФ: угорський лідер послідовно виступає за зняття санкцій, оцінюючи загальні збитки Угорщини у 4-5 млрд євро.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

Складність у формулюванні загальних стратегічних засад по відношенню до регіону ЦСЄ в цілому обумовлена наступними чинниками:

- різне бачення глибини інтеграції в самому ЄС і меж національного суверенітету;
- орієнтація країн ЦСЄ на різні центри впливу всередині і за межами Євросоюзу;
- поверховий рівень інституалізації регіонального співробітництва між державами ЦСЄ (консультативні форуми, дискусійні платформи);
- відсутність економічної зацікавленості низки країн регіону в активізації взаємин тощо.

Виходячи з пріоритетності інтеграції до ЄС, для України взаємодія з країнами ЦСЄ залежить насамперед від виконання Угоди про асоціацію з ЄС, домовленостей з керівними органами Євросоюзу, заходів у межах політики Східного партнерства, і лише потім увага приділялась участі у спільних проектах згаданих регіональних ініціатив (найчастіше декларативній, на рівні підтримки заяв) та у традиційному двосторонньому форматі.

Зважаючи на різну політичну орієнтацію та інтереси держав ЦСЄ при формуванні пропозицій співробітництва, доцільним вбачається застосування функціонального підходу до країн регіону, з акцентом на тих аспектах взаємодії, на які є взаємний запит:

- питання безпекового співробітництва, обміну досвідом щодо протидії гібридним загрозам та агресивній політиці РФ для Польщі, Румунії, країн Балтії;
- реалізація проектів в сфері транскордонного співробітництва для Угорщини, Словаччини, Польщі;
- підвищення енергонезалежності через диверсифікацію джерел енергопостачання для держав Балтії та Словаччини;
- безпека мореплавства в акваторії Чорного і Азовського морів для Румунії і Болгарії тощо.

Важливим пріоритетом України у регіональному вимірі має стати наближення українського західного прикордоння до європейських стандартів, в першу чергу через вирішення проблем, пов'язаних з критичним станом транспортної і логістичної інфраструктури; корупції і неефективного митного контролю; високим рівнем тінізації економіки прикордоння тощо. Стратегічним завданням має стати перетворення українського кордону з ЄС з регіональної проблеми на платформу співробітництва, а у перспективі – на внутрішньоєвропейську формальність.

У цьому контексті важливим досвідом і перспективою вирізняється транскордонне співробітництво у форматі Єврорегіонів як дієвий інструмент просторового розвитку і локомотив процесу загальноєвропейської інтеграції – виходячи з принципу інтеграції держав через інтеграцію регіонів. Починаючи з 1993 року, Україна бере участь у 10 єврорегіонах, з них найактивніше розвивається «Карпати», в першу чергу, через активну позицію Польщі і Угорщини, та «Нижній Дунай» (у партнерстві з Румунією).

Українська сторона завжди декларувала зацікавленість у розбудові транскордонного співробітництва, наголошуючи на необхідності розвитку транспортної, логістичної та туристичної інфраструктури; гармонізації регіонального розвитку по обидві боки європейського кордону, а отже підвищенні рівня життя українських громадян; подолання спільних викликів у боротьбі з контрабандою, незаконною міграцією та протидією екологічним лихам. Проте узгодженої програми дій щодо активізації участі України в проектах єврорегіонів так і не сформовано; існуючий ЗУ «Про транскордонне співробітництво» не враховує багато аспектів розвитку такого співробітництва, а місцева влада, яка має бути ключовою ланкою регіональної взаємодії, часто не має відповідної компетенції та ігнорує наявні можливості.

В умовах демографічного спаду в усіх країнах регіону ЦСЄ українські трудові мігранти стають вагомим чинником соціально-економічного розвитку держав регіону. Не маючи на даний момент ефективних засобів для подолання відтоку заробітчан, Україні слід зосередитись на їх підтримці і захисті прав закордоном: наданні кваліфікованої візової та консульської під-

тримки, консультаційних послуг з питань трудового законодавства, оформлення медичного та інших видів страхування. Через механізми надання такої підтримки українські мігранти можуть стати провідниками українських страхових, юридичних, фінансових компаній на ринки країн ЦСЄ.

Підтримка організованих українських спільнот в країнах регіону ЦСЄ важлива не лише в плані збереження їх національної ідентичності, але й має суто прагматичний інтерес у вигляді формування перспективної «бази підтримки» для вирішення проблем двосторонніх відносин та формування позитивного іміджу України в цих державах як членах ЄС і НАТО для подальшої каналізації в інші країни-члени. У цьому зв'язку критично важливою є жорстка реакція української сторони на утиски, ксенофобські виступи та дискримінацію за національною ознакою.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

З метою підвищення ефективності зовнішньої політики в регіоні Центральної і Східної Європи Україні доцільно зосередитись на наступному:

1. Передумовою ініціатив, спрямованих на підвищення ролі і значення України у регіоні ЦСЄ має бути її надійність і передбачуваність як партнера, а не як джерела нестабільності (незаконна міграція, контрабанда) для всього ЄС. У цьому контексті важливим завданням вбачається комплексний розвиток прикордонних територій, який би поєднував активізацію транскордонного співробітництва з визначеним колом питань (гармонізація економічного розвитку прикордонних територій; розбудова транспортної і логістичної інфраструктури; вирішення спільних проблем у сфері екології і охорони довкілля; співробітництво правоохоронних органів тощо) із реформою децентралізації, підвищенням ролі і спроможностей місцевої влади і територіальних громад.
2. Підвищення рівня взаємодії у площині транскордонного співробітництва має стати кроком для пошуку спільних можливостей з метою подолання проблемних питань гуманітарного характеру. Висока емоційна складова питань, пов'язаних із історичною пам'яттю, зі складними моментами спільного минулого, захистом прав національних меншин все ще наявні у внутрішньополітичній тематиці в більшості країн регіону ЦСЄ, вже використовуються як інструмент тиску у міжнародних справах не лише сторонами конфлікту, а й зовнішніми гравцями. Заклики вирішити цей комплекс проблем через академічні дискусії і гуманітарні проекти вже не спрацюють. Можливим шляхом вбачається створення широкого консультаційного формату за участю іноземних і вітчизняних спеціалістів з міжнародного права, із захисту прав національних меншин, міжнародного гуманітарного права – з метою винайдення взаємоприйняттого рішення у правовій та економічній площині.
3. Підтримка українських громад у країнах ЦСЄ є важливим чинником зростання присутності України у регіоні. Вони можуть стати основою і провідником українського експорту у сфері послуг, насамперед у сфері перевезень, банківських послуг, страхування, медичного туризму і реабілітації. Закордонні громади можуть відігравати провідну роль у розповсюдженні і популяризації українського культурного продукту, сприяючи покращенню іміджу України.
4. Важливою складовою більш активного залучення України до справ регіону ЦСЄ вбачається розширення медійної присутності з метою донесення об'єктивної інформації про Україну, що набуває особливого значення у контексті широких пропагандистських кампаній і відвертої дискредитації з боку російських ЗМІ. Поряд з традиційними медіа необхідно забезпечити постійну присутність якісного українського контенту на таких потужних і авторитетних електронних інформаційних платформах як Euroactive та EU Observer.

В силу обмеженості власних ресурсів необхідно використовувати фінансові можливості у рамках європейських програм. Через відсутність якісної інституційної спроможності та відверту некомпетентність на місцевих рівнях залишаються неосвоєними значні кошти з фондів ЄС, призначені для стимулювання реформи децентралізації та розвитку ефективного багаторівневого управління на місцях (зокрема, «U-LEAD з Європою: програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку», Європейське територіальне співробітництво (ETC)

КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

АВСТРІЯ, БЕЛЬГІЯ, ДАНІЯ, ІСЛАНДІЯ, ЛЮКСЕМБУРГ, НОРВЕГІЯ, НІДЕРЛАНДИ, НІМЕЧЧИНА, РЕСПУБЛІКА ІРЛАНДІЯ, ФІНЛЯНДІЯ, ШВЕЙЦАРІЯ, ШВЕЦІЯ

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Впродовж останніх десятиліть процеси європейської інтеграції стимулюють високу динаміку регіонального співробітництва між країнами Західної та Північної Європи. Політико-економічна взаємодія держав регіону зумовлена їхнім членством в Європейському союзі. Норвегія та Ісландія, які не входять до ЄС, залишаються в єдиному економічному та правовому просторі Об'єднаної Європи завдяки участі у внутрішньому ринку Європейського Союзу та Шенгенській зоні.

Важливу роль у контексті забезпечення сталого розвитку приполярних районів, охорони довкілля та розвитку бізнесу відіграють такі регіональні міжнародні організації як Північна рада, Арктична Рада, Рада Баренцового/Євроарктичного регіону (РБЄР), Арктична економічна рада, політика «Північного виміру» (партнерство здійснюють ЄС, Норвегія, Ісландія, Російська Федерація), численні ініціативи на базі громадських організацій та навчальних закладів. З огляду на загострення безпекової ситуації в Балтійському районі набуває актуальності формат міжурядового співробітництва Північно-Балтійська вісімка (NB8), до якої входять балтійські та скандинавські країни.

Провідне становище в забезпеченні безпеки регіону належить Північноатлантичному Альянсу. Політика стримування РФ надала додатковий імпульс поглибленню оборонної взаємодії країн Західної та Північної Європи. Конвенційний компонент «відшліфовується» в межах Об'єднаної оперативної групи підвищеної готовності НАТО (Very High Readiness Joint Task Force, VJTF) та Сил швидкого реагування НАТО (NATO Response Force, NRF). Понад те, підрозділи армій країн субрегіону забезпечують присутність міжнародних батальйонів НАТО у Литві (командування здійснює Німеччина, у складі військовослужбовці з Бельгії, Ісландії, Люксембургу, Норвегії, Нідерландів) та Естонії (підрозділ очолює Велика Британія, у складі військовослужбовці Данії та Естонії).

У нових реаліях не втрачає актуальності Північно-європейське оборонне співробітництво (NORDEFECO). Амбівалентна позиція американської адміністрації в

питаннях європейської безпеки, нездатність НАТО визначити чітку стратегію щодо Арктики, політика неприєднання Швеції та Фінляндії до військових союзів – всі ці фактори сьогодні актуалізують взаємодію у рамках NORDEFECO.

Спільні підходи до оборонної політики у Північній Європі суттєво змінились у 2014-2015 роках. Регіональним вектором конфронтації РФ та Заходу стало суттєве зростання напруженості у Балтійському регіоні. Погіршення безпекової ситуації похвалило дискусії в шведському та фінському суспільствах щодо членства у НАТО з метою захисту від російського експансіонізму.

Оборонні доктрини Швеції та Фінляндії велику увагу приділяють розвитку територіальної оборони та цивільного захисту. Ключовим аспектом спільних навчань Збройних сил Швеції та Фінляндії і союзників із Альянсу є підвищення мобільності пересування з'єднань НАТО по території обох країн відповідно до угоди про підтримку країни-господарки (Host Nation Support, HNS). Політики обох країн, де більшість не підтримує вступ до НАТО, не форсують «атлантичний порядок денний», але ставлення до Альянсу поволі поліпшується.

Країни субрегіону не зосереджуються на місцевому вимірі безпеки, про що свідчить активна участь у миротворчих місіях ООН та цивільних місіях ЄС. Також більшість з них долучилися до Коаліції європейських збройних сил (European Intervention Initiative, «EI2»), створеної за ініціативи президента Франції Макрона. Цей процес є свідченням того як вихід Великої Британії з Євросоюзу та суперечності між Берліном і Вашингтоном (зокрема щодо оборонних витрат) стимулюють пошук нових форматів співробітництва в безпековій сфері. Імпульс до кооперації в галузі оборонної промисловості країн Західної та Північної Європи надала програма Постійне структурне співробітництво (Permanent structured cooperation – PESCO).

Попри спільний географічний простір і виклики в площині безпеки, серед країн Західної та Північної Європи залишаються розбіжності у визначенні пріоритетів на

міжнародній арені. У фокусі Осло та Копенгагена – регіон Крайньої Півночі, для Стокгольму та Гельсінкі основоположним каменем у конструкції зовнішньої політики залишається політика нейтралітету. Лондон стоїть на позиції посилення трансатлантичного партнерства як запоруки вирішення регіональних ризиків військового та енергетичного характеру. У Берліні та столицях країн Бенілюксу зосереджуються на реформі оборонної політики Європейського Союзу.

Вплив глобальних акторів визначається насамперед такими чином:

Сполучені Штати зацікавлені у збереженні воєнно-політичного впливу у регіоні та стримуванні залежності від російського енергопостачання в країні Західної та Північної Європи. Водночас певний елемент розладу у їхні відносини вносить введення та підвищення ставок ввізного мита на низку товарів з ЄС, які запроваджують США. Також, як елемент тиску у питанні збільшення витрат на безпеку, американська адміністрація може застосувати скорочення фінансування Ініціативи забезпечення європейської безпеки (European Reassurance Initiative, ERI). Ставлення до охорони довкілля в американській адміністрації різко контрастує з екологічним дискурсом в країнах субрегіону. Американсько-датські непорозуміння щодо «придбання Гренландії» не позначились на відносинах сторін, є плани побудови ще однієї авіабази США на острові.

РФ намагається посилити свій статус експортера енергоресурсів, витіснивши США з європейського ринку. Ключовим інструментом для завоювання нових позицій на енергетичній мапі регіону є газопровід «Північний потік – 2». Данія стала єдиною країною, яка до останнього не давала дозвіл на прокладку труб в її територіальних водах, але змінила позицію у жовтні 2019. Іншим проблемним кейсом у датсько-російських відносинах є спір навколо континентального шельфу в Арктиці.⁹

Попри це, інтерес до проблематики Арктики обумовлює досить високу інтенсивність взаємодії країн Північної Європи з Росією на субрегіональному рівні, всупереч загальній атмосфері браку довіри та політики санкцій, якої дотримуються країни регіону.

Серед проектів, які активно розвиваються та в подальшому будуть впливати на політичний і економічний ландшафт регіону, слід відзначити також трубопровід Baltic Pipe, який з'єднає газотранспортні системи Данії і Польщі. За прогнозами, будівництво завершиться у 2022 році.

⁹ У квітні 2019-го підкомісія ООН попередньо ухвалила заяву РФ (Москва намагається довести, що підводний хребет Ломоносова є продовженням Євразійської материкової плити і, відповідно, російського материкового шельфу в Арктиці). Існує велика ймовірність, що упродовж наступних кількох сесій ООН питання буде вирішене на користь Москви.

До найбільш актуальних загроз стабільності у регіоні слід віднести можливість ескалації ситуації у зв'язку з військовими залагодженнями РФ в регіоні Арктики та в акваторії Балтійського моря. Зберігається ймовірність воєнного інциденту внаслідок порушення Росією повітряного або морського простору країни-члена НАТО та активізації розвідувальної діяльності підводних човнів. Російська сторона гостро реагує на модернізацію та відновлення військової інфраструктури НАТО у Норвегії. Практика Північного флоту РФ проводити навчання з бойовими стрільбами поблизу берегів Норвегії, нагнітання атмосфери конфліктності навколо архіпелагу Шпіцберген є формою тиску на сусідню країну. Останній фактор актуалізує співпрацю США, Данії та Ісландії щодо посилення контррозвідувальних спроможностей на Фареро-Ісландському рубежі («GIUK gap»). Водночас, зменшення льодового покриву Арктики сприятиме підвищенню можливостей виявлення російських підводних човнів уже в середньостроковій перспективі (наступні 10-15 років).

В кіберпросторі РФ також відзначилась провокативними діями. Хакерські групи, афілійовані з Росією, причетні до зламу електронних поштових скриньок військових та державних службовців, фіксувались спроби крадіжки дипломатичного листування тощо.

Проблемним залишається і питання збереження санкційного режиму проти РФ. Де-факто послаблення економічних обмежень стосовно РФ стало даністю, враховуючи ріст інвестицій німецьких компаній в російську економіку. У першому кварталі 2019 року німецькі компанії інвестували в економіку Росії 1,8 мільярда євро, що на третину більше, ніж торік. Минулого року німецькі компанії інвестували в Росію 3,2 мільярда євро, рекордна сума за останні 10 років.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В СУБРЕГІОНІ

Держави субрегіону підтримують територіальну цілісність та суверенітет України, засуджують російську агресію. Для більшості країн важливим орієнтиром в українському питанні залишається позиція Берліну. Більш жорсткої лінії у відносинах із Москвою традиційно дотримується Лондон та Стокгольм.

Політичний інтерес з боку України до співпраці з країнами Північної та Західної Європи зберігається на досить високому рівні. Взаємодія України традиційно здійснюється на двосторонній основі. Київ не розглядає можливість створення окремих організацій для співпраці з цілим субрегіоном чи спроб долучитися до діяльності існуючих. Чималий обсяг міждержавних відносин Україна реалізує через міждержавні комісії з Бельгією, Німеччиною, Норвегією, Фінляндією.

На порядку денному відносин України з країнами субрегіону слід відзначити такі напрямки:

- підтримка відновлення суверенітету і територіальної цілісності України;
- продовження санкцій проти Росії;
- тиск на Росію з метою збереження за Україною статусу країни-транзитера природного газу;
- фінансове і технічне сприяння реформам,
- інвестування в нашу країну.

Головний виклик позиціям України у субрегіоні – підвищення рівня протидії санкціям, що направлені на стримування Росії. Найбільш небезпечною є діяльність окремих політичних сил чи політичних лідерів в Австрії, Німеччині, Нідерландах та Фінляндії, що обумовлюється тісними зв'язками цих країн з Росією у фінансово-економічній сфері. Це особливо важливо у коротко- та середньостроковій перспективі, бо у 2019 році у ряді країн регіону відбулись парламентські вибори, які зафіксували тенденцію до послаблення позицій правих євроскептиків.

Формат відносин України з **Німеччиною** визначається геополітичним позиціонуванням ФРН. Німеччина є лідером об'єднаної Європи в економічній і політичній сфері. У відносинах з країнами Східного партнерства Берлін виступає як найбільш потужний та впливовий представник ЄС у зовнішньополітичних процесах.

Особливим партнерство України та Німеччини робить участь канцлера ФРН Ангели Меркель у переговорах щодо врегулювання ситуації на Донбасі. Зважаючи на це, для Києва критично важливо заручитись підтримкою німецької дипломатії в питанні виконання безпечного компоненту Мінських угод. Також, з огляду на роль ОБСЄ у врегулюванні конфлікту на Донбасі, в інтересах України зберегти вплив Берліну в цій організації.

Незалежно від проміжних результатів роботи «Нормандського формату», головні інтереси України у співпраці з Німеччиною залишаються незмінними. Йдеться про пролонгацію режиму санкцій щодо Росії, розвиток економічного співробітництва та залучення інвестицій в українську економіку.

Викликом для відносин двох країн може стати перегляд санкційного режиму ЄС, що не може відбутися без політичного рішення керівництва Німеччини. Крім того, проблемною для України залишається позиція ФРН щодо будівництва газогону «Північний потік 2».

Іншим каменем спотикання між Києвом та Берліном є питання інтеграції України до НАТО. Наразі Україна зосереджується на реформуванні сектору безпеки у відповідності до стандартів Альянсу. Таким чином, у середині наступної декади євроатлантичні прагнення Києва стоятимуть на більш твердому ґрунті. Дієвий спосіб поглибити взаєморозуміння та змінити позицію ФРН полягає у налагодженні обміну досвідом реформування збройних сил.

Важливою стороною україно-німецької співпраці також є гуманітарна допомога Україні: починаючи з 2014 р. розмір фінансової допомоги Німеччини складає майже 1,4 мільярди євро – чверть усієї грантової допомоги Європейського Союзу.

Українсько-британські відносини в умовах російської агресії зміцніли. Лондон, залишаючись поза «Нормандським форматом», зберіг статус одного з головних «лобістів» режиму санкцій щодо Росії. Велика Британія надалі активно працює над формуванням консенсусу стосовно цього питання всередині ЄС, а також підтримує українську позицію у ПАРЕ. Крім того, Велика Британія активно підтримує реформу ЗС України, в першу чергу ВМС. Пріоритет Києва – використати потенціал британської дипломатії в таких важливих міжнародних майданчиках як Рада безпеки ООН та «G7». Зміна владної команди в Україні дає можливість оживити контекст Будапештського меморандуму, країною-підписантом якого є Великобританія.

У політичному вимірі україно-нідерландських відносин важливою подією стало розблокування **Нідерландами** офіційного запуску Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На весну 2020 року припадає початок суду над підозрюваними у збитті малайзійського «Боїнга». Відповідні слухання створюють можливість для інформаційних кампаній в медіапросторі Нідерландів з метою дискредитації України. Важливим інструментом подолання відповідних ризиків, особливо в світлі рішення депутатів нижньої палати парламенту Нідерландів щодо розслідування «ролі» України в катастрофі МН 17, має стати публічна дипломатія та налагодження міжпарламентських зв'язків.

Значний вимір у відносинах зі **Швецією** формує підтримка Стокгольмом правозахисних організацій в Україні у рамках загальних зусиль із покращення ситуації з правами людини, гендерної рівності, а також захисту вразливих груп. Інші пріоритетні напрямки шведської допомоги – реформи децентралізації та Національної поліції, розбудова стійкості. Також у випадку узгодження формату миротворчого контингенту на Донбасі роль країн-лідерів місії можуть перебрати на себе Фінляндія та Швеція як країни, що не належать до військових союзів.

Військово-технічна допомога країн Західної та Північної Європи здійснюється у рамках трастових фондів НАТО, в тому числі тих, що були впроваджені після початку агресії РФ. Так, Норвегія є країною-лідером трастового фонду НАТО з перепідготовки та соціальної адаптації військовослужбовців. Німеччина та Великобританія – провідні країни трастового фонду модернізації системи командування, управління, комунікації та комп'ютеризації (С4). Фінляндія, Нідерланди та Швеція опікуються медичною реабілітацією; до фонду з реформування системи логістики і

впровадження стандартів НАТО у ЗСУ залучені Нідерланди, Бельгія та Данія. Великий внесок робиться щодо навчально-тренувальних місій.

В економічній площині роль рамкового договору з країнами Західної та Північної Європи виконує Угода про асоціацію України з ЄС, для Норвегії та Ісландії – Угода про вільну торгівлю між Україною та державами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). Інтереси України у співробітництві із Західною та Північною Європою полягають у розвитку торговельно-економічних відносин, залученні прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в українську економіку.

Основу структури українського товарного експорту до країн регіону становлять: зернові культури, жири та олії тваринного або рослинного походження, чорні метали, м'ясо та їстівні субпродукти, насіння і плоди олійних культур, електричні машини, залишки і відходи харчової промисловості, деревина і вироби з дерева. Найбільшими статтями імпорту з країн Західної та Північної Європи є продукція машинобудування, продукти перегонки нафти, електромашини, засоби наземного транспорту, фармацевтичні вироби тощо. Сукупний експорт українських товарів та послуг до країн регіону становить понад 12%, імпорт – 16,6% від загального обороту. Позитивний баланс – лише з Бельгією та Нідерландами.

За даними Держстату, лідерами за прямими інвестиціями (акціонерний капітал) в економіку України станом на початок 2019 року є Нідерланди (7 млрд дол. США – 20% загального обсягу), Велика Британія (2 млрд дол. США), Німеччина (1,7 млрд дол. США). У середньостроковій перспективі позитивна динаміка інвестування в Україну обумовлена такими факторами: значний ємний та конкурентний внутрішній ринок по більшості товарних позицій; географічне розташування на перетині основних транспортних шляхів між Європою та Азією; порівняно дешева та водночас кваліфікована робоча сила; науковий потенціал; розвинена інфраструктура (наявність портів, мостів, летовищ, складів, систем зв'язку, водопостачання).

Впродовж наступних років найбільш цікавими для Німеччини сферами інвестиційної діяльності в Україні залишатимуться енергетичний та транспортний сектор, машинобудування. Нідерланди активно інвестують кошти у розвиток сільського господарства (рослинництво, зокрема, тепличне господарство, посадковий матеріал, тваринництво, біоенергетика, органіка і освіта в сільському господарстві).

Брекзїт відкриває перспективу для нової моделі відносин між Києвом та Лондоном – двосторонньої угоди про вільну торгівлю. В короткочасній перспективі вихід Великої Британії з ЄС може призвести до зниження курсу єдиної валюти, що знизить євровиручку українських компаній-експортерів і позначиться додатковим тиском на національну валюту. З іншого бо-

ку, Брекзїт ліквідує розбіжності між Мадридом та Лондоном щодо статусу аеропорту Гібралтару, через які заблокована Угода про спільний авіаційний простір між Україною та ЄС, яка дозволить лібералізувати відносини у сфері авіації та гармонізувати законодавство у сфері безпеки польотів, захисту пасажирів, відповідальності авіаперевізників.

Сферами інтересу інвесторів Скандинавських країн в Україні є: відновлювальна енергетика, виробництво енергії із твердих побутових відходів (енергетична утилізація сміття), сільське господарство, проекти енергозбереження та захисту довкілля, фінансовий сектор тощо. Важливою є допомога Україні з підвищення безпеки атомних електростанцій.

Інструментами співфінансування нових проектів «зеленої» енергетики в Україні є фонди Данії, Норвегії, Швеції та Фінляндії. Серед них можна відзначити Фінсько-український трастовий фонд, Фонд зелених інвестицій в Україні «GIF UA», Українсько-данський енергетичний центр, Данський інвестиційний фонд IFU. Завдяки міжурядовому співробітництву з Данією та Норвегією в Україні створюються вітропарки потужністю до 250 МВт. Розширення двостороннього співробітництва у сфері енергетики є пріоритетом українсько-норвезької співпраці. Ключовий елемент – потенційна можливість прямого потоку норвезького газу в Україну з 2022 року. Така опція відкрилась після підписання угоди про взаєморозуміння між Польщею та Данією щодо забезпечення прямих поставок газу з Норвегії в Данію і Польщу. З боку Фінляндії та Норвегії важливою є підтримка української шкільної реформи в Україні.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Активніше поширювати інформацію про Україну в бізнес-середовищі, зокрема, поживати роботу з інвестфондами для залучення фінансування проектів транспортної та енергетичної інфраструктури України, «зеленої» енергетики. Ця стратегія дозволить посилити енергонезалежність України.
2. В рамках публічної дипломатії та державної інформаційної політики слід продовжити існуючу практику проведення взаємних Днів культури, тематичних культурних заходів та обмінів. Публічна дипломатія має зосереджуватись на формуванні позитивного іміджу України, ознайомлення з її досягненнями та можливостями. Додатковим важелем впливу можуть стати зв'язки з українською діаспорою.
3. Заохочувати спільну діяльність щодо співпраці аналітичних структур, освітніх та наукових закладів, інформаційних агентств, комунікації лідерів суспільної думки, фахівців у вузьких питаннях та неурядових організацій.

4. Посилити адвокацію інтересів України на рівні національних політик країн Західної і Північної Європи може парламентська дипломатія.
5. До пріоритетних слід віднести проекти в агропромисловому комплексі, машинобудуванні, енергетичній сфері, розбудову цифрової інфраструктури, IT-проекти, підвищення енергоефективності, застосування нових джерел енергії, використання інфраструктурного та логістичного потенціалу, нарощування транзитних перевезень вантажів, освітню та туристичну взаємодію..
6. З огляду на продовження агресивної політики РФ відносно України варто розвивати практику обміну інформацією щодо протистояння гібридним загрозам. Особливо актуальним є напрацювання спільних підходів до мінімізації викликів в інформаційній сфері та кіберпросторі. Практичним кроком може стати відкриття в Україні філіалу Європейського центру з протидії гібридним загрозам, який з 2017 року діє в Гельсінкі.

ЧОРНОМОРСЬКИЙ РЕГІОН

АЗЕРБАЙДЖАН, ВІРМЕНІЯ, ГРУЗІЯ, МОЛДОВА, БОЛГАРІЯ, РУМУНІЯ, ТУРЕЧЧИНА, РФ¹⁰

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Чорноморський регіон є одним з основних пріоритетів зовнішньої політики України з точки зору забезпечення національних інтересів та захисту національної безпеки держави.

Для формування зовнішньої політики України за цим напрямом необхідно зосередитися на відносинах з 8 країнами (Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Грузія, Молдова, Румунія, Туреччина) та сконцентруватися на окремих регіональних проектах та ініціативах. Російський фактор повинен стати важливим, але не рушійним фактором формування чорноморської політики України.

З зовнішньополітичної точки зору басейни Чорного та Азовського морів є невід'ємними складовими. Розширення меж до Чорноморсько-Каспійського регіону доцільне для аналізу окремих проблем або формування позиції за окремими напрямами (наприклад, транспортна сфера). Питання Дунайського співробітництва належать водночас до східноєвропейської і чорноморської політики, оскільки його економічне та безпекове значення, як додаткового виходу в Чорне море, буде лише зростати.

Тривалий час українська зовнішня політика в Чорноморському регіону здебільш була зосереджена на двосторонніх відносинах, з обмеженим стратегічним баченням регіональних процесів. Водночас, на сьогодні існує необхідність формування додаткових регіональних цільових ініціатив багатостороннього характеру, які б не обмежувалися лише рамками ОЧЕС або ГУАМ.

В Україні не сформульоване чітке та комплексне бачення державної політики в Чорноморському регіоні. За останні 10 років воно змінювалося від ідеї стати ре-

гіональним лідером, до вузького, насамперед економічного співробітництва з деякими країнами. Безпекові питання, окрім вирішення так званих заморожених конфліктів та слабкої взаємодії у рамках військово-морських ініціатив BLACKSEAFOR та Black Sea Harmony, фактично ігнорувалися. Водночас, загрозливих масштабів набуває зростання «сірих» зон, неконтрольованих легітимними урядами. Вони несуть у собі ризики та загрози як військового, так і невійськового характеру не лише для держав, на території яких вони існують, але й зачіпають інтереси майже всіх країн регіону. Концентрація лише на питаннях, пов'язаних з незаконною окупацією Криму, обмежує потенціал розвитку чорноморської політики України та формування стратегічного бачення власної ролі у регіоні, повернення до статусу морської держави та використання усього потенціалу двосторонніх відносин з країнами регіону.

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ З КРАЇНАМИ РЕГІОНУ

Азербайджан та Вірменія. Останнє десятиріччя відносини між Україною та двома кавказькими республіками мали спорадичний та слабкий характер. Серед факторів, які вплинули на таку ситуацію, необхідно відмітити три: 1) загострення нагірно-карабахського конфлікту, а отже активізація відносин з однією з країн сприймалась іншою, як вибір сторони конфлікту; 2) відсутність європейської та євроатлантичної інтеграції серед пріоритетів політики, що позначилось на можливостях активізації співробітництва у рамках Східного партнерства, а також на безпековому співробітництві; 3) оформлення тісного союзу між Вірменією та Російською Федерацією.

Болгарія сьогодні демонструє більшу зацікавленість у регіоні Балкан, ніж у регіоні Чорного моря, що для України зменшує її значення як чорноморської держави. Формально розділяючи загальну позицію ЄС, країна послідовно виступає за зняття санкцій з РФ та «більший прагматизм» у відносинах з Москвою. Причина не лише у традиційних зв'язках та історичній пам'яті – за деякими оцінками, РФ безпосередньо контролює до 25% болгарської економіки. Більшою

¹⁰ Незважаючи на чорноморський статус Російської Федерації, беручи до уваги поточний стан російсько-українських відносин, політика України щодо цієї держави виділяється в самостійний напрямок, який детально розглядається в рамках цієї Концепції.

мірою це стосується енергетичної сфери, де російська присутність особливо потужна (постачання газу на рівні 85%; будівництво АЕС «Белене» і «Козлодуй»; НПЗ в Бургасі). До того ж, Болгарія вважає, що її інтереси серйозно постраждали через відмову РФ від проекту «Південного потоку 2» внаслідок європейських санкцій. Це значно посилило проросійські симпатії в болгарському суспільстві і політикумі при одночасному зростанні євроскептичних настроїв.

Порядок денний українсько-болгарських відносин не виходить за межі традиційного кола взаємодії в економічній, правовій, культурно-гуманітарній сферах. У контексті резонансу навколо ЗУ «Про освіту», на відміну від категоричної позиції Угорщини та занепокоєння Румунії, Болгарія підписала Декларацію щодо імплементації мовної статті закону «Про освіту». Наразі забезпечення прав болгарської національної меншини, що мешкає в Україні, залишається одним з основних питань двосторонніх відносин.

Грузія. Грузія довгий час розглядалась в якості молодшого партнера, що створювало підґрунтя для невикористання потенціалу двостороннього співробітництва в повній мірі. Фактично відносини між країнами пройшли етапи від стратегічних, політично емоційних в кінці 2000-х, до майже занепаду 2010-2014. Лише останні 2 роки двосторонні українсько-грузинські відносини повернулися до найвищого рівня, що пов'язано з чітко визначеним курсом обох держав на членство в НАТО та підписаними Угодами про Асоціацію з ЄС. Декларація про встановлення стратегічного партнерства між Україною та Грузією, підписана у 2017 р., заклала фундамент для подальшого виконання стратегічних пріоритетів обох держав по наближенню до НАТО та ЄС, однак документ все ще потребує практичного наповнення.

Водночас, Україна тривалий час ігнорувала можливість щодо об'єднання/синхронізації кейсів російської агресії проти обох держав під час розгляду цих питань на міжнародних майданчиках, відповідно був втрачений час для вибудовування комплексної підтримки.

Молдова. Одним з ключових питань двосторонніх українсько-молдовських відносин залишається врегулювання придністровського конфлікту на основі територіальної цілісності Республіки Молдова, демілітаризації та демократизації Придністровського регіону, забезпечення основних прав та свобод людини. Україна продовжує брати участь у переговорному процесі з придністровського врегулювання у форматі «5+2», де вона виступає у якості гаранта мирного врегулювання. Водночас в останні роки спостерігалось зниження активності та ваги України в цьому процесі.

Україна продовжує співпрацювати з Республікою Молдова у питаннях сталого використання й охорони басейну річки Дністер, прикордонного співробітництва, а також у рамках різноманітних програм тран-

скордонного співробітництва за сприяння ЄС, ОБСЄ, міжнародних донорів.

Двосторонні відносини традиційно знаходилися під впливом двох факторів: накопиченого потенціалу взаємної недовіри, а також внутрішньополітичної ситуації в Молдові, де тривалий час позиції уряду та президента щодо Росії, зовнішньої політики та незаконної анексії Криму суттєво відрізнялись. Нещодавні політичні зміни в країні, хоча й призвели до концентрації влади в руках однієї політичної сили, залишили українсько-молдовські відносини у стані невизначеності.

Створення міжпарламентської асамблеї «Молдова – Україна – Грузія» може дати нового імпульсу політичному діалогу між трьома державами та координації дій на міжнародній арені.

Румунія. Питання безпеки та посилення військового співробітництва залишаються ключовими в українсько-румунських відносинах. З трьох чорноморських держав-членів НАТО Румунія залишається найпопліднішим прихильником зростання присутності Північноатлантичного Альянсу в регіоні. Румунія стала першою країною ЄС, яка ратифікувала Угоду про Асоціацію, а також є головною країною у реалізації Трестового фонду НАТО для України щодо питань кібер-безпеки. Останній рік спостерігається поживлення українсько-румунських відносин, зокрема, й у сфері безпеки та військового співробітництва.

Слід зазначити, що у відносинах двох країн існує й низка суперечок, зокрема, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про освіту» та мовного законодавства тощо. Також до двосторонніх проблем, які потрібно вирішити, відносяться функціонування глибоководного суднового ходу «Дунай – Чорне море» по українській території, а також наявність конкуренції українських та румунських судовласників на ринку перевезень по р. Дунай.

Туреччина. Особливе місце займають відносини з Туреччиною, яка з 2011 р. є стратегічним партнером України та набула ключової ролі у сфері регіональної безпеки після початку російської агресії. На відміну від попередніх періодів, коли взаємодія України з ТР була менш інтенсивною, проте фактично не містила проблемних питань, після 2014 року двосторонній діалог значно активізувався, але в багатьох сферах зміна балансу відбулася не на нашу користь. Головною причиною цього слід вважати не погіршення власне двосторонніх відносин, а загальні зміни зовнішньополітичного курсу Туреччини, які призвели до зближення з Росією.

Туреччина не визнає незаконну анексію Криму Росією і послідовно виступає за збереження територіальної цілісності України, традиційно підтримує внесені Києвом резолюції ООН та виступає на захист прав кримських татар. З іншого боку, Анкара не долучилася до режиму

санкцій проти Росії, а офіційна риторика турецького керівництва щодо Москви змінилася з різкого засудження на заклики до відновлення діалогу між Україною та РФ і розвитку співробітництва по окремих напрямках. Голосування турецької делегації в ПАРЕ, яка в повному складі підтримала повернення російської делегації, стало важливим прецедентом підтримки Туреччиною антиукраїнських рішень у рамках багатосторонніх платформ та міжнародних організацій.

Міжнародні організації (ГУАМ та ОЧЕС). Україна є членом декількох регіональних організацій, зокрема, Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) та Організації за демократію та економічний розвиток ГУАМ, але її дипломатичні зусилля останнім часом здебільшого обмежуються інституційною присутністю, необхідною для підтримки існування самих організацій. Об'єктивно Києву не вистачає ні політичної ваги, ні економічних ресурсів для використання зазначених форматів у якості майданчика для просування власних амбіцій регіонального лідера. Ідея перетворення ГУАМ на співдружність демократій не отримала розвитку.

Присутність Росії та існування низки невирішених конфліктів між країнами-членами фактично блокує нормальну роботу ОЧЕС, що робить її неефективною для реалізації конкретних зовнішньополітичних завдань України на цьому етапі. Нейтральна позиція ОЧЕС щодо російської агресії проти України, та намагання РФ фінансово вплинути на майбутній розвиток ініціатив у рамках організації, помножені на обмежені можливості впливу ОЧЕС, робить цю інституцію другорядною для реалізації політики України в Чорноморському регіоні.

НАТО та військово-морські ініціативи. Незважаючи на те, що три чорноморські країни є членами Альянсу, а дві прагнуть до вступу, НАТО досі не має чітко визначеної стратегії щодо чорноморського регіону. Лише останнім часом, попри обережну позицію Болгарії і Туреччини, здійснено низку практичних кроків щодо збільшення присутності Альянсу в регіоні. Це ускладнює комунікацію між Україною та НАТО щодо чорноморських питань, оскільки досі відсутнє розуміння, чи вважає Альянс себе регіональною потугою чи сприймає Чорне море лише як суміжне із зоною її безпекowego покриття. Тривалий час Туреччина перебирала на себе роль комунікатора щодо безпекової ситуації у регіоні, що призвело до недостатнього розуміння потреб та загроз регіону.

Поступове збільшення присутності кораблів держав-членів НАТО на ротаційній основі у Чорноморському басейні говорить про збільшення уваги до безпекових викликів та готовності брати більшу відповідальність. Водночас, головний акцент у нових планах НАТО поки що робиться на розвиток стійкості (resilience) у державах-членах та партнерах та допомозі у реформуванні збройних сил країн-партнерів.

Необхідність посилення присутності НАТО у Чорноморському регіоні не в останню чергу пов'язана з фактичним заморожуванням двох військово-морських ініціатив (BLACKSEAFOR та Чорноморська гармонія), зонайменше української участі в них. Присутність Росії в даних форматах не залишає можливостей для активного співробітництва, обміну інформацією, спільних операцій та навчань. У зв'язку з цим існує необхідність пошуку альтернативних форматів військово-морського співробітництва між країнами Чорноморського регіону на дво- та багатосторонній основі.

Поява у 2018 році, вперше в історії незалежної України, Стратегії розвитку Військово-Морських Сил ЗСУ до 2030 повинна сприяти більш чіткому баченню військової та безпекової присутності України у Чорноморському регіоні.

Важливим стримуючим елементом залишаються окремі положення Конвенції щодо режиму протоків (Конвенції Монтьєр), яка обмежує заходи кораблів держав не Чорноморського регіону, а також немає чітких, оновлених відповідно до часу відповідей щодо дій Туреччини у разі агресії однієї з чорноморських держав проти іншої.

Чорноморська Комісія. Україна продовжує брати участь у роботі Комісії по захисту морського середовища Чорного моря від забруднення (Чорноморській комісії), яка є міжурядовим органом з виконання Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. (Бухарестської конвенції). Проте, окупація Російською Федерацією території Криму вплинула й на роботу цієї організації. Внаслідок цього Україна не може виконувати у повному обсязі взяті на себе зобов'язання у частині зменшення й контролю за забрудненням у 12-мільній зоні навколо Кримського півострова. Зростання у Криму значної кількості військ та озброєнь, незаконний видобуток вуглеводнів на континентальному шельфу, який належить Україні, побудова мосту через Керченську протоку, неконтрольована експлуатація рекреаційних та біологічних ресурсів призводять до зростання забруднення Чорного моря.

ЄС та Дунайська стратегія ЄС. Важливим інструментом зміцнення позицій України в Чорноморському регіоні має стати її участь у Стратегії ЄС для Дунайського регіону, ухваленій у 2011 р. Дія стратегії розповсюджується на 14 країн, як членів так і не-членів Європейського Союзу. Рівень участі України у реалізації Дунайської стратегії (ДС) залишається низьким, зокрема, рівень офіційної участі у заходах в рамках Дунайської стратегії. Розвиток співробітництва у рамках ДС дає можливості не лише покращити транспортний потенціал України, але й взаємодіяти з країнами дунайського макрорегіону з метою підвищення його економічної конкурентоспроможності, розвитку туризму та міжлюдських контактів, гуманітарного та культурного розвитку,

транскордонного співробітництва, забезпечення сталого розвитку басейну р. Дунай.

Водночас, чорноморська стратегія ЄС на сьогодні фактично відсутня, і базується на застарілому документі «Чорноморська Синергія» 2007 року. ЄС обирає шлях двостороннього співробітництва з країнами регіону, або зміщення уваги у бік Східного партнерства. Фактично єдиною програмою саме для Чорноморського регіону залишалась Програма прикордонного співробітництва «Басейн Чорного моря 2014-2020» з невеликим операційним бюджетом у 39 млн. євро.

Серед поза-регіональних акторів, які зацікавлені у чорноморських процесах, необхідно виокремити США, КНР, Японію, Польщу. Водночас їх інтерес не є сталим та домінуючим у розвитку регіональних процесів.

ОСНОВНІ РИЗИКИ

Для формування прагматичної проактивної зовнішньої політики України у Чорноморському регіоні, а також посилення співпраці з окремими країнами регіону, необхідне чітке розуміння ризиків та конфліктів, які можуть мати прямий або опосередкований вплив. Серед таких на сьогодні слід відзначити наступні:

- мілітаризація Чорноморського регіону;
- збереження значної російської військової присутності в акваторії Азовського й Чорного морів, що впливатиме на порушення норм міжнародного морського права, подальше обмеження мореплавства Керченською протокою та певне блокування українських портів на Азовському морі, можливі порушення державного кордону України військовими кораблями, суднами та літальними апаратами Російської Федерації, здійснення інших провокаційних дій;
- зростання проросійських настроїв у Туреччині, поглиблення військово-технічної співпраці ТР з РФ, зокрема, у контексті закупки російських систем ППО С-400, зростання енергетичної та політичної залежності від Росії після початку будівництва Турецького потоку та АЕС Аккую.
- зростання проросійських настроїв в Республіці Молдова, прихід до влади сил, орієнтованих на вступ РМ до Євразійського економічного союзу;
- затяжний стан нерегульованих конфліктів (Придністров'я, Нагорний Карабах, Південна Осетія, Абхазія) та можливість їх загострення;
- блокування безпекових ініціатив у регіоні та протидія розширенню присутності НАТО в басейні Чорного моря;
- формування проросійської (антиукраїнської, антизахідної) громадської думки в окремих країнах регіону, зокрема, фінансування місцевих ЗМІ з боку РФ, проведення відповідних інформаційних та пропагандистських кампаній;
- перешкоджання Російською Федерацією здійсненню промислової діяльності українськими суднами в акваторіях Азовського й Чорного морів та у виключній (морській) економічній зоні України, блокування українських морських портів Чорноморським флотом ВМС Російської Федерації;
- формування нових транспортних коридорів у Чорноморському регіоні в обхід України, що призведе до обмеження транзитного потенціалу країни та втрат вантажопотоків;
- зростання нелегальної міграції, наркотрафіку та незаконної торгівлі зброєю, зокрема, і через «сірі зони» (Придністров'я, Донбас, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах);
- забруднення акваторії Чорного та Азовського морів внаслідок незаконної та неконтрольованої світовим співтовариством господарської та військової діяльності Російської Федерації на тимчасово окупованій території Криму;

Крім того, існує низка **потенційних викликів**, які у найближчі роки можуть вплинути на ситуацію в Чорноморському регіоні, або на відносини України з окремими країнами. Деякі з них мають низький рівень імовірності або інтенсивності, однак повинні бути враховані при формуванні середньострокових планів. Зокрема,

- нуклеаризація Чорноморського регіону, розміщення РФ ядерної зброї на Кримському півострові;
- блокування Туреччиною спроб перегляду положень Конвенції Монтьєро з врахуванням сучасних технічних характеристик військових кораблів та інструментів ведення війни;
- перенесення нелегальних міграційних потоків з Близького сходу до Європи з середземноморського напрямку на чорноморський;
- загострення міжетнічних відносин у прикордонних регіонах;
- військове загострення так званих заморожених конфліктів, в першу чергу нагірно-карабахського та придністровського;
- посилення євразійських настроїв у турецькому політичному істеблшменті, поглиблення кризи між Анкарою та Вашингтоном та наростання протиріч з партнерами по НАТО;
- внутрішня дестабілізація Туреччини внаслідок посилення авторитарних тенденцій; посилення радикальних націоналістичних та антизахідних настроїв у турецькому суспільстві;
- дестабілізація ситуації в АТУ Гагаузія Республіки Молдова, виникнення додаткового вогнища напруженості біля південно-західних кордонів України;
- зростання націоналістичних та євроскептичних настроїв у Румунії та Болгарії, активізація прихильників приєднання до Румунії південних районів Одеської області (Бессарабії) та Північної Буковини;

- скасування режиму санкції проти Російської Федерації, у тому числі, по відношенню до морських торговельних портів, що знаходяться на тимчасово окупованій території АР Крим;
- погіршення екологічного стану Чорного та Азовського морів, обміління та забруднення хімічними речовинами річок Чорноморського басейну.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Тривалий час українська зовнішня політика у Чорноморському регіоні здебільш була зосереджена на двосторонніх відносинах, з обмеженим стратегічним баченням регіональних процесів. Водночас, на сьогодні існує необхідність формування додаткових регіональних цільових ініціатив багатостороннього характеру, які б не обмежувалися лише рамками ОЧЕС або ГУАМ.

Враховуючи триваючу агресію РФ проти України, серед країн регіону Україні варто зосередитися на розвитку двосторонніх відносин з Румунією, Туреччиною та Грузією, у контексті посилення присутності НАТО в басейні Чорного моря та стримування російського впливу, а також з Грузією та Азербайджаном – з перспективою розвитку транзитного потенціалу України та реалізації проєктів в енергетичній та транспортній сферах.

Водночас, у всіх країнах регіону існує необхідність збільшення інформаційної присутності України, та просування чіткої позиції по відстоюванню національних інтересів України в торгово-економічній сфері. З огляду на це, було би доцільним:

1. Розробити окремий документ, який би сформулював власну чорноморську політику України та включив бачення безпекового, економічного, транспортного, міжетнічного, прикордонного та екологічного співробітництва в Чорноморському регіоні.
2. Сформувати альтернативні ОЧЕС формати взаємодії, але багатостороннього, співробітництва в регіоні. В залежності від завдань, таке співробітництво могло б формуватися у рамках наступних конфігурацій: Україна – Румунія – Молдова, Україна – Туреччина – Грузія – Азербайджан, Україна – Грузія – Молдова тощо.
3. Просувати ідею появи чорноморської стратегії НАТО, яка включала б елементи активного співробітництва з Україною та Грузією саме в питаннях спільного гарантування регіональної безпеки. Такий документ повинен чітко визначати роль та інтереси НАТО в Чорноморському регіоні, потенційні загрози та активне партнерство.
4. Розглянути можливість створення спільного українсько-румунського військового формування по

типу українсько-польсько-литовської бригади, можливо військово-морського спрямування, яке, в першу чергу, було б спрямоване на забезпечення безпеки в Західному Причорномор'ї та гирлі р. Дунай.

5. Звернути увагу на р. Дунай, як другий (альтернативний) вихід до Чорного моря у разі блокування Босфору.
6. Посилити співробітництво з країнами регіону щодо розбудови стійкості, зокрема, в питаннях інформаційної та кібер-безпеки, захисту критичної інфраструктури, гарантуванні безпеки судноплавства в регіоні.
7. Розширити співробітництво з країнами регіону щодо протидії інформаційним загрозам та російській пропаганді;
8. Розширити військові та військово-морські навчання з регіональними країнами, до плану яких, зокрема, ввести елементи гібридної війни.
9. Активізувати участь України у врегулюванні придністровського конфлікту в форматі «5+2», для чого необхідно сформулювати офіційне бачення основних принципів врегулювання. Підтримуючи в цілому конструктивні кроки, спрямовані на налагодження відносин між Придністровським регіоном і легітимним урядом Молдови, Україна має протидіяти спробам нав'язати Республіці Молдова ззовні такої моделі врегулювання, яка б де-факто сприяла послабленню суб'єктності держави.
10. Актуалізувати взаємодію з Республікою Молдова та Грузією у рамках Міжпарламентської асамблеї з метою адаптації національного законодавства відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС;
11. Розширити співробітництво України та Туреччини в енергетичній та військово-промисловій сферах з метою появи альтернативних російським проєктів в цих сферах;
12. Активізувати участь України в реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону через підвищення рівня участі у зустрічах, вироблення власної позиції та розширення участі в окремих напрямках, на додаток до екології та транспорту;
13. Посилити двостороннє співробітництво з країнами – підписантами Бухарестської конвенції: Румунією, Болгарією, Туреччиною та Грузією у справі протидії забрудненню Чорного моря; запропонувати укладення багатосторонньої угоди щодо створення механізму моніторингу забруднення Чорного моря в зоні, прилеглої до тимчасово окупованого Кримського півострову. Постійно інформувати Чорноморську комісію про виявлені

факти забруднення Чорного моря в зоні, прилеглої до тимчасово окупованого Російською Федерацією Кримського півострову.

14. Забезпечити за допомогою міжнародної спільноти гуманітарний доступ Чорноморської Комісії на тимчасово окуповану територію АР Крим з метою дослідження екологічної ситуації в регіоні та її вплив на екологію Чорного моря;
15. Порушити в Міжнародному Суді ООН та Європейському суді з прав людини питання про відшкодування Російською Федерацією компенсації або іншого відшкодування втрат заподіяних забрудненням морського середовища Чорного моря внаслідок окупації Кримського півострова.

КРАЇНИ АЗІЇ ТА ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Азійський регіон представляє собою найбільш динамічний і впливовий у фінансовому та торговельному вимірі регіон світу. Він поділений на асиметричні та фрагментовані субрегіони, котрі зберігають значення як предмет боротьби великих акторів світової політики (Центральна Азія, Афганістан), або ж самі є цими акторами чи прагнуть замінити їх (Китай, Японія, Індія).

Боротьба за лідерство і намагання зберегти регіональний баланс, забезпечуваний внутрішніми протистояннями, пояснюють точкову успішність регіональних ініціатив та інтеграційних проектів («Один пояс – один шлях», АСЕАН, ШОС, БРІКС тощо). Жоден з них, на даний час, не встиг створити впливові наддержавні утворення, однак йдеться про мобілізовані національною ідеєю державні механізми, колосальні людські та природні ресурси, відсутність обтяжливих процедур і установ «ліберально-демократичного стримування».

Приєднання до Шанхайської організації співробітництва (ШОС) Індії і Пакистану у 2018 р. пом'якшило конкуренцію між РФ і Китаєм. Вага БРІКС (об'єднання Бразилії, Китаю, Індії, Росії та Південної Африки) змен-

шилась через зосередження Китаю на власному глобалізаційному проекті. Поза тим Китай встигає відтіснити Японію, прагне послабити позиції альянсу Японії, Південної Кореї та США шляхом протиставлення «азіатів» і «не-азіатів», перетягнути центр уваги «європейської Росії» у напрямку Північно-Східної та Центральної Азії на власне економічне поле.

Політика Індії незмінно передбачає стратегічне партнерство з максимальною кількістю держав, зокрема РФ і США, вмівло уникаючи пріоритизації. При цьому діє принцип «найближчі сусіди є потенційними ворогами, а їхні сусіди – потенційними друзями». Окрему гру веде потужний і водночас вразливий Іран, позбавлений можливості посилення, але достатньо впливовий, щоб створювати глобальні проблеми.

Центри регіонального лідерства є чітко вираженими, а відтак можна говорити про конкуренцію за вплив на слабші держави та механізми їх залучення до окремих ініціатив та проектів. Останні слугують платформою закріплення регіонального диспаритету, а у вирішенні реальних проблем слабших держав ефект від участі у регіональних об'єднаннях, як правило, є низьким.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ (ЦА):

КАЗАХСТАН, УЗБЕКИСТАН, КИРГИЗСТАН, ТАДЖИКИСТАН ТА ТУРКМЕНІСТАН

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Розвиток ситуації у регіоні ЦА характеризується певними міжнародними, регіональними та внутрішньополітичними чинниками.

На міжнародному рівні:

- традиційний потужний вплив РФ у політичній, економічній та безпековій сфері (як на двосторонньому рівні, так і через міжнародні організації за панівної ролі РФ: ОДКБ, ЄАЕС, СНД);
- стійкий та зростаючий інтерес до регіону з боку КНР через економічні, політичні та безпекові інструменти,
- наявні інтереси США, ЄС та країн-сусідів, які останнім часом проявляються у меншій мірі;
- фактор Афганістану – як один з чинників нестабільності регіону (джерело поширення радикального ісламу, канали обігу зброї та наркотиків, трансфер для бойовиків ІДІЛ).

На регіональному рівні субрегіон характеризується наявністю стійких протиріч між країнами, що пов'язано з історичними та етнічними аспектами; відсутністю єдиного бачення розвитку субрегіону, нерегульованістю державних кордонів, дефіцитом енергоресурсів та води, що зумовлюють наявність латентних конфліктів між країнами.

Внутрішньополітичні чинники, які є аналогічними для усіх країн ЦА:

- авторитарність правлячих режимів (у максимальній мірі – Туркменістан, у меншій – Киргизстан);
- слабкий розвиток економіки (що зумовлено великим рівнем корупції та радянським спадком, небажанням керівництва проводити реальні реформи та модернізувати країни, високою залежністю від РФ та КНР, ресурсною економікою);
- вплив та боротьба місцевих еліт та кланів; слабкість демократичних інститутів, неурядових організацій та громадянського суспільства;

- наявність «больових точок» – територіальних та етнічних анклавів у сусідніх країнах, що зумовлює високу конфліктогенність із потенціалом переростання у міждержавний конфлікт;
- високий рівень внутрішнього екстремізму та експорт тероризму, що підживлюється соціально-економічними чинниками.

Останнім трендом, який активно обговорюється в регіоні, є так звана регіоналізація ЦА, що стала можливою внаслідок кардинальних зовнішньополітичних кроків президента Узбекистану Ш. Мірзієєва. На зовнішньополітичній арені він зумів налагодити більш дружні відносини з іншим регіональним лідером – Казахстаном. Наразі спостерігаються обережні кроки щодо налагодження відносин практично між всіма країнами ЦА, в експертному середовищі активно обговорюється та здійснюється пошук взаємовигідних рішень та нової моделі співіснування між країнами. Передбачається, що таким чином в майбутньому регіон зможе підвищити свою суб'єктність, стати менш залежними від зовнішніх акторів та створити умови до економічної інтеграції. Водночас, даний тренд слід сприймати з обережним оптимізмом, оскільки основним мотивом є збереження лідерами (елітами) країн своїх позицій.

Найбільш сильні позиції серед зовнішніх гравців в регіоні займає Російська Федерація, яка хоче зберігати ЦА зоною свого монопольного впливу, що обумовлюється стійкими історичними зв'язками, економічним (енергетичним) інтересом, необхідністю забезпечення воєнної безпеки на своїх південних кордонах. Для цього РФ активно підтримує контакти та домінує у рамках регіональних організацій: СНД (Туркменістан – асоційований член, всі інші країни ЦА – члени), ОДКБ (члени – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан), ЄАЕС (члени Казахстан, Киргизстан), у рамках яких РФ намагається жорстко тримати під впливом країни ЦА. Іншими інструментами впливу РФ на країни ЦА є залежність від російського ринку та трудова міграція до РФ. Крім цього, в країнах ЦА РФ було розгорнуто ряд військових баз та об'єктів (найбільше угруповання – у Таджикистані, також є об'єкти у Киргизстані та Казахстані). Менш залежну від РФ політику в регіоні

ведуть Туркменістан та Узбекистан, які не входять до ОДКБ і ЄАЕС, та, серед іншого, не мають російських військових баз на своїй території.

Вплив КНР обумовлюється намаганням забезпечити сприятливе зовнішньополітичне середовище для реалізації своїх економічних інтересів, в т.ч. у рамках проєкту «Один пояс – один шлях», до якого глибоко залучені всі країни ЦА. Китай проводить активну економічну експансію на території ЦА, намагаючись отримати доступ до ресурсів, забезпечити реалізацію своїх інфраструктурних проєктів на території ЦА та пов'язати партнерів кредитами. У безпековому плані КНР розглядає ЦА як перспективний ринок для свого озброєння та товарів загалом, а також намагається будувати безпеку своїх проєктів шляхом проведення антитерористичних навчань у рамках ШОС. З'явилася тенденція до розміщення військових об'єктів НВАК у регіоні (Таджикистан).

Упродовж останніх двох десятиліть інтереси США у субрегіоні полягали в основному у забезпеченні військової логістики для операції ISAF – міжнародної коаліційної місії НАТО в Афганістані. Зараз, порівняно з РФ та КНР, вони зменшилися, усі військові бази США та НАТО у країнах регіону були закриті, проте Вашингтон намагається зберегти свій вплив у т.ч. через формат С5+1, а також використовуючи ключові держави – Казахстан та Узбекистан.

Залученість ЄС у справи регіону здебільшого номінальна та полягає у сприянні демократизації та підвищенні соціально-економічного становища, внаслідок чого наявна стратегія ЄС по відношенню до регіону неглибока та має формальний характер.

Серед важливих міжрегіональних проєктів – магістральний газопровід ТАПІ (Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія), який може бути реалізований у разі досягнення стабільності в Афганістані, і Транскаспійський газопровід, реалізація якого стала реальнішою після підписання у 2018 р. Каспійської конвенції. Великі проєкти державного масштабу, які наразі реалізуються: будівництво Рогунської ГЕС у Таджикистані, можливе будівництво Верхньо-Наринського каскаду ГЕС і Камбаратинської ГЕС-1 у Киргизстані.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

Україна має дипломатичні відносини з усіма країнами ЦА, створена широка двостороння нормативно-правова база, підтримується діалог на найвищому рівні, створені (хоча мало впливають на процеси або фактично не функціонують) спільні міжурядові комісії із співробітництва. У зовнішній політиці України ЦА не знаходиться у списку пріоритетів, так само як і в зовнішньополітичних концепціях країн ЦА співробітництво з Україною не є пріоритетним. Жодна з країн ЦА не увійшла до переліку ключових та перспективних

Топ-20 країн-партнерів, визначених Експортній стратегії України.

Інтереси України у країнах регіону лежать в економічній площині, насамперед, у якості ринків збуту української продукції: зернова та готова харчова продукція, фармацевтичні матеріали, продукція машинобудування. У зовнішніх торгово-економічних відносинах України країни ЦА займають скромне місце, найбільші показники обсягів торгівлі (товарами і послугами) з Казахстаном (за даними 2018 р. – 778,6 млн дол. США). У ЦА діють спільні підприємства за участі українського капіталу, зокрема у галузі сільгоспмашинобудування, виробництва продукції з чорних металів, фармацевтичних препаратів і лікарських засобів, у сфері авіаперевезень. Українські суб'єкти господарювання залучаються до будівництва на території Туркменістану масштабних інфраструктурних об'єктів загальнодержавного значення, спорудження складних інженерних комунікацій, об'єктів нафтогазової, промислової й транспортної галузей.

Водночас протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зменшення торговельного обороту з країнами ЦА (крім Узбекистану та Таджикистану) на 20 – 40% щорічно. Скорочення експорту українських товарів з України до ЦА відбувається внаслідок застосування обмежувальних заходів з боку РФ. Внаслідок цього український експорт товарів до ЦА протягом 2015–2018 рр. зменшився на 48,7%. РФ за допомогою підконтрольних їй політичних та економічних інструментів продовжуватиме витіснити українських товаровиробників з ринків ЦА.

У безпековій сфері ринок країн ЦА для української продукції ОПК має дуже обмежений характер, що обумовлено членством частини країн в ОДКБ та ЄАЕС, а також великим впливом РФ на керівництво та еліти країн регіону.

У політичній сфері перешкодою для розвитку відносин залишається відсутність постійної підтримки країнами ЦА резолюцій ООН по Криму та російській агресії. Ймовірно, що дана ситуація зберігатиметься у середньостроковій перспективі. Україна цінує ініціативи казахстанської сторони щодо врегулювання конфлікту з РФ, проте участь РК у таких організаціях як ОДКБ і ЄАЕС не дозволяє розглядати її у контексті посередницьких чи миротворчих місій.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Необхідно сприяти утриманню позицій українських підприємств на ринках ЦА, зокрема там, де окремі українські виробники мають переваги перед російськими – машинобудування та авіабудування. Україна є і залишається важливим партнером Таджикистану у гідроенергетичній галузі (обладнання для Нурекської та Рогунської ГЕС). Перспективним напрямом взаємодії може стати

участь українських підприємств, компаній і організацій у розвитку малої гідроенергетики, спорудженні ЛЕП, створенні спільних підприємств з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, а також у постачанні пасажирських і вантажних вагонів.

2. З Казахстаном перспективними напрямками співробітництва є:

- постачання енергоносіїв в Україну (нафта, у т.ч. її транзит, концентрат природного урану, іонообмінні смоли);
- поставки до Казахстану сільськогосподарської техніки та причіпного устаткування;
- зняття обмежень для доступу продукції тваринного походження на ринок Казахстану;
- розвиток мультимодальних перевезень за напрямом Європа – Азія – Європа; збільшення обсягів перевезень вантажів залізничним транспортом;
- поставка турбін і турбінного обладнання для ТЕС, ГРЕС, ТЕЦ та АЕС; устаткування українського виробництва для нафтогазової промисловості;
- забезпечення авіакомпаній Республіки Казахстан регіональними реактивними пасажирськими літаками АН-148/158; надання послуг з авіатранспортних перевезень надважких та великогабаритних вантажів; поставка на казахстанський ринок вертолітного двигуна ТВ3-117 та проведення капітального ремонту двигунів сімейства Д-36 та ТВ3-1174;
- співробітництво у галузі суднобудування, у сфері дослідження та використання космічного простору у мирних цілях.
- Важливим завданням постає вироблення спільної взаємовигідної позиції України та РК щодо подолання перепон, які створює Росія для українського експорту і транзиту до Казахстану, відновлення та нарощування обсягів товарообігу тощо.

3. У Киргизстані ключовою метою для України може бути участь у будівництві Верхньо-Наринського каскаду ГЕС і Камбаратінської ГЕС-1, а також розробка рідкоземельних корисних копалин. Також, перспективним є співробітництво у галузі сільськогосподарства (рослинництво та тваринництво) та переробної промисловості, створенні виробництва сільськогосподарської техніки,

поставки залізничної продукції, пасажирських вагонів.

4. Ключовим пріоритетом співробітництва на довгострокову перспективу з Туркменістаном є отримання туркменського газу у випадку будівництва Транскаспійського газопроводу, який передбачає транспортування туркменського (надалі можливо також іранського) газу в Європу.

5. Після агресії РФ проти України в окремих країнах ЦА спостерігається інтерес у вивченні досвіду України протидії гібридним загрозам. Даний інтерес фіксується лише на рівні неофіційних контактів. Це пов'язано з високим ступенем інфільтрації російських спецслужб до силового блоку країн ЦА (особливо: Казахстану, Киргизстану та Таджикистану) та побоюванням витоку інформації до РФ. У цьому контексті Україні доцільно встановлювати контакти на рівні неурядових аналітичних та дослідницьких центрів, а також посилювати культурні зв'язки (навчання, обміни студентами, міжвузівські обміни, спільні наукові дослідження тощо). Можливою сферою співробітництва в цьому контексті також є кібербезпека, де Україна має значні переваги перед країнами регіону.

6. З метою протидії перешкодам, вчиненим Росією щодо транзиту товарів через свою територію, доцільно продовжити докладати зусилля у міжнародних судах з метою скасування рішення РФ.

7. Для виходу на Казахстан та азійські ринки в цілому слід розглянути питання стосовно приєднання України до форуму «Азія-Європа» (АСЕМ), що надасть доступ до діалогового майданчика між Європейським Союзом і понад 20 країнами Азії. Співпраця в рамках АСЕМ дозволить Україні приєднатися до перспективних економічних, фінансових, інфраструктурних, гуманітарних проєктів.

8. Важливим аспектом є культурне співробітництво, завдяки чому буде продовжуватись формування позитивного іміджу України, а також створюватись основа для подальшого співробітництва у стратегічних секторах. У цьому контексті важливу роль гратимуть експертні обговорення, конференції, студентські обміни, навчання студентів країн регіону в Україні тощо.

СХІДНА АЗІЯ ТА КРАЇНИ АСЕАН: КИТАЙ, ЯПОНІЯ, РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ, КНР, МОНГОЛІЯ, ІНДОНЕЗІЯ, ТАЇЛАНД, МАЛАЙЗІЯ, СІНГАПУР, В'ЄТНАМ, ЛАОС, КАМБОДЖА, М'ЯНМА, БРУНЕЙ, ФІЛІППІНИ

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стрімкий та тривалий економічний розвиток Азійсько-Тихоокеанського регіону призвів до швидкого зростання населення, над-експлуатації природних ресурсів, урбанізації та загострення екологічних проблем. Перелічені фактори у найближчому майбутньому можуть додатися до численних потенційних військових конфліктів, суттєво обтяжуючи безпековий вимір міждержавних відносин. Йдеться про такі вибухонебезпечні процеси як територіальні суперечки у Південно-Китайському та Східнокитайському морях, посилення ядерного потенціалу КНДР, наміри КНР відновити контроль над Тайванем; внутрішня нестабільність та наявність високого рівня терористичної загрози окремих країн АСЕАН на тлі активізації громадянських та популістських рухів дестабілізуючого масштабу (Гонконг, Філіппіни, Індонезія, Таїланд), кліматичні ризики і торговельне протистояння.

Формально діючий з 2002 р. Форум по взаємодії і заходам довіри в Азії¹¹ не набув очікуваної ваги континентального безпекового механізму, на кшталт ОБСЄ.

Основними тенденціями у субрегіоні залишаються:

- зростаюча конкуренція між центрами сили (США, КНР, РФ) в економічному, політичному та військовому відношенні;
- зростаюча залежність країн регіону від економічних «важковиків» – КНР та США, а також інших провідних економік, насамперед Японії та Республіки Кореї (РК);
- невизначеність стосовно перспективи денуклеаризації Корейського півострова, що загрожує мілітаризацією регіону та локальним військовим конфліктом;
- територіальні суперечки у Східнокитайському (о. Сенкаку / Дяоюйдао) та Південнокитайському морях (о-ви Спратлі);

- наявність військових альянсів та військове домінування США, тенденції до посилення військово-політичних зав'язків Вашингтону з Токіо та Сеулом на тлі суперечностей між останніми двома;
- посилення військового потенціалу КНР, в першу чергу ракетного та військово-морського, будівництво військових об'єктів НВАК на штучних островах у спірних територіях, намагання досягти стратегічного паритету з США у довгостроковій перспективі.

Внутрішньорегіональні суперництва мультиплікуються діями зовнішніх акторів, насамперед США та РФ.

США прагне зберегти домінуючий воєнно-політичний вплив та військове домінування у регіоні, монополізувати захист союзників. У воєнно-політичному аспекті вирішальними є альянси США з Японією, Республікою Корея та Тайванем, що мають тенденцію до посилення (поглиблення кооперації оборонної індустрії, трансфер технологій, розміщення нових видів озброєння, посилення військового потенціалу союзників, постійна військова присутність у регіоні, підвищення взаємосумісності об'єднаних підрозділів та створення об'єднаної системи ПРО). США намагаються пригасити безпекову нестабільність через такі альянси, зокрема, і з метою стримування КНР, РФ та КНДР. РФ намагається повернутися до пулу глобальних гравців та стати одним із ключових акторів у регіональних процесах, отримати в умовах санкційного тиску економічну підтримку від КНР та Японії (насамперед залучення інвестицій у газо- та нафтовидобувну галузь, інфраструктуру Далекого Сходу РФ). Економічне відставання Москва прагне компенсувати постійним «гриманням зброєю», що на думку російського керівництва є ознакою світового та регіонального лідерства. З іншого боку, приховані протиріччя між Москвою та Пекіном, наявність територіальних претензій між Японією та РФ, стагнація економіки, а також низка інших чинників перешкоджають Росії відновити свій вплив у регіоні, де вона сприймається лише як один з регіональних гравців, а не супердержавою.

¹¹ 23 країни-учасниці, 9 спостерігачів, серед яких Україна, Білорусь, США за участі ООН та ОБСЄ

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

Стратегічне становище **Китаю** визначається низкою обставин, що мають внутрішнє, регіональне, і глобальне походження.

Внутрішні обставини: Китай переживає внутрішню політичну та економічну трансформацію. У політичному плані посилюється роль лідера Комуністичної партії Китаю і Глави держави Сі Цзіньпіна. З одного боку, це укріплює владну вертикаль у КНР та гарантує сталість політичного курсу держави. З іншого посилює занепокоєння держав Заходу, оскільки спростовує припущення, що ринкова економіка і міжнародна відкритість КНР призведуть до політичної демократизації і безпекової стриманості, як це сталося з РК, країнами АСЕАН.

До регіональних обставин формування стратегічного становища Китаю варто віднести, передусім: конкуренцію за регіональне геополітичне лідерство із Японією (яке супроводжується економічною взаємозалежністю двох держав та спорадичними кроками, спрямованими на «політичну розрядку»); політику заперечення домінування у регіоні АТР альянсу Японії, Південної Кореї та США (та їх союзників в АТР) і зміцнення домінуючих позицій в акваторії Південно-Китайського моря та невизнання юрисдикції міжнародних судових інституцій у регіоні; використання регіональних альянсів та організацій у відповідності до інтересів КНР; виклики непередбачуваної поведінки КНДР у воєнно-політичному протистоянні з РК та США; стратегію взаємодії з Індією та політику відсторонення Росії (чи принаймні обмеження її ролі) у Центральній та Південно-Східній Азії.

Чинники стратегічного становища у глобальному вимірі пов'язані з ренаціоналізацією світової торгівлі (і пов'язаних із цим зростанням протекціонізму та виникненням «торгових воєн») та втіленням Ініціативи «Один пояс – один шлях». Ініціатива має як гео економічний, так і геополітичний виміри і передбачає розвиток мережі мультимодальних транспортних коридорів не лише в традиційному розумінні, а й в якості мережі транспортних шляхів, значимої у світових масштабах – кожен зі своєю розгалуженою інфраструктурою і системою різномірної регіональної/спе-

цифічної економічної активності. Водночас це й інструмент поширення китайського впливу: економічної, політичної і культурної експансії у Євразію та далеко за її межі, адже ініціатива включає також держави Африки та Америки. При цьому Європа як слабша ланка сучасної Євroatлантики є предметом пріоритетної зацікавленості КНР. Загальна сума китайських інвестицій у європейські держави впродовж останніх 10 років склала понад 272 млрд євро, а тематика співпраці охоплює широкий спектр питань: від інфраструктурних проєктів та торгівлі до спільних зусиль у боротьбі з тероризмом та ісламським екстремізмом, а також енергетику (включно з відновлюваною), військову промисловість та космос, будівництво та хімічну промисловість, харчові технології. КНР працює з ЄС як цілим, з окремими країнами, і створює регіональні групи впливу (16+1).

За цих умов регіональний домініант і глобальний гравець **КНР**, з одного боку, зосереджується на забезпеченні економічного зростання та внутрішньополітичної стабільності, з іншого, – намагається досягнути військового паритету із США шляхом набуття зброї нового покоління, створення нових військових баз та об'єктів у регіоні, закупівлі стратегічних технологій в РФ. Визначальною для глобальних амбіцій КНР є конфігурація сили у трикутнику ЄС-США-Китай. Наразі відносини КНР-США розвиваються у конфронтаційній парадигмі. Сполучені Штати розглядають КНР, поруч з РФ, як геополітичного конкурента. У відносинах з ЄС ситуація менш однозначна.

Крім цього, зусилля Пекіну сфокусовані на реалізації власних інтересів у рамках переговорного процесу з Корейського питання, створення зони домінування у межах першої та другої острівної гряди, досягнення переваг для реалізації економічних інтересів у регіоні, в т.ч. шляхом реалізації ініціативи «Один пояс – один шлях». У цьому контексті виразною є показова демонстрація так званого «стратегічного партнерства» з РФ з метою реалізації власних інтересів за рахунок Росії.

Регіон зберігає потенціал можливої подальшої мілітаризації, у т.ч. у зв'язку із виходом США із Договору про ліквідацію ракет середньої і малої дальності (РСМД).

Зазначене може зумовити значне збільшення кількості американського ракетного озброєння із дальністю ураження 500-5500 км в Азійському регіоні, у першу чергу в Японії, для створення противаги НВАК. КНР, ніколи не будучи зв'язаною Договором РСМД, протягом останнього десятиліття зуміла значно наростити свій ракетний потенціал, чим змінила баланс сил у регіоні на свою користь.

На цьому тлі поступово знижується вплив **Японії**, потужного економічного гравця, обмеженого ресурсним потенціалом, порівняно слабкими збройними силами. Теоретично тенденцію можна було б змінити шляхом тіснішого співробітництва з сусідом і конкурентом Південною Кореєю та глибшим зближенням із США, однак цей сценарій нашоухується на філософію протиставлення «азійськості та іншості», яку уміло поширює КНР і поступово засвоює громадськість.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

Україна має обмежене дипломатичне представництво у регіоні Східної Азії та АТР (відсутні посольства на Філіппінах, у Бангладеш, Непалі, М'янмі, Лаосі, Тимор-Леште, Камбоджі, Брунеї, КНДР, Бутані та Монголії). Співпраця з КНР, Японією та Південною Кореєю як одними з найрозвиненіших та високотехнологічних економік світу, з великими обсягами ринку, значним інвестиційним і технологічним потенціалом, є пріоритетними для України.

Для України **Японія** є партнером у протистоянні російській агресії, а також фінансовим донором. Регулярний діалог на найвищому політичному рівні сприяє поглибленню політичної та економічної співпраці наших країн. Офіційна позиція Японії щодо російської агресії проти України базується на безальтернативності мирному вирішенню збройного конфлікту на основі Мінських домовленостей всіма сторонами, категоричному засудженні анексії Криму Російською Федерацією як порушенні міжнародного права, відданості принципам територіальної цілісності та поваги до державного суверенітету України. З часом ця позиція зберіглась, але артикулюється стриманіше з огляду на сподівання домовитися з РФ про повернення частини островів Курильської гряди («північні території» в японській політиці).

Важливість співпраці з Японією обумовлюється активною і впливовою позицією країни на міжнародній арені та участю у численних об'єднаннях: організаціях Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), «Зустріч Європа-Азія» (АСЕМ), входить до «G7», має союзницькі відносини зі США. У Експортній стратегії України на 2017—2021 роки Японія входить до списку Топ-20 країн-ринків, що є потенційно привабливими для більшості галузей української економіки і можуть служити орієнтиром для подальшого розвитку експортної діяльності.

Доступними напрямками посилення кооперації з Японією є:

- започаткування переговорів у форматі «2+2» (на рівні міністрів закордонних справ і оборони);
- залучення японських інвестицій;
- встановлення прямого повітряного сполучення між Києвом і Токіо;
- скасування візового режиму;
- науково-технічне співробітництво та академічні обміни; співпраця аналітичних центрів та культурна дипломатія.

Кооперація з японськими оборонними компаніями (сумісно з американськими) дозволить модернізувати український ОПК, отримати нові військові технології та зразки ОВТ та значно посилити оборонний потенціал. На даному етапі посилення китайських ВПС та ВМС, у тому числі завдяки ВТС України з Китаєм, сприймається японським керівництвом як загроза військовій безпеці. У зв'язку з цим, фактор можливого зміцнення ВТС України з китайського напрямку слід використовувати як аргумент для активізації ВТС з США (у т.ч. через Японію).

Інтереси України у співробітництві з **Республікою Корея (РК)**, в першу чергу, полягають у розвитку торгівельно-економічних відносин та залучення інвестицій в українську економіку. Позитивним аспектом активізації співробітництва на міжнародному рівні є відсутність суперечностей політичного характеру – з переважної більшості питань світової політики та міжнародного розвитку Україна та РК займають однакові або близькі позиції. Регулярний політичний діалог підтверджує високий статус двосторонніх відносин. Україна та РК спільно працюють над Генеральним планом, заснованим на конкретних інвестиційних проєктах. Зокрема план містить проєкти з використання сонячних батарей, в аграрному бізнесі та машинобудуванні, у банківському та енергетичному секторах, у сфері електронного урядування, будівництва сміттєпереробних об'єктів, модернізації лікарень.

В політичному плані **Китай** не визнає російської анексії Криму, у Раді Безпеки ООН займає переважно нейтральну позицію при виникненні суперечностей між Україною і її союзниками та РФ, надає Україні гуманітарну допомогу і не згортає діалогу з Києвом. Інтереси й пріоритети України щодо розвитку відносин з Китаєм фіксуються на двосторонньому, регіональному і глобальному рівнях.

Обсяг торгівлі з Китаєм складає понад \$10 млрд (при помітному торгівельному дисбалансі на користь КНР). Між сторонами ведеться діалог про розширення торгівлі. У ближчій перспективі в якості пріоритетних для розвитку співпраці українською стороною пропонується реалізація спільних проєктів у сфері сонячної та інших видів відновлюваної енергетики, сільського господарства, інфраструктури (зокрема портової),

авіабудування, у сфері дослідження і використання космічного простору. Китай готовий поглиблювати співробітництво у проектуванні та виготовленні обладнання для теплових і атомних електростанцій, модернізації та реконструкції турбінного обладнання. Китай також демонструє підтримку Україні шляхом надання технічної допомоги, розвитку військово-технічної співпраці. Безсумнівним інтересом України є вирівнювання торговельного дисбалансу у відносинах з Китаєм, і цьому сприяло б підвищення частки високо-технологічної продукції та продукції з високою доданою вартістю в структурі двосторонньої торгівлі.

На сьогодні варто вважати цілком актуальним як політико-економічно, так і за змістом ухвалений між сторонами у кінці 2017 року відповідний План дій Україна-КНР як складової ініціативи побудови «Економічного поясу Великого шовкового шляху» і «Морського шовкового шляху XXI століття», який гармонізований з пріоритетами Ініціативи «Один пояс – один шлях». Китайська сторона інтенсифікує розвиток мультимодальних контейнерних перевезень сполученням Китай – Західна Європа, тримаючи у якості важеля проти РФ економічно нецікавий транзит через територію України (Китай – Казахстан – Азербайджан – Грузія – Україна – Західна Європа).

Розбудовується також співпраця із європейськими сусідами України у форматі «16+1» (КНР та держави Західних Балкан, Болгарія, Румунія, Вишеградська четвірка, Балтія). У листопаді 2017 р. Китай створив 10-мільярдний інвестиційний фонд для держав «16+1». Фонд функціонує під наглядом МВФ, а серед пріоритетних проектів – «Адріатично-Балтійсько-Чорноморське співробітництво морських портів». При цьому, з огляду на застереження, які висувують до формату західноєвропейські держави, США та РФ, Україна могла б долучитися у якості спостерігача і далі розвивати відносини з об'єднанням з урахуванням динаміки відносин Китай-ЄС та на основі аналізу вигоди, яку набувають держави «16-тки» у відносинах з КНР (наявність пільгових кредитів, зростання інтенсивності та номенклатури товарообігу, підтримка з боку Китаю на міжнародних майданчиках).

До числа конкурентних переваг України належить те, що на Україну поруч з іншими державами Східного партнерства поширюється Транс'європейська транспортна мережа. У разі позитивної динаміки відносин між ЄС та КНР Україна могла б претендувати як на інфраструктурні проекти за підтримки Євросоюзу, так і на інвестиції у інфраструктуру з боку КНР. Це дозволило б розвивати потенціал України у якості ланки транспортного напрямку Північ-Південь, а також транспортного коридору Схід-Захід.

Серед можливих негативних наслідків у разі більш активного залучення України до співпраці з КНР слід віднести **ризик** трьох основних категорій.

- Ризики першої категорії ґрунтуються на агресивній моделі китайської економічної поведінки та тісному взаємозв'язку економічних та політичних інтересів КНР. Досвід держав Південно-Східної Азії, Африки, окремих балканських держав демонструє – надмірна відкритість до китайських кредитних програм та подальша неспроможність виконувати свої боргові зобов'язання може призводити до втрати важливих інфраструктурних об'єктів на користь КНР або загроз державного дефолту. Уникнути цього можна шляхом детального економічного аналізу умов надання китайських кредитів, ретельної документації інвестиційних планів, усвідомлення того, що китайська сторона передусім переслідує свої економічні інтереси і не є грантодавцем чи благодійником, залученням до проектів третьої (ЄС) сторони як інвестора чи експерта. У разі багатосторонніх проектів китайські кредити та інвестиції мають помітну «додану вартість». Ґрунтовного дослідження потребує питання ЗВТ з Китаєм, яке не може стояти на порядку денному у середньостроковому проміжку, хоч і не позбавлене перспектив надалі.
- Разом з тим, динаміка двосторонніх відносин має суперечливий характер через політичну непослідовність. Слідом за помітною інтенсифікацією політичних контактів на високому політичному рівні спостерігаються спади. Українська сторона діє імпульсивно і непрозоро, що викликає у Пекіна ділову невпевненість в українських партнерах. Йдеться про неузгодженість у діяльності керівних органів держави і уряду, відсутність рішень щодо запровадження ЗВТ з КНР та безвізового режиму Україна – КНР.
- Інша категорія ризиків ґрунтується на поступовому погіршенні відносин між США, ЄС як найбільш вагомими безпековими партнерами України, та КНР. У випадках, коли ЄС та НАТО виступатимуть із солідарних позицій і обґрунтовано вказуватимуть на ризики, які походять від співпраці з Китаєм, Києву слід враховувати думку західних союзників.
- Третя категорія ризиків – можливість зближення КНР та РФ. Росія природно зацікавлена у послабленні двосторонніх зв'язків України з Китаєм, дискредитації України як стабільного та надійного партнера. Запобігти цим ризикам можна шляхом належного інформування китайської сторони про переваги співпраці з Україною, а також шляхом інтенсивних двосторонніх політичних контактів, передусім на рівні глав держав та урядів.

Активізація співробітництва з країнами АСЕАН є, насамперед, важливою в торговельному плані. Індонезія, Таїланд, Філіппіни були визначені як пер-

спективні ринки у переліку Топ-20 Експортної стратегії України на 2017-2021 роки. Перевагами ринку АСЕАН для українських товарів є відсутність квот (на відміну від ЄС) на продукцію АПК, відчутний дефіцит її внутрішнього виробництва, велика чисельність менш вибагливих споживачів – 629,8 млн – з перспективою зростання до 2030 р. до 725 млн, значно простіші процедури сертифікації продукції порівняно з ЄС і навіть Китаєм, новий етап економічної та торговельної інтеграції АСЕАН. Частка АСЕАН у загальному експорті агропродукції у 2018 р. становила 6,1%. Найкращу динаміку демонструє агроекспорт до Сінгапуру, Індонезії, Таїланду. Є позитивні зрушення у торгівлі з В'єтнамом і М'янмою. Найбільші об'єми продукції йдуть до Індонезії, Філіппін, Таїланду – 83% усього експорту агропродукції до регіону.

Серед перешкод співробітництва варто відмітити:

- велику відстань і слабку логістику українських поставок;
- прагнення РФ посилити позиції своєї продукції, яка складає конкуренцію для України (ведуться переговори про підписання ЗВТ Росія-АСЕАН);
- наявність великого числа геоекономічних і геополітичних розбіжностей між самими азійськими державами (територіальні претензії в Південно-Китайському морі);
- високу конкурентність регіональних ринків, створену Австралією (пшениця та м'ясо) й Новою Зеландією (молочна продукція), Китаєм (через функціонування зони вільної торгівлі АСЕАН-Китай українські товари, зокрема, сталь, відчувають дедалі сильнішу дискримінацію);
- діяльність численних зон вільної торгівлі та встановлення преференційних відносин усередині інтеграційних структур.

У сфері безпеки регіон є важливим та перспективним у коротко- та довгостроковому горизонті. Наразі чільне місце для українського ОПК займає Таїланд, з яким реалізується низка договорів поставки бронетехніки українського виробництва (БТР-3Е1, ОБТ «Оплот-М»), а також обговорюються плани по збірці у Таїланді українських БТР-4Е.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Українські інтереси у співпраці з Японією полягають наступному:

1. Посилення допомоги від Японії для модернізації і проведення реформ через реалізацію міжурядових програм, у контексті подолання наслідків аварії на ЧАЕС, збільшення обсягів прямих інвестицій, зокрема у рамках програм Офіційної допомоги розвитку (ОДР) (особливо в енергетичній, сільськогосподарській, транспортній сферах та у машинобудуванні),
 2. Продовження розміщення високотехнологічних японських виробництв на території України. Україна зацікавлена у співпраці з японськими компаніями щодо модернізації української експортно-орієнтованої продукції, а саме металургії і хімічного виробництва.¹²
 3. Збільшення обсягів поставок української продукції (особливо сільськогосподарської) на японський ринок.
 4. Вкладання коштів японських інвесторів у сільськогосподарську інфраструктуру нашої країни, зокрема, у будівництво елеваторів, зернових терміналів та вирощування зернових і бобових є актуальним з огляду на наявний інтерес японської сторони до забезпечення власної продовольчої безпеки та високу залежність Японії від імпорту сільськогосподарських продуктів.
 5. Перспективним напрямом співпраці з японськими компаніями є впровадження в Україні сучасних енергозберігаючих та екологічно-дружніх технологій у різних секторах економіки – енергетика, промисловість, муніципальний сектор, інвестицій – у розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури України, а також матеріально-технічної бази аграрного сектора.
 6. В умовах агресії РФ проти України важливим є збереження нинішнього рівня політичної і економічної підтримки, а також збереження вже запроваджених Японією економічних санкцій. Даний аспект є також важливим через членство Японії в G7, що забезпечує підтримку України в цій організації.
 7. Необхідно поширювати інформацію про Україну в японському бізнес-середовищі, запроваджувати культурні обміни, створювати експертні майданчики для активізації відносин. При цьому Японія очікує від України чіткого бачення, а головне конкретних цілеспрямованих дій на шляху виконання Мінських домовленостей, проведення реформ, економічної інтеграції з ЄС, подолання корупції. Національні інтереси України потребують формування виваженої комплексної політики взаємодії з Японією.
 8. Сприяти розвитку співробітництва по лінії «ГУАМ+Японія», яке стимулюється Японією у якості тиску на РФ в питанні «північних територій».
-
- ¹² Японський експорт до України сформований, переважним чином, на основі продукції високотехнологічних виробництв, левова частка якої припадає на продукцію машинобудування. Оскільки ринок Японії відзначається високими вимогами до якості продукції, значною конкуренцією і великим асортиментом джерел імпорту, значних експортних «проривів» тут не передбачається.

9. Для активізації політичного діалогу та інвестиційного й торговельно економічного співробітництва з Японією Уряду України доцільно розробити комплексну довготривалу стратегію відносин між країнами, у т.ч. щодо продовження двосторонніх діалогів на найвищому рівні, підтримання парламентських контактів та комунікації по лінії депутатських груп ВРУ з міжпарламентських зв'язків.

У відносинах України з **КНР** ефективність може бути досягнута наступним чином:

1. Окрім торговельного напряму слід розвивати спільні з КНР виробництва, інвестиційну, технологічну та наукову співпрацю. Необхідно зосередитись на пріоритетних для КНР електроенергетиці, нафтогазовій промисловості, розбудові інфраструктури, цивільній авіації, телекомунікації, військовій промисловості, забезпечити патронат Президента України та Прем'єр-міністра України над спільними проектами.
2. Зважаючи на динаміку розвитку агропромислового сектору КНР, доречно провести консультації з представниками Українсько-китайської ради торговельно-економічного розвитку на предмет забезпечення інтересів українського аграрного сектору у відносинах з КНР.
3. Пріоритетним напрямом двосторонніх відносин є подальший розвиток довірливого політичного діалогу та співпраця на міжнародній арені, заручення підтримкою китайської сторони у міжнародних організаціях (та неформальних майданчиках) та підтримку України загалом. Провідну роль у такому розвитку гратиме встановлення діалогу на рівні глав держав.
4. На глобальному рівні Україні слід дотримуватися стратегічної гнучкості, яка має ґрунтуватися на доведеній доцільності. Передусім це стосується втілення китайської геоекономічної стратегії «Один пояс – один шлях». Київ має враховувати, що втілення згаданої стратегії має кілька проблемних аспектів: протидію цьому задуму з боку Росії, що вестиме справу щонайменше до нівелювання переваг і здобутків китайського проекту, оскільки

він складає конкуренцію російським інтеграційним ініціативам, а також складнощі із налагодженням взаємодії із партнерами – державами ЄС, що оголосив свої застереження Ініціативи.

5. Слід брати до уваги позицію США, яка полягає у стратегічному стримуванні КНР, утримуватися від участі в українсько-китайських проектах, які ставлять під сумнів безпекову співпрацю Україна-США. Економічний та політичний вплив КНР на регіон визначає необхідність пророховувати цей фактор (взаємодія, конкуренція) у регіональній політиці України з тутешніми країнами та міжнародними організаціями і форматами.
6. Останнє не повинно перешкодити Україні вивчити можливість долучення до Азійського банку інфраструктурних інвестицій (AIIB), який разом з Фондом Шовкового шляху є основним фінансовим інструментом у рамках «Одного поясу – одного шляху» – окремі держави ЄС, у тому числі «ядра ЄС», вже тепер отримують вигоди від цієї співпраці.
7. Беззаперечним інтересом України є співпраця з КНР у глобальних питаннях, щодо яких позиції Пекіну збігаються з ЄС або США: у питаннях нерозповсюдження, ратифікації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), протидії кліматичним змінам та вироблення взаємоприйнятних правил економічної взаємодії.

З країнами АСЕАН:

1. Проаналізувати перспективи створення зони вільної торгівлі із В'єтнамом та Сінгапуром. Привабливість Сінгапуру – не лише через ємність внутрішнього ринку економічно розвинутої держави, ЗВТ з нею може виступити у якості сполучної ланки українських експортерів з іншими ринками АСЕАН, де б Сінгапур відіграв роль торговельного хаба.
2. З метою посилення позицій на ринках АСЕАН, на додачу до згаданої ЗВТ з однією з держав цієї організації, доцільно вивчити можливість приєднання до Форуму Азія-Європа (АСЕМ), на даному етапі в статусі спостерігача.

АВСТРАЛІЯ ТА НОВА ЗЕЛАНДІЯ

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Австралія та Нова Зеландія, а також численні острівні держави Тихого океану знаходяться поза азійськими регіонами Східної та Південної Азії, але географічно до них прилягають. Австралія, стратегічна складова Євроатлантичного світу, є політично близькою до України і, не зважаючи на віддаль, є перспективним економічним партнером. На спільному порядку денному космічні, енергетичні проекти та взаємодія бізнесу у видобувній галузі. Активна на

континенті українська діаспора сприяє поширенню українського бачення ролі агресивних дій РФ в Європі та світі. Обидві країни, підтримують Україну в ООН, міжнародних судах (МН-17) – позиція, яку за їх допомогою належить активніше доводити до тихоокеанських держав.

Інформаційну та гуманітарну присутність України в Австралії, Новій Зеландії, інших великих за розмірами чи віддалених країнах, зокрема в Азії, слід посилювати шляхом відкриття почесних консульств з урахуванням конкретних бізнес-інтересів.

ПІВДЕННА АЗІЯ (ПА)

ІНДІЯ, ПАКИСТАН, БАНГЛАДЕШ, БУТАН, НЕПАЛ, ШРІ-ЛАНКА

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Значні природні та демографічні ресурси уможливають активне залучення країн регіону Південної Азії до процесів глобалізації, наприклад аутсорсингу. Країни регіону демонструють високі темпи економічного зростання (не тільки Індія з її 7% щорічного росту ВВП, але й Пакистан з 4,5% і навіть Бутан з 8%), мають значний прошарок молодого населення (65% – у віці до 35 років), отже – великий резерв дешевої робочої сили.

У порівнянні з сусіднім Китаєм перевагою більшості держав регіону є вільне володіння населенням англійською мовою, можливість швидкого і вільного сприйняття інформації (немає закритих інтернет сервісів), високий ступінь мобільності і значна діаспора у найбільш розвинутих регіонах світу (Північна Америка, Західна Європа, регіон Перської затоки). Завдяки лібералізації економіки, проведенню реформ та технологізації в країнах Південної Азії створений потужний середній клас, який активно прагне подальшого розвитку і стабілізації, що використовується політичними елітами для реалізації національних програм розвитку. Наразі усі держави регіону мають формальні ознаки демократичних країн, хоча у реаліях їх суспільно-політичний устрій та успіхи економічного розвитку і «вживлення» до глобалізаційних процесів не змогли викоринити багато соціальних проблем, від нестачі освіти до забезпечення населення чистою питною водою і належною медичною допомогою.

Провідною характеристикою південно-азійського субрегіону є його **асиметричність**. Найбільша за усіма характеристиками Республіка Індія не просто переважає сусідів (76,5% населення, 73,4% території і 80% ВВП), вона є «епіцентром регіону» і єдина має кордони (сухопутні або морські) з усіма державами по своєму периметру. Лідерські амбіції Індії болісно сприймаються меншими державами, що не визнають своєї «індійської доктрини Монро», згідно з якою увесь субконтинент історично є єдиною батьківщиною – «свадеші», за яку Індія має нести особливу відповідальність.

Усі спроби інтеграції країн субрегіону слід розцінювати як невдалі: проект СААРК¹³ існує з середини 80-х рр. XX ст., гальмується з багатьох причин – економічних і політичних, і ніяк не може бути порівняний з АСЕАН, яку було взято за приклад.

Безпекове середовище у регіоні Південної Азії є надзвичайно вразливим з декількох причин. Індійсько-пакистанські відносини є вкрай складними не лише з огляду на претензії щодо Кашміру, країни постійно звинувачують одна одну у провокаціях, підтримці терористів і порушенні прав людини. Якщо Індія традиційно визначає Пакистан як «спонсора тероризму», то останній наголошує на шовіністичних підходах індійського керівництва (особливо під час каденції чинного президента Н.Моді) і порушенні прав мусульманського населення. Складним є питання розподілу водних ресурсів, у першу чергу вод р.Інд та її приток, нарощування військового потенціалу.

Окремо необхідно відмітити **ядерний фактор**: обидві країни проводять ядерні та ракетні випробування, працюють над забезпеченням засобів доставки ядерної зброї. Особливих успіхів у створенні ракетного потенціалу і так званої «ядерної тріади» досягла Індія (вона також має власну космічну програму). На відміну від РІ, яка задекларувала чіткий оборонний характер ядерної доктрини, плани Пакистану залишаються здебільшого неконкретизованими (офіційна ядерна доктрина відсутня). Ризики залишаються високими, проте більшість експертів впевнені, що обидві держави створили ядерні програми, у першу чергу, для взаємного стримування. Ситуація ускладнюється присутністю на Індійському субконтиненті великої кількості зброї, багатьох терористичних, фундаменталістських організацій, наркотрафіку (походженням з Афганістану).

Сусідство з **Китаєм** додає ризиків через активне просування останнім власних інтересів, інфраструктурних проектів у межах ініціативи Один пояс – один шлях.

—

¹³ Асоціація регіонального співробітництва Південної Азії (South Asian Association for Regional Cooperation — SAARC) — економіко-політична організація восьми країн у Південній Азії.

Китайсько-пакистанський економічний коридор – «показова ланка» Ініціативи, попри усі обнадійливі опції, викликає значні протести як в самому Пакистані (у провінції Белуджистан, де за рахунок китайських інвестицій збудований найглибший у світі порт Гвадар), так і в сусідній Індії, яка побоюється «оточення» своїх територій «вічними друзями» – Китаєм і Пакистаном.

Спостерігається певне охолодження до регіону з боку США (адміністрація Д. Трампа), після посиленої уваги початку ХХ ст. (Дж. Буш-молодший і Б. Обама), коли в американських стратегічних підходах був навіть затверджений концепт «Індо-Тихоокеанський регіон» на заміну звичному АТР. Натомість, протягом останніх трьох років значно посилилася увага до південно-азійського регіону з боку РФ, у тому числі з причини одночасного вступу Індії і Пакистану до ШОС.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

Розбудова відносин з країнами ПА формально визначена як один з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України в усіх основних документах, однак орієнтація вітчизняної зовнішньої політики наразі не спостерігається. Питання співпраці з Республікою Індія та Ісламською Республікою Пакистан окремо не фігурують у заявах очільників України і програмних документах у галузі зовнішньої політики. В Україні підкреслено згадують індійську позицію щодо агресії РФ 2014 р, трактуючи її як про-російську.¹⁴ Більшого розуміння безпекових викликів та інформаційних загроз, що постали перед Україною, можна очікувати та слід домагатися від Пакистану (Пакистан завжди утримується і демонструє свій нейтралітет в ООН).

З огляду на це співпраця України з двома найбільшими країнами регіону має бути сфокусована на розвитку взаємовигідної торгівлі за різними напрямками – від ВТС до агропромислового комплексу, контактів у галузі науки і освіти (обидві держави), туризму (Індія), спорту (Пакистан). Рівень гуманітарних зносин є абсолютно недостатнім для забезпечення присутності України у регіоні.

Визначаючи інтереси і ключові пріоритети України щодо регіону, слід виходити з того, що принципових змін у стосунках держав Південної Азії з Російською Федерацією не очікується, тому Україні потрібно дотримуватися надзвичайно делікатної лінії поведінки, без вимог щодо засудження дій РФ, але з чіткою арти-

куляцією поведінки України в рамках правового поля і захисту власних національних інтересів у зв'язку з порушенням Росією міжнародного права.

На тлі гострих заяв Д. Трампа щодо «марно витраченого часу і грошей» США на Пакистан, і готовності здійснити виведення американських військ з Афганістану, Росія і далі намагатиметься збільшити свою присутність у цьому стратегічно важливому для неї регіоні, в першу чергу, через участь у процесі мирного врегулювання в Афганістані. Тут наша держава не має особливих важелів впливу, єдиною опцією для того, щоб залишатися присутньою у регіоні є продовження співпраці у галузі ВТС з Пакистаном та початок експертних консультацій у сфері антитерористичної боротьби (що вже неодноразово пропонували пакистанські колеги).¹⁵

РФ болісно сприймає будь-яку активізацію відносин України з державами регіону і буде чинити дипломатичний тиск на ці країни, тому потрібно бути до цього готовими і працювати «у паралельній реальності», зокрема, пропонувати свою підтримку Індії і Пакистану у міжнародних організаціях, під час обрання тимчасовими членами тих чи інших комісій у структурах ООН та інших багатосторонніх форматах. Слід наполягати, що Україна також намагається відстоювати свій національний інтерес в усіх можливих форматах – як це притаманно країнам ПА, і тому не має бути перешкодою для розширення двосторонньої співпраці.

Доцільно посилатися на принцип невтручання у внутрішні справи і двосторонні відносини, що особливо актуально з огляду на складні відносини Індії і Пакистану. Україна потребує відтворення іміджу надійного, прогнозованого та перспективного партнера. Слід нагадувати про історичні зв'язки (починаючи від часів СРСР, коли, частка України в допомозі розбудови індійського господарства і системи освіти складала від 30 до 70% від загальносоюзної, залежно від галузі), так і на реальні можливості і перспективи співпраці у таких традиційних напрямках як ВТС, машинобудування, авіаційна промисловість, агрокомплекс, фармацевтика, інформаційні технології, охорона здоров'я, туризм, освіта і культура. Акцент має бути зроблений не на проблемах, а на успіхах України, її досягненнях попри складне безпекове середовище і пряму воєнну загрозу.

У цьому контексті надзвичайно актуальним завданням для українських політиків і експертів є детальне

¹⁴ «Неправильне голосування» в ООН і взагалі активний розвиток стратегічних відносин ПІ з РФ: якщо у березні 2014 р. під час голосування питання щодо анексії Криму Індія утрималася, то у 2016 – 2017 рр. голосувала проти запропонованої Україною резолюції щодо засудження порушення прав людини в Криму. Поясненням можуть бути не лише особливі відносини з РФ, але й постійні намагання Пакистану привернути увагу до порушення прав людини у індійській частині штату Джамму і Кашмір, відповідно – бажання уникнути паралелей.

¹⁵ Договірні-правову базу українсько-пакистанських відносин складають лише десять чинних документів, біля 20 проектів двосторонніх угод перебуває на розгляді. У 2018 році товарообіг з Пакистаном становив 195 млн. дол., позитивне сальдо 66,7 млн. дол. В українському експорті переважають сільськогосподарська продукція, вироби чорної металургії та машинобудування, харчової промисловості. Пакистан постачає до нашої країни одяг та тканини, спортивне обладнання, хірургічні інструменти, фрукти, горіхи та рис.

пояснення стратегічного значення для України Угоди про Асоціацію з ЄС, перспектив від її реалізації у політичному й економічному сенсі, і особливо – відсутності жодних негативних наслідків для співпраці з азійськими країнами (оскільки там спостерігається викривлене розуміння європейського напрямку української зовнішньої політики). Оскільки так само специфічно трактується атлантичний напрямок – Україну називають ареною зіткнення інтересів Росії і колективного Заходу та сліпим виконавцем волі останнього, окремо слід наголосувати на важливості співпраці з НАТО в умовах прямої загрози від РФ і необхідності посилення національної безпеки.

Наголосувати слід на успіхах у розбудові збройних сил і оборонно-промислового комплексу, оскільки традиційно сфера ВТС є (і має залишитися) однією з пріоритетних у співпраці з країнами ПА. Індія – один з найбільших партнерів України у сфері ВТС, лише за період з 2015 по 2017 р. Україна щорічно виконувала контракти на суму в 120-140 млн дол.¹⁶ Отже, ця галузь має залишитися пріоритетом в українсько-індійській співпраці.

Відносини з Пакистаном важливі для підтримки збалансованої присутності України в Південній Азії. Не виключено, що у разі активізації співпраці, ІРП може зайняти проукраїнську позицію у питанні російської агресії проти України та окупації АРК (з огляду на підтримку кримсько-татарського населення, зміцнення індійсько-російських відносин і підтримку з боку РФ індійської риторики щодо Кашміру). Так само, як у випадку з Індією, особлива роль відводиться ВТС¹⁷ У 2017 р. були встановлені зв'язки між провідними закладами освіти двох країн.

Політичний діалог на високому рівні зводиться до зустрічей Президентів України та Пакистану у рамках ГА ООН (1993 р., 1997 р., 2003 р.) та консультацій між міністрами закордонних справ і зустрічей на полях багатосторонніх форматів. Вважається за доцільне продовжити співпрацю з ІРП в традиційних галузях, при цьому також зробити акцент на обмін досвідом у чутливих для України сферах (наприклад – протидія інформаційним війнам).

¹⁶ 27.04.2016 р. індійська компанія Reliance Defence підписала в Києві Меморандум про стратегічне партнерство з українським виробником ДП Антонов. Індійську сторону зацікавили пасажирські і транспортні літаки Ан-148, Ан-158 і Ан-178. В травні 2016 р. вони взяли участь в тендері корпорації Hindustan Aeronautics Limited і виграли його (обійшовши російський проект Іл-214). Сторони підписали контракт про наміри щодо спільної розробки і виробництва багатофункціонального транспортного літака, потягом 15 років має бути збудовано 500 літаків на суму 5,3 млрд дол.

¹⁷ Танковий контракт 1996 р. забезпечив Пакистан сучасною бронетехнікою, а Україну та вітчизняні підприємства – перспективними багаторічними замовленнями (водночас саме цей контракт спричинив значне уповільнення українсько-індійських відносин). На сьогодні реалізуються проекти з постачання запасних частин до танків та систем динамічного захисту.

Співробітництво з Бангладеш досі залишається на низькому рівні, незважаючи на стрімкий розвиток останніх років та зацікавленість країни у військово-технічному та безпековому співробітництві з Україною.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Активна економічна дипломатія, особливо в українсько-індійських відносинах. Слід враховувати триваюче посилення індійської економіки внаслідок послідовної лібералізації та проведення реформ, зростання ролі Індії у регіоні і світі у результаті стрімкого нарощування воєнного, технологічного та інформаційного потенціалу, так і трансформації останніх років, під час перебування при владі прем'єр-міністра Н. Моді (особливо – його програму «Виробляй в Індії»).
2. Подальший вихід на ринок Південної Азії українських агропромислових підприємств, розширення асортименту. Індія вже є найбільшим покупцем української соняшникової олії і гороху, Індія і Пакистан активно закуповують в Україні інші бобові культури, але є й інші опції – кисломолочні продукти, горіхи, яблука і груші (екзотичні для ПА фрукти).
3. Публічна дипломатія та інформаційна політика. Відкриття українського культурного центру та представництво українських медіа в Нью-Делі могли б значно активізувати політику виправлення іміджевих втрат України, враховуючи обмежені можливості посольства. У галузі публічної дипломатії доцільною є організація ознайомчих візитів експертів і культурних діячів з ПА в Україну, а також сприяння українським спеціалістам, громадським діячам, митцям у відвідуванні країн ПА, Індії, в першу чергу. Метою таких поїздок має стати відтворення позитивного іміджу України, ознайомлення з її досягненнями і можливостями. Додатковим важелем впливу можуть стати зв'язки з українською діаспорою, яка доволі активна у Пакистані, та випускниками українських ВНЗ в обох країнах.
4. Співпраця в експертно-науковій сфері: контакти українських експертів-політологів з колегами в Південній Азії є спорадичними і тримаються на особистих зв'язках. Пряма співпраця, без російського «посередництва», в першу чергу, з провідними think-tanks була б надзвичайно корисною, так само як і участь у щорічних профільних конференціях, наприклад – форумі «Діалог Райсіна» в Делі, який вже 4 роки збирає провідних експертів і відомих політиків найвищого рівня (Б. Джонсон, Б. Нетаньяху).
5. Активізація політичного діалогу, організація візитів політичного керівництва країни до Індії.

ІРАН ТА АФГАНІСТАН

Політика України в регіоні та рекомендації. Ці дві держави випадають із загального регіонального контексту у зв'язку з особливим місцем в новітній безпековій ситуації, котра глибоко торкається інтересів США, РФ, ЄС, проблематики нерозповсюдження, наркотрафіку, тероризму. Обидві країни посідають особливе місце в регіоні і часто відносяться до суміжних регіонів: Афганістан – до Центральної або Південної Азії, Іран – до Близького Сходу або ж розглядається як самостійний гравець.

Формально країна виборної демократії, Іран у результаті «ісламської революції» 1979 р. перетворився на теократичну шийтську й антиізраїльську силу, яка спонсорує поширення в регіоні агресивного ісламу, вдається до тероризму, підтримки радикальних угруповань у країнах Близького Сходу, спирається на діаспору в Європі і США для створення центрів ідеологічного, релігійного протистояння. З цією метою Іран використовує свій багатий сировинний потенціал¹⁸ та історичний вплив на сусідів (Афганістан та Ірак), і потужну активну шийтську присутність у країнах Перської Затоки та в Леванті.

Іран оголошує знищення Ізраїлю як сіоністської держави метою своєї політики, намагається згуртувати ісламський світ до спільного протистояння з «великим сатаною», США. Іран володіє елементами ядерної і ракетної технології, набутої завдяки сприянню США та країн ЄС у 1950-70 рр. і практично перебуває на порозі створення власної ядерної зброї та засобів її доставки.

Україна за роки незалежності збудувала доволі тісні стосунки з Іраном, який прагне використовувати Київ як джерело отримання військових, у т.ч. ядерних і ракетних технологій, місце навчання студентів.

Українська сторона була залучена до постачання ключових компонентів для АЕС Бушер в Ірані, збудованої за контактом з РФ, однак відмовилася від його виконання на вимогу США. Не був реалізований і контракт на спільне будівництво літаків «Антонов» як таких, що є технологіями подвійного призначення. Розвиток відносин між державами практично заблокований санкціями міжнародного співтовариства, політичним і військовим зближенням з РФ, хоча в минулому компанії України активно і успішно працювали на місцевому ринку.

Афганістан перетворився із прогресуючої азійської монархії на етнічно, політично і військово поділену територію внаслідок комплексного конфлікту, який відбувається з кінця 1970 років. Після 40-річного періоду громадянських воєн, міжнародної інтервенції та програм відбудови Афганістан залишається центром міжнародної наркоторгівлі, експортує тероризм і фундаменталізм в Центральну Азію і на Близький Схід, використовується сусідніми Пакистаном й Іраном як ресурс для протизаконних цілей.

Україна також мала активні контакти з Афганістаном у радянські часи, але в останні роки контакти фактично відсутні. Все ще зберігається висока кількість афганських фахівців, які отримали освіту в Україні. Крім того, невелика кількість українських військових медиків та офіцерів присутні в Афганістані у складі міжнародної місії.

Україні належить уважно відслідковувати ситуацію в обох країнах та процеси у відповідних активних етнічних діаспорах в Україні. В разі зміни ситуації (Афганістан) чи режиму (Іран) Україна, як нейтральна і технологічно прийнятна для місцевих економік країна, може отримати хороші умови для торгівлі, економічного співробітництва в широкому спектрі.

¹⁸ 16% світових запасів газу, 10% нафти, ВВП 500 млрд.дол., населення 80 млн, площа 1,6 млн.км.

КРАЇНИ АФРИКИ

КРАЇНИ СУБСАХАРСЬКОЇ АФРИКИ

ОГЛЯД СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Африканський континент зі своїми природними ресурсами та людським потенціалом стає одним з центрів світового розвитку, а також зоною зіткнення інтересів усіх основних геополітичних гравців. Значні запаси платини, кобальту, марганцю, золота, алмазів та нафти – роблять регіон цікавим для міжнародних інвестицій. Водночас, регіон характеризується значним відсотком молодого населення, швидким приростом населення та значною урбанізацією. За даними Світового банку, шість із 10 найшвидше зростаючих економік 2018 року були в Африці – Гана, Ефіопія, Кот-д'Івуар, Джибуті, Сенегал та Танзанія.

Водночас, регіон є неоднорідним, спостерігається брак інфраструктури, базових послуг населенню, продовження етнічних та релігійних конфліктів, значна міграція (як економічного так і безпекового характеру), терористичні загрози тощо. Гарячими точками залишаються Судан, ДР Конго, Центральноафриканська Республіка, Малі. У зоні високого ризику – Нігерія, Сомалі. Присутність ООН та ЄС у якості миротворців впливає на вирішення певних безпекових та гуманітарних питань, як і регулярно виносяться на порядок денний цих міжнародних організацій.

Україна залишається поза багатьох процесів, які мають місце в Африці в останні десятиріччя, через що нашу державу не розглядають як серйозного конкурента у регіоні. Найактивнішими в Африці є КНР, США, колишні колоніальні агенти Велика Британія, Франція, а також Індія, Туреччина та країни Заливу. Особливо активно останнім роками посилюється вплив Китаю, який розгортає не тільки великі інфраструктурні проекти та надає кредити африканським країнам, а й починає долучатися у безпековому вимірі для забезпечення фізичної безпеки власних інвестицій.

Швидко посилюється вплив Російської Федерації, котра активно повертається на африканський континент, оскільки зацікавлена одночасно у 1) поверненні глобального впливу; 2) зарученні підтримкою у рамках міжнародних організацій; 3) отриманні нових

контрактів для подолання наслідків санкцій. Таку, у 2019 р. Москва провела перший в історії саміт РФ-Африка, на якому була прийнята програма взаємодії сторін на континенті. Було прийнято рішення проводити такі саміти що три роки. Подібні саміти відбуваються і у форматі взаємодії з КНР, США та ЄС.

Восени 2018 року була оголошена нова стратегія ЄС-Африка, відома як Альянс Африка-Європа, яка прийшла на заміну стратегії 2007 року і є вкрай амбіційною з точки зору своїх цілей, фактично вона покриває всі питання співробітництва від економічних до безпекових та гуманітарних. На сьогодні, ЄС намагається відійти від суто благодійних, гуманітарних проектів, до таких, що сприяють активному розвитку регіону та співробітництву.

Дві найбільш впливові міжнародні організації, які охоплюють регіон – Африканський Союз та Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС). Африканський Союз, на сьогодні об'єднує 55 країн регіону, і намагається наслідувати інтеграційні моделі ЄС. До складу ЕКОВАС входить 15 країн, які також переходять від суто економічної співпраці, до такої, що включає значний безпековий компонент.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

У часи Радянського Союзу Україна мала активні контакти з африканськими країнами, але здебільш щодо цивільного та військового навчання студентів, починаючи від професійно-технічної освіти до наукової діяльності та виробничої практики. Тисячі українських спеціалістів надавали технічну та військову допомогу у регіоні, отримавши знання і досвід роботи в місцевих умовах. Однак, ці контакти та досвід співпраці фактично не були використані у перші роки незалежності.

Слабка економічна присутність на зростаючому ринку, політичні і гуманітарні програші при потенційно значних можливостях і певній історичній тягlosti свідчать про необхідність вироблення повноцінної і всеохоплюючої концепції бачення СА в українській оптиці, пошуків виправлення існуючого становища.

Наприкінці 1990-х – початку 2000-х років український бізнес у сфері металургії та сільського господарства (зерновий, жировий, цукровий) вийшов на ринки Північної Африки та частково Леванту, відновилися, хоча й в менших масштабах, освітні послуги. Подібного проникнення на жаль не сталося у випадку Субсахарської Африки (СА).

На сьогодні, Україна вже має значний позитивний баланс у торгівлі з країнами Субсахарської Африки (товарообіг 1,1 млрд. дол. у 2018 р.), однак сам обсяг є вкрай низьким у порівнянні з можливостями. Головними статтями експорту залишаються метал, продукти харчування, частка готових виробів та послуг незначна. Основні причини – відсутність знань про африканський ринок у національному діловому світі, усталені погляди про надзвичайну ризиковість операцій в СА, відсутність співробітництва бізнесу з присутніми дипломатичними установами, з інформаційними ресурсами міністерств та відомств тощо. Стримуючим фактором є і очевидна неувага держави до зв'язків з регіоном, відсутність механізмів підтримки українських експортерів тощо. На державному рівні не враховується той факт, що сукупний обсяг внутрішнього ринку СА становить понад півтора трильйони доларів, а більшість країн не мають високих торговельних бар'єрів на зразок європейських та азійських ринків, а насичення споживчого попиту в СА в рази нижче, ніж в інших регіонах світу.

Асортимент, який виробники України могли б запропонувати в СА, відповідає смакам і потребам африканських суспільств, рівню місцевого технологічного розвитку. Торговля України з країнами СА залишається непропорційно малою відносно кількості населення та споживчого потенціалу регіону. Аналітична служба International Trade Center оцінює «недоторгований потенціал» з СА у 4 млрд. дол на рік, виходячи з чинних активних експортних пропозицій. В цю оцінку не входять непрофільні позиції, які на сьогодні не розвинуті – важке промислове і транспортне обладнання, електро- і машинобудівне устаткування тощо.

Для подолання недоліків має бути створена і реалізована комплексна програма дій в СА, головними елементами якої мають стати політичний (презентаційний), дипломатичний, торговельно-організаційний та гуманітарний.

Політична складова комплексної програми має передбачати необхідність посилення взаємодії з країнами СА на державному рівні. У бюрократичному і політичному середовищі СА склалася уява, що Україна не має інтересу до цього регіону попри наявність дипломатичних відносин та дипломатичних установ. За 28 років незалежності президент України не здійснив жодного державного візиту у країни СА, лише один президент з регіону СА (Екваторіальна Гвінея) відвідав Україну. Такий стан кидається у вічі на тлі регулярних візитів лідерів всіх країн Сімки. Президент Туреччини здійснив понад

20 візитів в країни Субсахарської Африки з метою відкриття нових дипломатичних місій. З урахуванням факту, що практично усі країни СА – президентські і часто авторитарні республіки, такий стан справ позначається і на торговельних відносинах сторін.

Україна має лише 6 посольств в країнах Субсахарської Африки та 8 почесних консульств. Співмірні з Україною Польща має 11 посольств, 5 консульств та 10 почесних консульств; Румунія – 13 посольств, 1 генконсульство та 16 почесних консульств. Зі згаданих українських установ посол України в Ефіопії відсутній вже 10 років, в Анголі – 5 років, у Сенегалі – 1 рік. Водночас саме в Аддис-Абебі (Ефіопія) розташована штаб-квартира Африканського Союзу, тут функціонують його численні економічні органи, проводяться засідання Світового Економічного Форуму.

Проблемою двосторонніх відносин залишається той факт, що більшість держав регіону є нейтральними або не підтримують позицію України у питанні агресії РФ у рамках ООН. Такий підхід певною мірою домінує і в рамках Африканського Союзу.

Недостатньо розвиненою є і консульська присутність України у регіоні. Складним питанням залишається отримання українських віз представниками африканських країн, в тому числі бізнеса та студентами. Не змінило ситуацію і відкриття у 2018 р. ряду візових центрів, оскільки вони почали діяти в країнах, де й так існують посольства України з відповідними консульськими відділами.

Африканський континент залишається основним щодо присутності українських миротворців у рамках місії ООН. Незважаючи на загальне значне скорочення миротворчої присутності України у світі в останні 10 років, тим не менш, саме в Африці український досвід та спроможності залишаються найбільш затребуваними, але потребують переходу від суто військової присутності до більшого залучення політичних радників,

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для зміни ситуації у політичній сфері необхідно:

1. забезпечити участь високих представників, бажано на рівні міністра закордонних справ у щорічному саміті Африканського Союзу у якості представника країни-спостерігача;
2. визначити Представника України з питань Африки на високому рівні (радник Президента, спеціальний посланник) з відповідними повноваженнями для взаємодії з КМУ, ВРУ та ОП¹⁹;

—

¹⁹ Такий посадовець – Спецпосланник по Африці – успішно функціонував у МЗС України в 2010-их роках на рівні заступника міністра.

3. визначити Топ-5 країн Субсахарської Африки з найвищим торговельним потенціалом і стратегічним значенням для України з метою організації візитів Президента України із залученням ділового середовища;
4. визначити Топ-5 країн для запрошення їх керівників в Україну з візитами впродовж каденції чинного президента;
5. розробити Стратегію України для Субсахарської Африки для реалізації відповідними міністерствами та відомствами, яку затвердити на рівні РНБОУ.
6. Опрацювати можливість проведення тристоронньої зустрічі Україна – ЄС – Африканський Союз на експертному та політичному рівні з метою долучення України до спільних проектів ЄС-Африка.
7. Створений у 2013 р. Комплексний план співробітництва України з країнами Африки, який навіть не почав виконуватися, може бути взятий за основу за умови оновлення відповідно до нових реалій (створення Хабів, посилення освітньої взаємодії, створення в африканських країнах дочірніх компаній-переробників чи продавців для українського імпорту тощо, створення експортно-кредитного агентства з акцентом на Африку).

Для зміни ситуації у дипломатичній сфері пропонується:

1. Розробити карту проблемних економічних питань країн СА з можливостями пошуку відповідних українських пропозицій (спрощення механізмів сертифікації, дозвільних та інших процедур із закріпленням в українському законодавстві).
2. Активізувати створення нових почесних консульств України в СА з урахуванням досвіду малих і середніх європейських країн.

3. Створити список країн СА з найбільшим торговельно-економічним потенціалом та помірним міграційним ризиком (Кенія, Руанда, Кот-д'Івуар тощо) для можливого перегляду консульських вимог;

Для зміни торговельно-економічної ситуації пропонується:

1. Створити в СА опорні "Хаби" (експортно-інформаційні центри), які будь постійно діючими виставками української продукції, центрами збору і обробки інформації щодо потреб субрегіону та точками входу для українських виробників та імпортерів. Фінансування Хабу може здійснюватися за принципом акціонованого торгового дому, де частину акцій придбає держава (через новостворене Експортно-кредитне агентство), решта акцій продаються українським компаніям, що виходять на місцевий рівень. При цьому, товари в Хабі йдуть під єдиним брендом з жорсткими вимогами до якості. При Хабі мають діючі так звані точки присутності, зокрема, постійно діюча виставка товарів і послуг, культурно-освітній центр, контактний пункт взаємодії з українськими з відомствами та ТПП, почесне консульство.
2. Сприяти встановленню контактів між провідними банками України та Африки, як в окремих державах, так і на загально континентальному рівні через установи Африканського Союзу (Центральний банк Африки, Африканський Інвестиційний банк, Африканський валютний фонд) з метою прямої операційної взаємодії;
3. Опрацювати можливості отримання статусу донора у міжнародних організаціях та програмах в СА. Зазначене дає можливість просування української продукції, зокрема, харчової, агропромислової, закріпитися на місцевих ринках і отримати політичне реноме.

КРАЇНИ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ

АЛЖИР, ЄГИПЕТ, ЛІВІЯ, МАВРИТАНІЯ, МАРОККО, СУДАН ТА ТУНІС

ОГЛЯД СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Країни Північної Африки за територією займають близько 20% континенту, за населенням – 15%. Водночас, політична та економічна вага країн Північної Африки (ПА) пропорційно вища через ряд факторів:

- Входять до переліку найрозвиненіших за ВВП країн в Африці (крім Судану та Мавританії), за наявністю сучасних технологій, рівнем самозабезпечення, залученістю до світових виробничих мереж, рівнем освіти та охорони здоров'я, структурами та засобами безпеки і оборони, рівнем розвитку громадянського суспільства;
- Є постачальниками третини енергетичних ресурсів до ключових держав ЄС – Франції, Іспанії, Італії та ін.;
- Є джерелом та транзитерами більшості нелегальних мігрантів до ЄС;
- Є одним з найбільш екологічно проблемних і деградуючих регіонів світу.

Країни ПА розглядаються у системі ООН та у США у якості єдиного арабомовного ісламського комплексу з приблизно однаковим рівнем розвитку. Експерти провідних країн ЄС поділяють ПА на дві групи – франкомовну (Мавританія, Марокко, Алжир, Туніс) та англомовну (Лівія, Єгипет, Судан), відповідно Магриб та Машрек. Економічно й почасти політично перша орієнтується насамперед на колишні країни-колонізатори, Францію та Іспанію, решта мають більш різноманітну сферу «патронів» (Італія, ФРН, США, Туреччина).

В економічному плані всі країни поступово збільшують торговельні зв'язки з КНР. Зокрема, **інвестиції КНР в Єгипет** у 2018 році досягли 25 млрд дол. США, а в Алжир – 23 млрд дол. США. Що стосується експорту, то у 2018 році експорт КНР до регіону становив 18 млрд дол. США, США – 11 млрд дол. США, ФРН – 8 млрд дол. США, Італії – 8 млрд дол. США, ОАЕ – 7 млрд дол. США, Франції – 6, Саудівської Аравії – 5 млрд дол. США, Туреччини – 5 млрд дол. США, Індії – 5 млрд дол. США.

Країни Північної Африки, як і більшість арабського світу, історично характеризувалися політичною стабільністю, базованою на авторитарній (інколи деспотичній) владі у формі спадкової монархії, військової хунти чи фактично досмертної президентської вертикалі. За очевидної недемократичності такі режими мали передбачуваність у зв'язках із зовнішнім світом та забезпечували порівняно безконфліктне суспільство у рамках окресленого режимом політичного коридору. З іншого боку розвиток цих країн залишався повільним і по суті вони деградували, оскільки збільшення ВВП поступово відставало від демографічного зростання на тлі швидкого вичерпання природних ресурсів та корисних копалин. Прикладами є Єгипет, який з експортера вуглеводнів, продуктів харчування, виробника текстилю, електроенергії перетворився на імпортера, Алжир, Марокко та Лівія, в минулому постачальники зернових, олії а нині нетто-імпортери тощо.

Ситуація драматично змінилася у результаті т. зв. Арабської весни – низки революційних змін у 2011–2012 рр., які призвели до зміни режимів у Лівії та Єгипті, потужних протестів у Марокко та Алжирі, помітних громадянських виступів у Мавританії та Судані (державний переворот та громадянський опір у Судані навесні 2019 р. та «тиха революція» в Алжирі 2018–2019 рр. є фактично відкладеним продовження Арабської весни).

Внаслідок Арабської весни політичний контекст у субрегіоні суттєво змінився:

- різко посилюються еміграційні процеси з країн, де не були вирішені політичні та економічні протиріччя (Лівія, Єгипет, частково Алжир);
- значно постраждали можливості експорту вуглеводнів, отже життєвий рівень населення впав (Лівія);
- ситуацією хаосу і безладу скористалися ісламістські угруповання для дальшого проникнення на території країн ПА і отримання політичного статусу;
- зменшилися надходження країн субрегіону від туризму та інвестицій;
- у країнах, де режими встояли чи відновилися, далі посилюється соціальне та політичне

напруження, що імовірно призведе до повторних повстань і несе загрозу посилення консервативних/фундаменталістських режимів.

Окремим аспектом ситуації в регіоні є наявність широкої мережі терористичних центрів та угруповань, які діють окремо чи в певній злагоді, і є крайнім виявом ісламського фундаменталізму як правого (консервативного) крила політичного ісламу.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

У зовнішній політиці України країни Північної Африки традиційно займають помітне місце як споживачі експортних товарів та послуг з незмінно позитивним сальдо, а також постачальники туристичних послуг (Єгипет, Туніс).

У п'яти з семи країн субрегіону діють посольства України (крім Судану та Мавританії).²⁰ На певному етапі країни субрегіону кваліфікувалися в якості альтернативного постачальника вуглеводнів в Україні.

Попри історичну спорідненість, вагомі об'єднавчі релігійний, історичний та мовний фактори, країни Північної Африки мають суттєві відмінності, які відіграють роль у визначенні можливостей та потреб України у розвитку відносин з ними.

Мавританія з населенням 4,5 млн. обіймає 142 місце в світі за рівнем ВВП, її економіка тримається на експорті залізної руди і примітивному тваринництві. Економічна ситуація в країні погіршується внаслідок етнічного протистояння (витіснення корінних африканських племен або їх примусова арабізація) та подальшого опустелення. Триває еміграція, насамперед у Францію та Іспанію. Певні прибутки Мавританія отримує від надання дозволу на промисловий вилов риби у своїй виключній економічній зоні Атлантики. Цим упродовж останніх 80 років активно користувалися українські судна, які останнім часом переходять під прапор інших країн, але використовують українські екіпажі.

Український експорт в Мавританію – понад 70 млн дол, з яких 90% – зернові, 5% – м'ясо і птиця, за незначного імпорту (рибні продукти та обслуговування змінних екіпажів-громадян України для рибальських траулерів).

Сусідня з Мавританією **Марокко** є значно потужнішою й впливовішою державою. Населення перевищує 35 млн, а територія (з анексованою Іспанською Сахарою) – понад 700 тис. км. кв. ВВП на душу населення близький до українського, країна повністю забезпечує себе та експортує вуглеводні, є третім у світі

виробником фосфоритів (бл. 15%). Політична та економічна орієнтація Марокко на Європейський Союз та середземноморські країни дозволяє будувати надійні та в багатьох аспектах паритетні відносини з ними.

Товарообіг з Україною становить близько 550 млн дол., з них понад 420 млн – український товарний експорт (65% зернові, 5% металургійна продукція), експорт послуг – 15 млн. Що стосується імпорту, то він складається з одягу і взуття (25%) та рибної продукції (8%). Відносини з Марокко потенційно важливі як з країною – основним союзником США поза НАТО (Major Non NATO Ally) та однією з небагатьох в арабському світі, котра традиційно підтримує відносини з Ізраїлем. Активний розвиток авіабудування та сфери інноваційних технологій є постійно цікавим для співробітництва України.

Фактор невизнаної більшістю країн світу, ООН та Африканським Союзом (але толерованої США та Францією) анексії Іспанської Сахари та використання її в економічних інтересах має постійно враховуватися українською стороною.

ВВП Алжирської Народно-Демократичної Республіки вдвічі перевищує український (та марокканський) насамперед за рахунок видобутку вуглеводнів (шостий в світі експортер газу, видобувається понад 50 млн тон нафти, які постачаються транс-середземноморськими трубопроводами в країни ЄС). Алжир – найбільша в Африці та десята в світі держава за територією з населенням понад 40 млн. Тут розвинута структура середньої та вищої освіти, соціального забезпечення, достатньо потужне сільське господарство, промисловість. У політичному житті домінує армія, внутрішня безпека контролюється жорсткими діями поліції, зокрема з огляду на сильне ісламістське підпілля, яке вчиняє акти терору. Останнє перешкоджає розвитку туризму, для якого тут хороші природні умови.

Туніс – найменша за площею країна ПА з населенням 12 млн і близьким до українського ВВП на душу населення. Тут добувають до 6 млн тон нафти на рік, значна частина якої йде на експорт. Швидко розповсюджується зелена енергетика (вітрова і сонячна), розвинутий туризм (7-8% ВВП). У якості країни-заводія Арабської весни та найбільш успішного її бенефіціара Туніс отримав в очах євроатлантичної спільноти статус привілейованого партнера, йому надається політична та технічна допомога у реформуванні та управлінні.

Україна – помітний для Тунісу постачальник вітчизняної сировини (бл. 400 млн дол., з них 70% агропродукції, 15% – метал), експортує, натомість, готову продукцію – акумулятори, компресори, автошини, одяг. Туніс – великий туристичний центр, який намагаються дестабілізувати міжнародні ісламістські мережі шляхом терактів та інформаційного залякування.

²⁰ На даному етапі, через громадянську війну в Лівії, посольство тимчасово здійснює діяльність з сусіднього Тунісу.

Лівія – найбагатша за покладами вуглеводнів держава ПА. Завдяки цьому її ВВП на душу населення є найвищим на Африканському континенті, а продажі нафти й газу становлять 97% вартості експорту і на піку виробництва перевищували 600 млн тон нафти на рік. Собівартість нафти вкрай низька, а за якістю – серед найкращих у світі (понад 80% експортується в країни ЄС). Внаслідок громадянської війни, що розпочалася внаслідок Арабської весни, країну ділять кілька великих збройних угруповань, які воюють за контроль за нафтовими родовищами та експортними терміналами (одне з яких підтримує Російська Федерація). Україна була традиційно присутня на лівійському ринку зерновими, металом, були спроби постачати авіаційну техніку, надавала технічну допомогу в облаштуванні родовищ та гідроспоруд, відряджала лікарів, викладачів ВНЗ тощо. В українських ЗМІ Лівія рекламувалася як країна, здатна здійснювати експорт вуглеводнів в Україну, що не мало технічних та фінансових підстав.

Єгипет є однією з нечисленних потужних африканських економік (друга після Нігерії), впливовим політичним, економічним, військовим, навчальним центром арабського світу. Тут знаходиться штаб-квартира Ліги Арабських держав, генеральним секретарем якої традиційно призначається экс-міністр закордонних справ Єгипту. ВВП Єгипту співмірний з українським, в країні виробляються якісні продукти харчування, автомобілі, автобуси, стрілецька зброя та артилерія, товари домашнього вжитку, текстиль тощо. Видобувається нафта (25 млн тон) та 1,5 млрд м. куб газу, розвідані і починають експлуатуватися газові родовища в дельті Нілу та на прилеглому шельфі Середземного моря. Бюджет Єгипту формується з прибутків від експлуатації Суецького каналу (20%), туризму (15-20%), переказів закордонних єгиптян, які забезпечують кваліфіковану робочу силу, науковців, лікарів, викладачів в багатьох країнах арабського світу (10-15%, понад 20 млрд у 2017 р.).

Єгипет – потужна військова держава зі збройними силами понад 2 млн осіб, яка має сучасні ВПС, сухопутні війська з новою бронетехнікою російського, французького та американського виробництва, реактивну артилерію. Згідно з мирним договором 1979 р. між Єгиптом та Ізраїлем, США щорічно надають Єгиптові військову (1,2 -1,3 млрд дол.) та гуманітарну (до 1 млрд дол.) допомогу.

Єгипет традиційно імпортував з України продукти харчування (зернові, олію, цукор, борошно тощо), метали, вантажні автомобілі (зокрема автомобілі КРАЗ для військових цілей), літаки «Антонов», трактори та агрознаряддя. На початку 2000-х років Україна отримала контракти на видобування нафти (два блоки у Західній пустелі, компанія Нафтогаз), виграла контракт на запуск супутника Egyptosat 1. Поступово ці здобутки було втрачено з огляду на відсутність цілеспрямованих і прозорих дій українських

урядовців та бізнесменів – припинилися закупівлі тракторного та автомобільного сегменту, супутник Egyptosat 2 запустили компанії РФ, згорнулася співпраця у військово-технічній та військово-навчальній сферах, які теж заповнила РФ. Одним з наслідків цього стала непідтримка Єгиптом інтересів України на міжнародній арені.

Судан до недавнього часу, коли закладалися основи двосторонніх відносин з Україною, був найбільшою державою Африки. Внаслідок формального завершення 25-річної громадянської війни держава розділилась на Судан та Південний Судан, населений переважно негроїдними християнізованими племенами на відміну від арабізованого Судану. Як результат Судан втратив великі родовища вуглеводнів, але залишив контроль за їх експортом з Південного Судану, що не має виходів до моря. У разі мирного розвитку теперішньої політичної кризи і поміркованих підходів військової групи, що вчинила державний переворот навесні 2019 р., є шанси перетворення Судану на одну з найбагатших африканських країн.

Судан посідає одне з останніх місць за ВВП на душу населення, рівнем медичного забезпечення, освіти, людського розвитку тощо. Відсталість Судану пояснюється як тридцятилітньою військовою диктатурою, громадянською війною на кілька фронтів (крім півдня – це Дарфур на заході та Кордофан на південному сході), так і антагоністичними діями сусідів (Єгипет, Кенія) та зовнішніх гравців (США та Велика Британія спонсорували Південний Судан, країни Затоки на чолі з Саудівською Аравією та Туреччина переслідували релігійні та торговельні пріоритети, РФ намагається закріпитися на ринку зброї та видобування корисних копалин, КНР фактично контролює вуглеводні тощо).

У другій половині 1990-х – першій половині 2000-х Україна з політичних міркувань отримала від Судану виняткові пропозиції інвестувати у вуглеводні, хімічне, металообробне, авіаційне, транспортне, кораблебудівельне виробництво та медицину і вищу освіту. Такий інтерес пояснювався досвідом значної кількості колишніх студентів, що навчалися в Україні, а також бажанням збалансувати впливи сусідів і держав-спонсорів, однак не були належно оцінені в Україні і невдовзі відкликані. У цьому сенсі вони найбільш чітко характеризують неповноцінну зовнішньоекономічну політику України у Північній Африці в цілому.

В усіх країнах ПА Україна уявляється у двох протилежних образах. Це держава, де можна здобути якісну і порівняно дешеву вищу освіту, досить толерантне до іноземців європейське населення і непогані умови для їхнього життя, де виробляються якісні продукти харчування і доступні для опанування машини і механізми, зокрема військова техніка, де встановилися звичні для ПА соціальні відносини включно з побутовою корупцією, культурою домовленостей, заплутаним і, отже, необов'язковим законодавством

тощо. Водночас це держава, яка не змогла утворити міцні інститути і вести передбачувану політику, яка з власної вини стала жертвою агресивного сусіда, яка «занадто демократична» і не гарантує керівництву можливості управляти на власний розсуд (що зближує її з «ворожими ісламові США та Європою»). В останні роки, у зв'язку з активним проникненням РФ в Єгипет, Лівію, Алжир, Судан тут створилося певне політичне несприйняття України, яке фіксується в міжнародних інституціях. Атмосфера двосторонніх відносин сьогодні докорінно відмінна від тієї, що панувала 15-20 років тому.

У разі відмови від реалізації нової стратегії взаємодії України з державами Північної Африки частка традиційних українських продуктів на місцевих ринках буде далі зменшуватися, можливості впливати на їхню політику далі звужуватимуться, а сама українська економіка втрачатиме прибутки і здатність до оновлення і диверсифікації. Країни ПА будуть дедалі більше піддаватися впливу перелічених зовнішніх сил для протистояння нелегальній міграції, екстремістським ідеологіям та організаціям, отримання енергетичних та сировинних ресурсів, дешевої робочої сили. Субрегіон перетворюється на місце економічного та політико-безпекового протистояння між Євроатлантичним та російсько-китайським вибором, що стає додатковим *raison d'être* для фундаменталістських рухів і тероризму.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Вимагає суттєвого професійного посилення склад українських ПУ, який би був кількісно та якісно готовий до активного розвитку відносин з такими потенційним і ринкам та активізації двосторонніх політичних відносин.
2. Необхідно посилити координацію між МЗС та МРЕТ, Торгово-промислової палати України, галузевими асоціаціями, великими державними компаніями тощо з метою комплексного підходу до співробітництва в регіоні. Доцільно вивчити можливість створення Команди ПАБС (Північна Африка – Близький Схід) під егідою МЗС для повноцінного повернення в регіон на новій основі. Як і в інших випадках взаємодії України з великими країнами чи субрегіонами успіх може бути досягнутий лише на основі створення комплексного міжвідомчого механізму із залученням бізнесу та неурядових центрів за умови утворення відповідного спеціалізованого підрозділу в Міністерстві розвитку економіки, торгівлі і агропромисловства.
3. Важливим є визначення суперників, поміркованих конкурентів та можливих союзників на північно-африканських ринках. Постійним суперником за ціновим та номенклатурним параметрами є Російська Федерація, яка намагається витіснити Україну з усіх ринків з використанням політичних важелів. При цьому керівництво РФ просуває у субрегіоні, як і в світі в цілому, наратив про Україну як державу-невдачу, некеровану і безвідповідальну у бізнесі. Україна здатна конкурувати з РФ у головних експортних товарах, агропродукції та металах, малоконкурентна у ВТС. Інтереси країн ЄС, США, частково КНР та України практично не перетинаються, за винятком ІТ, де відчутний вплив Китаю. Українські компанії могли б взаємодіяти, в якості молодших партнерів, з компаніями країн ЄС та США на складних чи обмежених ринках.
4. Враховуючи значний вплив терористичних та екстремістських організацій в субрегіоні та імовірність їх проникнення в Україну, необхідно постійно відслідковувати політичні та соціальні процеси в регіоні, що є питанням національної безпеки.
5. Посилити торговельно-економічну складову. Виходячи з того, що країни ПА є перспективним і, за рядом позицій, найвигіднішим ринком для традиційних українських товарів, саме торгівля є найкращим способом відвоювати втрачені політичні позиції. Спорідненість субрегіону в потребах у товарах і послугах, з одного боку, та існування в Україні мережі галузевих асоціацій та обласних торговельних палат, з другого боку, дають можливість для українських експортерів уникати взаємної конкуренції і стратегічно вибудувувати перехід від суто сировинного до структурованого експорту в ПА, кооперації з місцевими виробниками/дистриб'юторами тощо.
6. Значною часткою експорту може бути надання вищої освіти, насамперед у сферах медицині, інженерії, харчових технологіях, металургії, машинобудуванні, а останнім часом – комп'ютерній сфері. Водночас держава має передбачити більш прозору і активну систему запрошення іноземних студентів включно з наданням стипендій із залученням мережі посольств України в субрегіоні.
7. Особливим елементом привабливості має стати військово-технічне співробітництво та військове навчання. Новий досвід набутий ЗСУ може бути цікавим низці країн регіону, як на рівні базової підготовки, так і офіцерських курсів підвищення кваліфікації. При цьому важливим є пов'язання сьогодні з традиціями, оскільки чимало військових керівників країн ПА свого часу навчалися саме в Україні.

КРАЇНИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ: ІРАК, СІРІЯ, ЛІВАН, ЙОРДАНІЯ, ПАЛЕСТИНСЬКА АВТОНОМІЯ, САУДІВСЬКА АРАВІЯ, КАТАР, БАХРЕЙН, ОАЕ, ЄМЕН, ІЗРАЇЛЬ

ОЦІНКА СТРАТЕГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

У державах регіону проживає 150 мільйонів людей і виробляється 2 трильйона дол. ВВП, насамперед стратегічно важливих вуглеводнів (понад третину світового споживання).

Другою, після видобутку вуглеводнів характерною особливістю БС є його вкрай нестабільний стан через значну кількість **гострих конфліктів**. Йдеться про ізраїльсько-палестинське (арабське) протистояння, ворожнечу між сунітами та шиїтами в його крайніх формах у Ємені та частково в Іраку та Лівані (за участю християн), ірансько-арабське протистояння, насамперед в Затоці, протистояння між світськими силами і політичним ісламом або релігійним модернізмом та фундаменталізмом/традиціоналізмом (Ісламська держава як його крайня форма).

Третьою особливістю БС є його крайня залежність – економічна, військова, політична – від зовнішніх гравців: США, ЄС, КНР, Іран, Туреччина та РФ, – спричиняє реальну неможливість суверенного прийняття тутешніми країнами стратегічних рішень, а в гірших випадках – залежність від кількох «патронів» одночасно.

Гострою є і проблема **біженців**, – постійного дестабілізуючого фактору в країнах БС від часу перших арабо-ізраїльських воєн 1947 року. Мільйони палестинських біженців, кількість яких зростала з кожним новим витком триваючого конфлікту, насамперед у Лівані та Йорданії, але й у Палестинській Автономії, країнах Затоки, створюють потужний політичний тиск на країни перебування та міжнародні організації, країни ЄС. Біженці другого, третього покоління продовжують вважати себе мешканцями територій, які перебувають у юрисдикції Ізраїлю і розглядають право на повернення як умову мирного врегулювання. Ситуацію погіршує триваюче захоплення арабських територій ізраїльськими поселеннями.

Другим великим кластером контингенту біженців є сирійці, які належать до різних релігійних та етнічних груп, обтяжують країни БС, Туреччину і Європу. Кількість і «якість» сирійських біженців, в чиїх рядах

до країн ЄС перекочували і тисячі воєнничо налаштованих осіб, а в ряді випадків і членів терористичних організацій, примусила ЄС застосовувати надзвичайні заходи економічного, політичного і поліцейського характеру. Навала біженців у 2015-16 роках, за висновками багатьох аналітиків та розвідувальних спільнот, була штучно підтримана агресивними діями РФ на території Сирії, щоб відволікти увагу від агресії проти України, анексії Криму та продемонструвати ЄС необмежені дестабілізаційні можливості Росії.

У підсумку **головним викликом для БС є питання безпеки на рівні держав, економік та суспільств**. Це одна з причин, чому зазначений регіон, разом з Єгиптом, попри свою незначну частку в населенні світу, поглинає понад третину світового експорту озброєнь. Ситуацію ускладнює швидке зростання кількості населення та наявність при цьому значної кількості іноземних спеціалістів, обслуговуючого персоналу, некваліфікованої робочої сили, що створює серйозне суспільне напруження в ряді країн.

ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В РЕГІОНІ

Для України БС є експортним ринком: обсяг проданих у регіон товарів за підсумками 2018 року сягнув 3,22 млрд дол. США на фоні імпорту звідти у 0,53 млрд дол. Основними товарними групами для торгівлі з країнами БС є зернові та продукція металургійного комплексу, до яких в останні роки додаються курятина, молочні продукти та кваліфікована робоча сила (ІТ, менеджерські та логістичні послуги). Основними **торговельними партнерами** для України тут є Саудівська Аравія (обсяг торгівлі – 936 млн дол.), Ізраїль (792 млн дол.), Ірак (666 млн дол.) та ОАЕ (565 млн дол.). Спроби експорту більш складного устаткування/обладнання (літаки в КСА тощо) не реалізуються через внутрішні українські причини. Торгівля послугами додатково відіграє помітну роль у економічних зносинах з ОАЕ (експорт – 257 млн дол., імпорт 146 млн дол. за підсумками 2018 р.) та Ізраїлем (202 млн дол. та 50 млн дол. відповідно).

Країни БС є потенційними реципієнтами продукції **українського ВПК**. Якісна і нескладна військова тех-

ніка, танки, БТР, артилерійське та стрілецьке озброєння, транспортна авіація, ракетна зброя (є перші успішні контракти), розвідувальні дрони широко закуповуються місцевими урядами. Авторитет України на ринку був суттєво підірваний корупційним скандалом з постачання БТР на початку 2000-их років, однак за результатами бойових дій на Сході України він відновився.

Так само можуть пропонуватися послуги у вищій та професійній освіті. Очевидним викликом при цьому є терористична/фундаменталістська загроза, пов'язана з приїздом великої кількості студентів з БС. Як зауважують вітчизняні аналітики, намагаючись збільшувати експорт товарів та послуг, слід якомога менше імпортувати проблем, що вимагає відповідної підготовки розвідувального товариства та адміністративних органів в Україні.

Домігшись активізації торговельно-економічного, гуманітарного та військово-технічного співробітництва, Україна набуде можливості піднімати питання про політичну взаємодію, зокрема щодо оцінок російської агресії проти України на міжнародній арені. Постановці цього питання має передувати активна дипломатична робота. На сьогодні на Близькому Сході діє 9 посольств (місія в Сирії заморожена) та ряд почесних консульств, кількість фахівців-арабістів у вітчизняному дипкорпусі поступово зростає.

Констатуючи безпекову та сировинну (а отже й політичну та економічну) нестабільність БС, в цілому не слід виключати й позитивної динаміки, пов'язаної з поступовим (силовим) замиренням у Сирії та, головне, з планами КНР щодо створення мережі опорних пунктів свого мега-проекту «Пояс і Шлях», в якому Близькому Сходові відведено особливу роль. Вже сьогодні КНР потужно присутня в Ірані, Саудівській Аравії та ОАЕ, має плани на вихід на середземноморське узбережжя та щільно співробітничав з Ізраїлем і Туреччиною.

Особливу роль в регіоні відіграє **Держава Ізраїль**. Феномен відтворення держави і нації на землі, де вона не існувала майже дві тисячі років, встояла у протистоянні з переважаючим чисельно чужорідним середовищем став своєрідним зразком для дослідження академічною спільнотою та громадськістю України в світлі опору російській агресії. Часто лунають голоси про подібність долі двох народів і, отже, об'єктивну підтримку з боку Ізраїлю.

Насправді такої підтримки нема і не може бути в оглядному майбутньому. Попри те, що вихідці з України становлять, за різними даними, від 5 до 8% населення Ізраїлю, не меншу частку становлять вихідці з РФ, Кавказу, Білорусі, що нівелює «українське лобі». Згадані вихідці, до того ж, в значній мірі вважають себе «громадянами Радянського Союзу», а не виниклих на його руїнах незалежних держав.

У національному дискурсі єврейської нації, українська нація ототожнюється з єврейськими погромами на цій території в період визвольної війни 1648-1654 років, численних антицарських та антипольських повстань (насамперед Коліївщина), Української Народної Республіки в усіх її формах у 1917-1920 роках, антирадянського збройного опору періоду II Світової війни (ОУН тощо). Саме українцям приписуються активна і добровільна участь у знищенні євреїв нацистами на окупованих територіях та в численних концтаборах. Істориками документально доведена відсутність особливого «українського антисемітизму» як в далекому минулому, так і в сьогоденній Українській державі, але ці висновки не стали домінуючими в суспільстві Ізраїлю та єврейській світовій діаспорі.

Враховуючи вагомий вплив Ізраїлю в провідних світових державах – союзниках України (США, Франції, Великої Британії, Німеччини, Нідерландів тощо), робота над подоланням згаданих стереотипів набуває особливого значення. Нею мають займатися не лише академічні установи, Інститут національної пам'яті, а й урядові відомства в сфері освіти, культури, інформації, Верховна Рада України та відповідна парламентська група дружби, дипломатична служба, Офіс Президента України.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Завдяки особливій ролі в енергетичній безпеці світу дестабілізація країн БС має неспівмірно великі політичні та економічні наслідки, що робить торговельно-економічні позиції України в регіоні залежними і непередбачуваними. Ця залежність може бути зменшена виходом у сектори, незалежні від криз: військово-технічне співробітництво і постачання озброєнь, ІТ, охорона здоров'я, освіта, будівництво. Вимагає посилення участі України в місцевих виставках ВТК. У країнах БС Україну дедалі частіше бачать як місце рекреаційного туризму та оздоровлення (Моршин, Трускавець), що можливо і вигідно активніше пропагувати.
2. Для зміцнення позицій на БС українська сторона та бізнес мають вивчати і запозичувати досвід Ізраїлю та Туреччини, активно моніторити дії США, ФРН, Франції, Великої Британії, Європейського Союзу. Останній особливо активний у близькосхідному врегулюванні та, мимоволі в сирійському конфлікті. Слід невідкладно вивчити просування КНР у країнах БС і намагатися приєднатися до таких проектів.
3. Подальше просування товарів і послуг в БС гальмується браком фахівців зі знанням мови, культури, практик регіону. Потрібно активніше залучати до цієї діяльності вихідців зі змішаних сімей, представників місцевих етносів, що здавна успішно практикують США, посилити вітчизняну наукову й освітню орієнталістику й арабістику.

4. Заслугує на додаткове вивчення пропозиція створити відносини особливого партнерства з однією з країн MENA як демонстрацію можливостей України в регіоні. Йдеться про виведення України в якості головного партнера такої країни в багатьох життєво важливих галузях одночасно, включно з культурною та інформаційною присутністю з можливістю подальшого тиражування отримано-

го досвіду та переваг. В 1990-х – 2000-х роках на роль такої країни міг би претендувати Ліван, за раз, з огляду на зростаючу конфліктність «вузького Близького Сходу» могло б йтися про Туніс або Марокко, які є одночасно великим торговельним партнером, продавцем послуг (туризм) і порівняно демократичним суспільством та стабільною економікою.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

У запропонованому дослідженні викладено бачення експертів щодо кращих практик зовнішньої політики України за майже 30-річний період від часу відновлення Незалежності та рекомендації щодо її реалізації в регіональному розрізі у коротко- та середньостроковій перспективі. Пропозиції відрізняються у змісті або у наголосах в залежності від регіону чи сфери застосування. Зовнішня політика розглядається експертами як живий, багатошаровий і змінюваний механізм, який вимагає не лише створення базових стратегій, а й постійної їх кореляції зі змінами в Україні і світі.

В усіх експертних висновках акцент ставиться саме на глибоке вивчення стану справ у сфері формулювання, планування та реалізації зовнішньої політики в Україні, починаючи з Офісу Президента України, РНБО, МЗС та його закордонних дипломатичних установ в тісному зв'язку з недержавним сектором – академічними установами, вищими навчальними закладами, громадськими організаціями, з міжнародними урядовими й неурядовими джерелами та засобами масової інформації. В практичній площині – у застосуванні, зовнішня політика має стати більш прозорою у сенсі зрозумілості у світі і вдома (публічна дипломатія) та більш цілеспрямованою, що диктується наявними ресурсами. З цієї метою слід пришвидшити реформування МЗС для наближення до європейських стандартів, реорганізувати порядок кадрового поповнення, перепідготовки, соціального, матеріального і технічного забезпечення. З аналізу участі відповідальних представників МЗС, РНБО, ЦОВВ у заходах для підготовки Концепції є розуміння підтримки ними напряму та змісту висновків дослідження.

Головні висновки експертного дослідження:

- Цілісна зовнішня політика України має включати три головні напрями:
 - 1) відносини з Російською Федерацією як агресором і перспектива їх модифікації в майбутньому;
 - 2) інтеграція в європейські та євроатлантичні структури та зміцнення взаємодії з демократичним світом;
- 3) економічні та торговельні інтереси в світі і їх політичне та дипломатичне забезпечення. Успішний рух мають підтримати нові інструменти створення позитивного іміджу України в світі у вигляді публічної дипломатії, використанні української історичної діаспори та нової економічної еміграції, факторів освіти, культури, релігії, науки.
- Експертне середовище акцентує, що досягнення успіху на ключовому, російському напрямі вимагає критичного аналізу українсько-російських відносин упродовж останніх десятиліть, бачення реалій та перспектив закінчення російсько-української війни, подальшого існування двох сусідніх держав і суспільств. Чинні відносини з агресором мають стати предметом політичного та економічного аудиту і прийняття відповідних урядових і законодавчих рішень. Тут як ніде для успіху важлива синергія законодавчої, виконавчої, судової влади і громадянського суспільства.
- Діяльність щодо європейської та євроатлантичної інтеграції віддзеркалює підтримку суспільства на входження в безпековий, економічний, соціальний і правовий простір кола демократичних країн, що вимагає глибокої перебудови українського соціуму, відносин між громадянами та між громадянином і державою. Кожен крок у цьому напрямі сприятиме розв'язанню проблеми російського виклику завдяки зміцненню і поширенню міжнародної підтримки Україні в питанні протидії агресії та пришвидшенні реформ, переведення партнерських відносин у безпеці в союзницькі, а сусідство в економіці – у взаємовигідну інтеграцію.
- Успіхи на економічному напрямі вимагають принципового визначення сфер відповідальності дипломатичного та економічного відомств та сучасного алгоритму взаємодії двох потужних інструментів економічної взаємодії та входження в світові мережі торгівлі і послуг. Важливим і необхідним компонентом у цьому питанні є активна діяльність інструменту Торговельного представника України. Окремим аспектом залишається енергетична безпека України як

пріоритетна сфера зовнішньополітичної діяльності з огляду на її особливу роль у зміцненні державності і суспільному мирі.

- Необхідним інструментом для успіху є іміджевий напрям або міжнародний бренд України, вагому роль у створенні якого забезпечує дипломатична активність. На часі створення цього консолідованого продукту громадянського суспільства за суттєвої організаційної, фінансової та правової допомоги Уряду. Проект і реалізація такого бренду має виконуватися силами ряду відомств: культури, молоді та спорту, зокрема держслужб з етнополітики та свободи совісті і з питань кіно; освіти і науки, зокрема в частині освіти для іноземних студентів; МВС в частині Національної поліції, Міграційної та Прикордонної служб; фінансів в частині митної та податкової служб; Держтелерадіо України. Йдеться і про створення державного органу взаємодії з українцями за кордоном як головного ресурсу у створенні нового іміджу України з Українським інститутом в якості інструмента просування цього іміджу.
- Важливим фактором поліпшення функціонування МЗС як координуючого державного органу у системі зовнішніх зносин є його реформування з метою наближення до європейських зразків, повноцінне кадрове, матеріальне і технічне оновлення. Міністерство має повернути собі функцію первинного джерела створення концептуальних та стратегічних документів, аналітичним центром у зовнішніх зносинах.

ОСНОВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ:

- Переглянути статус “стратегічних відносин” з іноземними державами, який у багатьох випадках має суто декларативний характер і більше не враховує реалії політико-економічних процесів на двосторонньому рівні та у світі. Слід визнати, що з урахуванням новітніх геополітичних тенденцій, в Україні лише два стратегічних союзника – це

США і Польща. Водночас, пропонується запровадити новий політичний проект “Стратегічне коло”, фактично Балто-Чорноморський союз, який все ще не став реальністю – це специфічні з точки зору безпекової складової відносини між Україною, Естонією, Литвою, Польщею, Румунією, Молдовою, Грузією за політичної підтримки США і Британії з вагомою безпековою складовою. Очевидно, що протистояння російській загрозі є у першу чергу справою країн регіону ЦСЄ і Чорного моря.

- Оновити і розвинути інструменти взаємодії з США та іншими ключовими союзниками по НАТО у галузі розвідки і спеціальних операцій. Україна немає можливості симетрично відповідати та безпекову загрозу Росії. Проте існує ціла низка несиметричних засобів посилення як нашої безпеки, так і збільшення зацікавленості країн європейського флангу НАТО у співпраці з Україною саме у контексті розвідувальних операцій.
- Суттєво посилити аналітичну роботу для забезпечення рішень державних інституцій (ОПУ, РНБО, КМУ, ВРУ). Необхідно створювати та (або) підтримувати глибокі дослідження Росії, США, Китаю, процесів у галузі розвитку сучасних технологій, які можуть стати елементами гібридної війни з ефективністю, що переважає застосування конвенційної зброї.
- Змістовно актуалізувати відносини з Китаєм, Туреччиною, Британією.
- Переглянути мережу дипломатичних представництв України, зокрема, в Африці, покращити матеріально-технічне забезпечення дипломатичної і торговельно-економічної діяльності України за кордоном.

Ці висновки та рекомендації будуть доповнені матеріалами подальших заходів в рамках роботи над Концепцією зовнішньої політики України та увійдуть до остаточного тексту проекту восени 2020 року.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЛЕНО ЗА УЧАСТІ НАСТУПНИХ АВТОРІВ (ЗА ТЕМАТИЧНИМИ БЛОКАМИ):

- С. Корсунський, директор Дипломатичної академії України ім. Геннадія Удовенка при МЗС України (ДАУ)
- М. Пашков, співдиректор програм зовнішньої політики та міжнародної безпеки Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова
- О. Литвиненко, директор Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД).
- П. Бурковський, керівник Центру досліджень проблем РФ, НІСД
- В. Солов'ян, керівник зовнішньополітичних проєктів Центру досліджень армії, конверсії і роззброєння (ЦДАКР)
- А. Каракуц, голова, ГО «Центр прикладних досліджень»
- В. Мартинюк, в.о. виконавчого директора, Центр глобалістики «Стратегія XXI»
- В. Орлик, головний консультант відділу проблем зовнішньої політики і міжнародної безпеки НІСД
- В. Кравченко, ст. науковий співробітник відділу проблем зовнішньої політики і міжнародної безпеки НІСД
- М. Капітоненко, доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету (ІМВ КНУ)
- О. Хара, заступник голови правління БО «Інститут стратегічних чорноморських досліджень»
- Є. Габер, заступник директора ДАУ
- Г. Шелест, головний редактор UA: Ukraine Analytica
- А. Филипенко, завідувачий відділом досліджень Придунайсько-Чорноморського регіону НІСД
- А. Гудков, виконавчий директор Pan-African Trading Alliance
- А. Веселовський, завідувач Центру міжнародних досліджень ДАУ
- С. Данилов, заступник директора Центру близькосхідних досліджень Інституту сходознавства НАНУ
- О. Бордиловська, доцент ІМВ КНУ
- Ю. Пойта, керівник секції Азійсько-Тихоокеанського регіону, ЦДАКР
- С. Герасимчук, заступник голови правління Ради зовнішньої політики «Українська призма»
- Зведення і редагування – С. Корсунський, Є. Габер, А. Веселовський (ДАУ), Г. Шелест (UA: Ukraine Analytica)

РЕДАКТОРИ:

Сергій Корсунський, директор Дипломатичної академії України ім. Геннадія Удовенка при МЗС України

Євгенія Габер, заступник директора Дипломатичної академії України ім. Геннадія Удовенка при МЗС України

Ганна Шелест, головний редактор UA: Ukraine Analytica

Андрій Веселовський, завідувач Центру міжнародних досліджень Дипломатичної академії України ім. Геннадія Удовенка при МЗС України

ВИХІДНІ ДАНІ

Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні

Марсель Рьотіг | Директор Представництва Фонду в Україні і Белорусі
вул. Пушкінська, 34, м. Київ, 01004, Україна
Тел.: +38-044-234-00-38 | Факс: +38-044-451-40-31

Всі тексти доступні на веб-сайті:

<http://www.fes.kiev.ua>

Замовлення / контакти:

mail@fes.kiev.ua

Комерційне використання всіх публікацій та інших матеріалів, виданих Фондом ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ), не дозволяється без письмового дозволу ФФЕ.

ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ:

Дана публікація підготовлена в рамках проекту «Концепція зовнішньої політики України», який здійснюється Дипломатичною академією України ім. Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ за підтримки Представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі та у співпраці з UA: Ukraine Analytica

КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

(РОБОЧІ МАТЕРІАЛИ ЗА ПІДСУМКАМИ 2019 РОКУ)

Цілісна зовнішня політика України має включати три головні напрями: (1) відносини з Російською Федерацією як агресором і перспектива їх модифікації в майбутньому; (2) інтеграція в європейські та євроатлантичні структури та зміцнення взаємодії з демократичним світом; (3) економічні та торговельні інтереси в світі і їх політичне та дипломатичне забезпечення.

Успіхи на економічному напрямі вимагають принципового визначення сфер відповідальності дипломатичного та економічного відомств та сучасного алгоритму взаємодії двох потужних інструментів економічної взаємодії та входження в світові мережі торгівлі і послуг. Важливим компонентом у цьому питанні є активна діяльність інструменту Торговельного представника України.

Досягнення успіху на ключовому, російському напрямі вимагає критичного аналізу українсько-російських відносин упродовж останніх десятиліть, бачення реалій та перспектив закінчення російсько-української війни, подальшого існування двох сусідніх держав і суспільств